

ગાંધીજીનું આખરી યુદ્ધ

ભાગ ૨

વિચારમગ્ન મહાત્માજી

મૃદય દસ આના

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાબિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગાંધીજીના આત્મકથા યુદ્ધ

વિષયકોડ : ૯૨ : ૨૪૬૭.૧૩

ગાંધીજીનું આખરી ચુક્ર

ભાગ ૨

મળવાનું ઠેકાણું :
'સૌરાષ્ટ્રભિત્ર' કાર્યાલય
રાણપુર (ખી. એસ. રેલ્વે)

આવૃત્તિ પહેલી

મૂલ્ય દસ આના

સંપાદક, મુદ્રક અને પ્રકાશક :

ડૉ. બી. તણાભવાળા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
સમપાવાદ
ગુજરાતી-કોષીરાજકોષ
- ૧૯૫૭-૫૮

ચૈત્ર ૧૯૮૭

સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન

માર્ચ ૧૯૩૧

સૌરાષ્ટ્રમિત્ર મુદ્રણાલય
રાણપુર (બી. એસ. રેલ્વે)

પ્રસ્તાવના

ઉદ્ય થાય તેણે અસ્ત થવું જ જોઈએ; કાળનો આ એક અચળ નિયમ છે. ભારતીઓએ માંડેલા અહિંસક યુદ્ધના અંતની કોઈ ધડી તો કાળે નિર્ધાર કરી જ હશે. વિજય કે પરાજયનો પ્રશ્ન જંગે આઝાદમાં ઉભેલા ભારત વર્ષનાં નૈતિક અને સહિષ્ણુતા ઉપર આધાર રાખે છે.

જગતના અગ્રેડ સંત ગાંધીએ અહિંસક સેનાઓનું સૈન્ય-ધિપતી પદ સ્વીકાર્યું અને જ્યારે ભારતીઓને પોતાના આત્મ-નિર્ણય માટે આરંભતા નિઃશસ્ત્ર યુદ્ધમાં સાથ આપવા રજુભેદીનો નાદ કર્યો; ત્યારે ભારત તેને ઓળખી શક્યું હતું જતાં ભારતીઓ તેના પ્રત્યે કંઈ ભ્રમણામાં અને કંઈક શંકાશીલ હતાં. પણ એ મહાપ્રાણે સાબરમતી આશ્રમ બહાર નીકળી વિજય શિલા પાછો આશ્રમમાં પગ ન માંડવાની બીપણ્ય પ્રતિજ્ઞા કરી, દાંડીના રજુમેદાન તરફ પ્રયાણ કર્યું; તે ધડીથી ભારતીઓએ પોતાના વીર નાયકની સાચી પ્રતિજ્ઞા પારખી અને તેના પ્રત્યેના સન્દેહો ધ્રુમસની આંધી પેડે પીગળી ગયા.

માત્ર ઓગણ્યેંશી અપરાજિત વીર યોદ્ધાઓની નાનીશી સેના સાથે મહાત્માજી દાંડીના રણક્ષેત્ર તરફ દૂર કરી રહ્યા હતા, તે સમયે તેના પગલામાં કાળની અખૂટ શક્તિનો સંચાર થઈ રહ્યો હતો. તેની વાણીમાં દૈવ પ્રેરાયું હતું. તે સંત સૈન્યાધિપતી સાબરમતીથી દાંડી પચીસ દિવસે પહોંચ્યા હતા, પણ તે પચીસ દિવસમાં તો આખા ભારતવર્ષ ઉપર સત્યનો પ્રકાશ પ્રસરી ગયો. ભારતીઓમાં આઝાદીની તમન્ના ઝળહળ પ્રગટી ગઈ. સારાથે ભારતમાં ઠેરઠેર અખરસ સંગ્રામના પ્રાથમિક મોરચા મંડાયા અને જગતને અશક્ય લાગતી વાતો શક્ય કરી બતાવી.

સાબરમતીથી દાંડી તરફ દૂર કરતાં ગાંધીજીએ જ્યાં જ્યાં પગ મૂક્યો ત્યાં ત્યાં નવચેતનની જ્વાળાઓ લબૂકી ઉઠી. એ ઐતિહાસિક દૂર દરમ્યાન મંઝીલે મંઝીલે તેણે પોતાની અમૃત-વાણીના પાનથી પ્રગટે એકામ બતાવી, અને સર્વ કષ્ટ પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગી આ આખરી યુદ્ધમાં જોડાવા તૈયાર થયા. કારણ : તેના શબ્દે શબ્દે દૈવપ્રેરિત શ્રુતિઓ સમા સિદ્ધાંતોની અવિચ્છિન્ન પરંપરા વહેતી હતી. ખરી રીતે તો સાબરમતીથી દાંડીના રણક્ષેત્ર સુધીની દૂરમાં તે સંતે ભારતના ભાગ્યનું સર્જન તૈયાર કર્યું. મનુષ્યથી ઓછામાં ઓછી જરૂરીયાતો વડે કેવું સુંદર રીતે નિભાવી શકાય છે તેનો સરળ માર્ગ તેણે શોધી આપ્યો. અને સાથે સાથે એ પણ નિશ્ચય કરાવી આપ્યું કે સ્વાતંત્ર્ય વિના વ્યક્તિત્વ નથી. આ પુસ્તકનાં પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે એ મહાપ્રાણના તે અદ્ભૂત સિદ્ધાંતોની પ્રતિતી જોઈ શકાય છે.

જાલો ગામની સલામાં પેટ્રોમેક્સ પ્લેટોએ ત્યાંના પ્રજાજનોએ રાખેલી. તે જંગમ ગાંધીજી હોદ્દા : રત્યાગ્રહી હોવાનો દાવો કરનારને આવા અર્થો કેમ ગોમે ?... સહનમાં મહા

કરનારા બહુ લે કે તેઓ કંજુસ થઈનેજ મદદ આપી શકે. એવી કંજુસાઈ સામે જરૂર ફરિયાદ ન હોય. અને જો તેમ થાય તો તમે અને દૂરને પહોંચેલ સોમલ આપો છો ! આ રીતે હું કે મારા સાર્થીઓ જીવવા નથી ઇચ્છતા. મહાત્માજીના આ શબ્દો હાર્દિક ઉદ્ગારોમાંથી ઉદભવેલ છે. આખીય લડતના પાયા તે મહાપ્રાણના આ સિદ્ધાંતો ઉપર મંડાયા છે, તે વાત સત્યાગ્રહી ભારતે વિસ્મૃત કરવા જેવી નથી. સત્યાગ્રહની લડતમાં વિજયનો આધાર સરદારો અને સેનાનીઓનાં ચારિત્રબળ ઉપર રહેલો છે; મ્હોટા મ્હોટા દાઢમાઠ કે દોરદમામ સાથે રહી હજારોના પેટ્રોલ કે ખીજા ઉડાઉ ખર્ચો ચલાવવા પાછળ રહ્યો નથી. મરીમોનાં મોઢામાંથી અનાજનો નવાલો ઝુંટવી લઈ સરકાર એવા ઉડાઉ ખર્ચો ચલાવે છે તેથી તો મહાત્માજીને સત્યાગ્રહનાં શસ્ત્રો કાપી કાઢવા પડ્યો છે.

હુમણાં સંજોગોવસાત એ શસ્ત્ર મ્હાન કરવું પડ્યું છે કિંવા સત્યાગ્રહનું અહિંસક યુદ્ધ મુદતવી રાખવું પડ્યું છે છતાં પણ જ્યાં સુધી ભારત પોતાનો ધ્યેય પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી તે શાંત રીતે વિશ્રાંતિ લેવાનો નથી એ નિઃસંદેહ વાત છે. ઇશ્વર મહાત્માજીને દિર્ઘાયુ બક્ષે અને દિંદને પૂર્ણ સ્વરાજ્ય અપાવવાને શક્તિવાન બનાવે.

સૌરાષ્ટ્રમિત્ર કાર્યાલય }
રાણપુર (કાઠિયાવાડ) }
તા. ૨૬-૩-૩૧

લિ: સેવક
હુ બ. તલાબલાળા
તાંત્રી અને માલિક સૌરાષ્ટ્રમિત્ર.

વાંચવા લાયક પુસ્તકો

સૌરાષ્ટ્રી સમશેર ભાગ ૧-૨ : સૌરાષ્ટ્રના શૌર્યની સાચી અને ઇતિહાસિક ટુંકી ટુંકી વાતો. આ વાતો એવી શૈલીથી લખાયેલી છે કે એક વખત પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી મૂકવું જ ન ગમે. દરેક ભાગની ૧૬. રૂ. ૦-૧૦-૦ પોસ્ટ જુદું.

* * * * *

મહાત્માજીનું આખરી યુદ્ધ—ભાગ ૧ : મહાત્માજીએ પ્રાણને સાટે સ્વરાજ્ય લેવા માટે જે પ્રવાસ આદર્યો તેનો અને તેમણે ઠેર ઠેર કરેલ બાષણોનો સવિસ્તર અહેવાલ છે. બાષણો તમામ સંપૂર્ણ છે કે જે વાચવાથી છંદગીની સફળતાનો માર્ગ મળી શકે છે. રૂ. ૧૦-૧૦-૦ પોસ્ટ જુદું.

* * * * *

હુસૈનનો મહાન સત્યાગ્રહ : આ એક એવા મહાન પુરુષના સત્યાગ્રહની વાર્તાનું પુસ્તક છે કે જેણે સત્ય માટે પોતાનું મર્વસ્વ હૃદય માર્ગે અર્પેલ છે. મિત્રો, ભાઈઓ, ભત્રીજાઓ, બાણેજો, દીકરાઓ અને છેલ્લે પોતે પણ ક્ષયતાનોના કાલિલ ખંજરાથી કતલ થયા છે. ત્યાર પછી તેમના કુટુંબો પણ સત્ય માર્ગે વિચરતા હોવાથી તેઓને પણ લાંબી અને સખત જેલ-ખાતાએ જવું પડ્યું છે. પુસ્તક જેટલું કઠણ છે તેટલું જ શૌર્ય અને ધૈર્યથી છલોછલ ભરેલું છે. દસ ઉપરાંત કોટાઓ છે. ઉંચા કાગળનું દળદળ પુસ્તક પાકી મજબૂત બાંધણીથી બાંધેલું છતાંય કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટ જુદું.

સૌરાષ્ટ્રમિત્ર કાર્યાલય રાણપુર.

અનુક્રમણિકા

નં.	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ મહાત્માજીની ૧૧ માગણીઓ ...	...	૩
૨ મનઝિલ પહેલી : અસલાલી ...	...	૬
૩ મનઝિલ બીજી : ખારેખ ...	...	૧૪
૪ મનઝિલ ત્રીજી : નવાગામ ...	...	૨૦
૫ મનઝિલ ચોથી : વાસણુ... ...	...	૨૭
૬ મનઝિલ પાંચમી : માતર ...	...	૩૨
૭ મનઝિલ છઠી : ડભાણુ ...	...	૩૫
૮ મનઝિલ સાતમી : નડીયાદ ...	...	૩૬
૯ મનઝિલ આઠમી : બોરીઆવી ...	...	૪૩
૧૦ મનઝિલ નવમી : આણુંદ ...	...	૪૭
૧૧ મનઝિલ દસમી : નાપા... ...	...	૫૩
૧૨ મનઝિલ અગ્યારમી : બોરસદ ...	...	૫૬

૧૩ મનઝિલ બારમી : રાસ...	...	...	...	૬૭
૧૪ મનઝિલ તેરમી : કનકાપુરા	...	...	...	૭૨
૧૫ મનઝિલ ચૌદમી : કારેલી	...	...	...	૭૫
૧૬ મનઝિલ પંદરમી : ગજેરા	...	...	...	૮૦
૧૭ મનઝિલ સોળમી : અણુખી	...	...	...	૮૬
૧૮ મનઝિલ સત્તરમી : જંબુસર	...	...	...	૯૧
૧૯ મનઝિલ અઢારમી : આમોદ	...	...	...	૯૫
૨૦ મનઝિલ ઓગણીસમી : છુઆ	...	...	...	૯૮
૨૧ મનઝિલ વીસમી : સમની	...	...	...	૧૦૨
૨૨ મનઝિલ એકવીસમી : તાલસા	...	...	...	૧૦૪
૨૩ મનઝિલ બાવીસમી : દેરાલ	...	...	...	૧૦૮
૨૪ મનઝિલ ત્રેવીસમી : ભડ્ય	...	...	...	૧૧૧
૨૫ મનઝિલ ચોવીસમી : અંકલેશ્વર	...	...	...	૧૨૦
૨૬ મનઝિલ પચીસમી : સગેડ	...	...	...	૧૨૪
૨૭ મનઝિલ છવીસમી : માંગરોળ	...	...	...	૧૨૬
૨૮ મનઝિલ સત્તાવીસમી : રાયમા	...	...	...	૧૩૦
૨૯ મનઝિલ અઠાવીસમી : હિમરાયી	...	...	...	૧૩૫
૩૦ મનઝિલ ઓગણત્રીસમી : ઓરથાણુ...	...	...	...	૧૪૩
૩૧ મનઝિલ ત્રીસમી : ભટગામ	...	...	...	૧૪૮
૩૨ મનઝિલ એકત્રીસમી : સાંધીએર	...	...	...	૧૫૪

૧૫ ૭૨૭

ગાંધીજીનું આખરી યુદ્ધ

ભાગ બીજો

મહાત્માજીની ૧૧ માગાજીઓ

લોર્ડ રેડિંગની જ્યારે મારે ૧૯૨૧માં મુલાકાત થઈ ત્યારે મેં ચાલુ તંત્રમાં અમુક સુધારા કરવાની ‘બાલિશ’ સૂચના કરી હતી. લગભગ તેવી જ બાલિશતા લોર્ડ અર્વિનની પાસે કરવાની હું રજા લઉં છું. જો તેમની અને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની દાનત સાફ હોય તો તેઓ નીચેના સુધારા તુરત હાખલ કરી કરાવી શકે છે.

૧. સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ;

૨. હાડિયામથુનો દર રૂપિયાની ૧૬ પેન્સ થાય;

૩. જમીનમહેસૂલ ઓછામાં ઓછું અર્ધ કરી નાંખવામાં આવે અને પછી ધારાસભાના અંકુશ તળે તે મૂકવામાં આવે;

૪. મીઠાનો કર તદ્દન નાબૂદ થાય;

૫. લશ્કરી ખર્ચ હાલ છે તેના કરતાં અર્ધો કરી નાંખી તેમાં ઘટાડો કરવાની શરૂઆત થાય;

૬. આ પ્રમાણે કરવાથી મહેસૂલમાં થતા ઘટાડાને અંગે મોટા મોટા પગારદારોના પગાર અર્ધા અથવા તેથી જોટલા ઓછા કરવાનું ઘટે તેટલા ઓછા કરવામાં આવે;

૭. પરદેશી કાપડ ઉપર સ્વદેશીની પૂરેપૂરી રક્ષા થાય એટલી જગત નાંખવામાં આવે;

૮. શ્રી. હાજીનો હિંદી દરિયાકાંઠાના વેપાર સંબંધી કાયદાનો ખરડો પસાર કરવામાં આવે;

૯. સામાન્ય ન્યાયની અદાલતોએ ખૂનના અથવા ખૂનમાં મદદ કરવાના ગુના માટે જેમને તકસીરવાર દરાવ્યા હોય તેવા સિવાયના બધા રાજકીય કેદીઓને છોડી દેવામાં આવે, ખીન્ન રાજકીય ગુનાઓ માટે કામ ચાલતાં હોય તે બધાં બંધ થાય, રાજદ્રોહ વિધેની ૧૨૪અ કલમ, ૧૮૧૮નું રેગ્યુલેશન અને એવા જ ખીન્ન કાયદા રદ થાય, અને આજે દેશવટો ભોગવી રહેલા દરેક હિંદીને દેશમાં પાછા આવવાની પરવાનગી મળે;

૧૦. સી. આઇ. ડી. (ગુમચર ખાતું) નાબૂદ કરવામાં આવે અથવા ધારાસભાના અંકુશ નીચે મૂકવામાં આવે;

૧૧. ધારાસભાના અંકુશ તળે રહીને આત્મરક્ષણને માટે જોને બંદૂક જેવા હથિયાર જોઇએ તેને તેવાં હથિયાર મેળવવાનો ખરવાનો આપવામાં આવે.

આજે તુરત કરી નાંખવા જોઇએ એવા સુધારાઓ બધા જ આમાં આવી જાય છે એમ નથી, પણ નામદાર વાઈસરોયે સીધીસાદી પણ મહત્વની દેશની આટલી જરૂરિયાત પૂરી પાડવી

જોઈએ. આમ થાય તો એમને ખાતરી આપી શકાય કે સવિનય કાનુનભંગની વાત કદી તેમને કાને નથી પડવાની, અને પછી મત અને માગણી રજૂ કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ હશે તેવી કોઈ પણ પરિષદમાં મહાસભા ખરા દિલથી ભાગ લેશે.

આપણા દેશમાં ઐક્ય નથી તે કારણસર આ સુધારા કરવામાં વાંધો ન આવવો જોઈએ.

મનઝિલ પહેલી : અસલાલી

તા. ૧૨ માર્ચ

મહાત્માજીએ આજે અસલાલીમાં પડાવ નાંખ્યા પછી તેમણે માંગેલી વિગતો પૂરી પાડવામાં આવી હતી. અને ત્યાર પછી સાડા ત્રણ વાગે જાહેરસભા બોલાવામાં આવી હતી. અ! સભામાં ભાગ લેવા માટે આજુબાજુના ગામડાઓમાંથી અને શહેરમાંથી લોકોએ મોટા પ્રમાણમાં હાજરી આપી હતી. સભાનો વખત સાડા ત્રણ વાગ્યાનો હોવા છતાં યે બે વાગ્યાથી લોકો ગોઠવાયાં હતાં. પણ સભાનું કામકાજ તો ચાર વાગે શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

મલામાં આશરે ૫૦૦ સ્ત્રીઓ પણ હાજર હતી. મહાત્માજી આવી પહોંચતાં જ્યનાદના પોકારો થયા હતા.

મહાત્માજીનું ભાષણ

શરૂઆતમાં ભજન થયા બાદ મહાત્માજીએ જણાવ્યું હતું કે તમને અધાને અસલાલી નિવાસીઓને અમે તમને જે તકલીફ આપી છે અને અમારી જે સરભરા કરી છે તે માટે ધન્યવાદ આપું છું. તમે મેં માંગેલી વિગતો પૂરેપૂરી આપી છે, તેથી મારું કામ સરળ થયું છે. તમે સરભરા કરીને મારા જેવાંને યાદ લાગેલો તે પણ દિતારી દીધો છે. તમે જે પ્રેમથી દોરાઈને મોહમાં આવી તમારી દૃષ્ટિ પ્રમાણે સંગવડ કરી હત તો અમે કોયવાત અને અમને તકલીફ પણ લેવી પડત અને તમારા પ્રેમને દંડકાર પણ કરવો પડત. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે આજે અસલાલીને બે ત્રણ વાર વાળીને સાફ કર્યું. તમે જેમ અમારા માટે સ્વચ્છતા કરી છે તેમ તમે હમેશા કરજો! અસલાલીએ મારી પાસે જે વિગતો આપી છે તે ઉપરથી જોઈ શક્યો છું કે તમે કેટલું કર્યું છે; ને કેટલું બાકી છે. તમે તમારા કુવામાં પાણી સાફ કરવા દવા નાંખી છે તેમ હમેશા કરજો.

પ્રતિજ્ઞા યાદ છે

તમે મને જે આંકડા આપ્યા છે તે ઉપરથી હું જોઈ શક્યો છું કે ગામમાં એક રેંટીઓ નથી. હવે મહિને ૨૫ વાર ખાદી લેવાય છે. જ્યારે બે હજારની વસ્તી ગામમાં છે. આ ગામમાં હું પહેલાં આવ્યો હતો, તે સમય મને યાદ છે, અને તે વખતે પણ જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પણ યાદ છે, તેમ છતાં ૨૫ વાર જેટલી ખાદી લેવાય ! આટલી બેનો છે છતાં એક રેંટીઓ ન ચાલે એ દિલ્લીરીની વાત છે. ગામમાં પુરૂષો બાદ કરતાં બોલામાં

ઝોછી ૪૦૦ સ્ત્રીઓ હશે તે શું કરતી હશે ? એક કલાક પ્રભુનું નામ લેતા રેંટીઓ ચલાવવાનો પણ અવકાશ ન મળે ? તમારા ગામની ત્રણે શાળાઓમાં ૨૦૯ છોકરા છે. એકેય તકલી કે રેંટીઓ ન ચલાવે ?

આટલા આંદોલન છતાં પણ તકલી ન ચાલે એ શરમ છે ! તકલીમાં કેટલી શક્તિ છે તેની વિગતો તો નવજીવનમાં આપી દીધી છે. રોજ એક કલાક તકલી ચલાવવાથી તો પોતાના કપડાં થાય. કાંઈ નહિ તો ૨૦૯ છોકરા એક કલાક કામ કરે તો ઝોછામાં ઝોછા પોતાના અડધા લુગડા તો થાય જ. એવી ઉપયોગી વસ્તુ પણ તમે હજી દાખલ નથી કરી એ શરમની વાત છે.

આવ્યાનું ફળ ન મળ્યું

તમે મારી જે સરભરા કરી તેથી તમે શાંતી ન પામશો. અને જો એમ કરો તો અમે પણ મુસાફરી ખેડવા મારે જે પ્રયાસ કર્યો તેનું ફળ ન મળ્યું જણાય. આમ મુસાફરી કરતાં પહોંચવામાં મારે અને સરદાર વલ્લભભાઈનો એકજ હેતુ હતો અને તે દરેક ગામડે મીઠાના કરનો સંદેશો પહોંચાડવાનો. જેમ ખાદીનો સંદેશો છે, તેમ મીઠાનો પણ સંદેશો છે. મારી પાસે જે વિગતો આવી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે દરેક માણસ દીક અડધો મણ મીઠું વપરાય છે. જ્યારે દોર દીક મણ વપરાય છે. એ વાત જો સાચી હોય તો મીઠાનો કર કેટલો ભયજનક છે તે જણાય છે. હું જે કહું છું તે મુખી, તલાટી, મહાજન ધ્યાન દઈને સુધારો જણાવવા જવો હોય તો સુધારો પણ જણાવે. આ હિસાબે તો એક મણ મીઠાના એ રૂપિયા, તો ચાર માણસોને એ મણ અને એક દોરના મણ એમ ત્રણ મણ મીઠાના છ

રૂપીઆ આપો છો. જ્યારે મીઠાની કિંમત ફેટલી છે તે જાણો છો ? પંજાબમાં મીઠું ઇજરદારને નવ પાછએ વેચાય છે. આપણે માનો કે તે વધારેમાં વધારે કદાચ દશ પછસે વેચે તો કર ન હોય તો અઢી આને મળુ મીઠું આપણને ત્યાં મળે. તેના આપણને બે રૂપીઆ આપવા પડે છે. (અત્રે એક લાઠએ જણાવ્યું હતું કે મીઠું સવા રૂપીએ મળુ મળે છે મહાત્માજીએ એ પ્રમાણે ગણતાં કહ્યું કે) એ દિસાએ તમારે પોણાચાર રૂપીઆ આપવા પડે છે. તેમાંથી સાડાસાત આના પડતર કિંમત બાદ કરો તેટલો તમારે ફર આપવો પડે છે. અસલાલીના લોકો એટલા બધા શાહુદાર છે કે એ આપે જાય છે. એના પરનો કર નીકળી જાય તો એટલા પદસા આપણા ઘરમાં રહે.

એડુતોને મીઠાની જરૂર

મીઠાની જરૂર એડુતોને બહુ હોય છે. ખાતરમાં પણ મીઠું નાંખાય છે. ગરીબ વર્ગને તો આ કર વધારે પડે તેમ છે. ભીખારીની તો વાલજ છોડી દેજો. તેમને તો એક પછસાનો પણ કર આપવો ભારે પડે, તો પછી અધમળુ મીઠાના દશ આના થાય તેમ થી દોઢ આનો પડતર બાદ કરો તો બાકીના સાડા આઠ આના કર આપવો પડે. તેમની કમાણી તો માત્ર પછસા કરતા પણ ઓછી છે. વળી કરોડો તો એવા છે કે જેમને કાંઈ ખાવા પણ મળતું નથી; અગર તો ભીખ માંગે છે. તેમને પણ મીઠું તો ખાવુંજ પડે છે, તેના શા હાલ થતાં હશે ? તે વિચારવાનું છે

ગરીબોના શ્રાપ

આથી તો તેની હાય પડે છે. તે સરકાર પર પડે છે. પણ મારી અને તમારી પર પણ પડે છે. આપણામાં શક્તિ હોય તો એ

કર ન હોય. ગરીબ પર એવો કર શાનો ? પદસાદાર પાસેથી લ્યોને ! એટલો ટેક્સ વધારે નાંખો. એ બનાવ પણ અધેર રાજ્યના જોવો છે. એની પરનો ચોરીને વેરા લેવાય છે. આપણને કશી ખબર નથી કે એવી કેટલીય વસ્તુઓ પર અળણતાં આપણે કર આપતાં હોઈશું ! તમે એમ ન માનશો કે આપણે પેટીમાંથી જે પદસા કાઢીને ક્યાં આપીએ છીએ ? જો એમ માનતા હો તો એ ખોટું છે. પણ જ્યારે પ્રજા પોતાની પાસે અધિકાર હોય ત્યારે કેટલા પદસા દેવા, લેવા, કંઈ રીતે લેવા વિગેરે નીર્માણ કરે છે. રાજ્યને ખર્ચ માટે પદસા અપાય પણ તેમાં પ્રજાનો હાથ હોય પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને યોગ્ય ન લાગે તો ન આપે. પણ આપણા આજના તો પ્રતિનિધિઓ પણ ખોટા છે. વડી ધારાસભામાં આપણા પ્રતિનિધિ માલવીયાજીએ સરદારની ધરપકડના સંબંધમાં પૂછ્યું હતું. જીણાએ તેને ટેકા આપ્યો હતો એ પ્રતિનિધિઓએ પૂછ્યું હતું કે પાંચ મિનિટમાં પકડયા ને સજા કરી ને કંઈ રીતે ?

નીમકહલાલ માજીસ્ટ્રેટ

સરકારી અમલદાર જવાબ આપ્યો કે એ તો માજીસ્ટ્રેટ નીમકહલાલ છે. નીમકહલાલ હોય તે ન કરે. હવે તો માજીસ્ટ્રેટોને જો નીમકહલાલ થવું હોય તો આ દારૂવાળાને (અગ્યાસ નૈયમજીને) અને મને પકડે. રાસમાં વધુલભાઈ તો જવાબ ન હતા, પણ તેમની ઇચ્છાને માન આપીને તે કિતબા હતા. તેમને એકલા ને પૂછ્યું અને પકડયા તો અમને પણ કેમ ન પકડે ? જ્યાં આવા માજીસ્ટ્રેટ નીમકહલાલ ગણાતા હોય તેવા રાજ્ય સાથે આપણે ક્યાંથી મળીએ ? પ્રજાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કોઈને પકડાય નહિ. એ પણ પ્રજાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ન લે. પ્રજા પાસેથી દારૂ પણ ન લે ને લી પણ ન લે.

એ રસ્તા.

પણ આ રાત્રી માટે તો એ રસ્તા છે. એક ડાંગનો, આવે તેને દાર મારવાનો, પણ એ રસ્તો તો પશુનો છે. એક અંત્રિય કવિએ તેને જંગલનો ન્યાય કહ્યો છે. અને એ સાવ સાચી વાત છે. બીજો રસ્તો સત્યાગ્રહનો, સચિનયલંગ કરવાનો. સરકારને નોટીસ આપીને કહી દેવું કે મીઠા પરનો કર નહિ નાંખાય. દાર પર પણ નહિ નાંખો તો ઠીક છે. બીડી પર હોય તો તેથી એ વ્યસન નીકળી જાય. જો મને આદર્શ હોવાનો હોય તો હું પ્રજાને વિનવીને પણ બીડી અને હોકા પર કર નાખું. આપણે તેથી ન્યાય થઈ જઈએ. એક બીડી પર એક પાઈ કર નાંખીએ તો બીડીઓ બંધ થાય.

પાણી પર કર હોય તો મીઠા પર

પણ આતો મીઠા પરનો કર. પાણી પર કર હોય તો મીઠા પર કર હોય. મેં કહ્યું કે એ કાદી નાંખો ! નહિ તો અમે મીઠું બનાવશું. તમે જેલમાં મોકલશો તો અમે જેલમાં જઈશું. પુરોહિત અને સ્ત્રીઓ પણ જઈશું. જો અત્યારે ત્રીસ લાખ તૈયાર હોય તો આ સરકાર પાસે કાંઈ એટલી બધી જેલો નથી. પછી તો ડાંગ મારે, ગોળીઓ મારે, તો થાય. પણ આજના જમાનામાં આ રાત્રીથી એવું ન થાય. પણ આપણે તો સંકલ્પ કર્યો છે કે મારવા હોય તો મારો, પણ અમારે એ કર ન જોઈએ. અમે તો નોટીસ આપીને જઈએ છીએ. અમારે તો જલાલપુર જવાનું છે, અને એ જતાં પહેલું રથાન અસલાલી થયું છે. તમે કેટલું આપશો ? જેટલા માણસો, સ્ત્રીઓ આવવાના હોય એમના મને નામ આપે. જરૂર પડે તમે તેમને રવાના કરજો. આપણે તો મીઠું પકવવા જવાનું છે. તમારી સરકાર જો સાચી હોય તો આટલું કરજો.

જેલ કે મૃત્યુ

હું તમને ફરીથી હવે કહેવા આવવાનો નથી. આ વખતે તો હું જેલમાં હોઇશ કે મરી ગયો હોઇશ. પ્રભુની દયા હશે તો અસલાલી કે આશ્રમમાં જવું નથી. જલાલપુરમાં જઇને મીઠું ખનાવવું છે. જેલમાં જઇશું ને પાછા બહાર નીકળ્યા કે એ કરવાના.

સરદાર હિસાબ માગશે

(અને તાળીઓ પડતાં મદાતમાજીએ જણાવ્યું કે) તાળીઓ તો તમે જાવ તો ત્યારે પાડજો. બાકી તમે કેટલું કર્યું છે તેનો હિસાબ તો જેલમાંથી સરદાર આવશે ત્યારે માંગશે. તેમણે કહ્યું છે કે હું જેલમાંથી આરામ લઇને પાછો આવીશ ત્યારે તમારી પાસેથી હિસાબ લેવાનો છું. મારા જેવા તમારી પાસેથી શો હિસાબ માગે ? પણ સરદાર જેવા જેણે ગુજરાતમાં રહીને કામ કર્યું છે. જ્યારે ગાંધીજીએ નહિ. એવા હોય એવા પૂર આવ્યાં ત્યારે તેણે હજારોને ગયાવ્યાં. મરકીમાં મદદ આપી અને જેણે બારડોલીમાં વિજય અપાવ્યો તેને હિસાબ લેવાનો અધિકાર છે. તમે તદ્દયાર નહિ હોય તો કયો હિસાબ આપશો ?

જેલમાં જવાની શક્તિ

મને જે નામ આપો તેમાં નહીં તમારે જેલમાં જવાની હિમ્મત ન હોય તો ન આપશો. આપણે પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી ઘેર વિવાહ, મંદિરાડ હોય કે પેટમાં ચુક આવતી હોય તો એ નહિ ચાલે. હિસાબ કરવા પણ વખત ન મળે. નામ આપવા હોય તો આ સરતે આપજો. ત્યાં લાકડીઓ પડશે કે નહિ તેની આત્રી આપતો નથી. પણ એ સહન કરવાની શક્તિ હોય તો નામ આપજો. માજિસ્ટ્રેટ ઈંડ પણ કરે. વલ્લભલાઇનો તો કર્યોને? કદાચ મારી પણ નાંખે. એવું ન થાય એમ માનો. પણ થાય

તો સહન કરવા તક્યાર રહેવું. જો એમ તક્યાર હોયએ તો સ્વતંત્રતા ઝપાટાભેર લેવાના છીએ. મીઠાનો કર જવાનો છે. જેને આટલા બધા આર્શિવાદ મળ્યા છે. ઠેક ચંડોલા તળાવ સુધી અમને જે આર્શિવાદ મળ્યા તેનથી થું કર રહેવાનો છે? એ કર તો જશે. પણ એથી કાંઈ સ્વરાન્ય મળવાનું નથી. એ તો સ્વરાન્યનું એક પગથીછ છે. તે ચડ્યા તો પછી બીજા પગથીઆ ઝપાટાભેર ચડવાના. તમે ખાદીની વાત પણ ન બૂલશો. તમારા ગામમાં ટેકને સાર કુવો છે, પણ લંગીને સાર નથી. તમે તેઓને ભાઈ માનો. આપણે ભાઈઓ છીએ. ગીતા તો પશુઓનો પણ તિરસ્કાર કરવાની મના કરે છે. અંત્યજ આપણા ભાઈઓ છે. તેમની સેવા કરવી, તેમનું ભલું ઈચ્છવું, તે પૂર્ણ સ્વરાન્યનો અર્થ છે. તમે પણ પૂર્ણ સ્વરાન્ય લેવા પ્રતિજ્ઞા કરો. એ ન મળે ત્યાં સુધી આપણે બેસવાનું નથી. તે માર્ગ હરિનો છે, શરતો છે. પૂર્ણ સ્વરાન્ય લાવવું હોય તો આવી શક્તિઓ વેંદ્યએજ એ બળ તો હૃદયમાં હોય તોજ મળે. પ્રભુ તમને એવું બળ અર્પે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

શ્રી. અબ્યાસ તૈયબજી

અબ્યાસ તૈયબજીએ જણાવ્યું કે હું ગાંધીજીના વિચારોને ટેકા આપું છું. મહાત્માજી ઇચ્છે છે કે હું પણ તેમના જેવા સુન્હો કરું. મહાત્માજી જે વાત કહે છે તે ખરી છે.

દાદીવાળાને પકડો

મહાત્માજીએ જણાવ્યું કે જો મને પકડશે તો એ આવવાના છે તે સરદારી લેવાના છે. એ સરકારને કહેશે કે દાદી વગરનાને પકડ્યો પણ હવે દાદીવાળાને પકડો. તે પછી વંદેમાતરમના ગિત ગાઈને લોકો વિખરાયાં હતાં.

મનઝિલ્લ બીજી : બારેજ

તા. ૧૩ માર્ચ

મહાત્માજી આવવાના છે તે જાણીને ગામમાં ભારે ઉત્સાહ આપી રહ્યો હતો. તેમને લેવા માટે ગામમાંથી ડોલ, તાંસા સાથે સાર્મયું કરવામાં આવ્યું હતું. મહાત્માજી આવતાં તેમને કુંમકુમના આંદલા કર્યા હતા અને તેમને ત્યાંથી ગામમાં લાવ્યા હતા. તેઓને શર્મશાળામાં ઊતારો આપ્યો હતો. થોડીવાર પછી તરતજ તળાવના કિનારાપર ખાસ મંડપ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં ગામડાના સ્ત્રી પુરૂષો સભાના વખત પહેલાં બેસી જતાં હતાં. પુરૂષો કરતા સ્ત્રીઓ સારાં પ્રમાણમાં હાજર હતી. મહાત્માજીની બેઠક આગળજ ખાદીનું પ્રદર્શન લખ્યું હતું.

મહાત્માજીનું જ્ઞાનપત્ર

મહાત્માજીએ જોલતાં જણાવ્યું કે મને જે યાદી આપવામાં આવી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે ગામમાં ખાદી વપરાતી નથી. કાંઈ રેંટીઓ ચલાવતું નથી. આપણે ખાદી ખાતર તો મરવાનું છે. તે વખતે આરેજમાં ખાદી પહેરનાર કે રેંટીઓ ચલાવનાર ન મળે એ નવાઈની વાત છે. ખાદી જાડી છે પણ માતા જાડી હોય તેને કાઢી ન મૂકાય. ગામમાં તમે લમો તો કદાચ રૂપાળી સ્ત્રીઓમાંથી તમને કાંઈ પત્નિ મળે. પણ તમે તેને માતા તો નહિજ બનાવી શકો. એ ગમે તેવી હોય તો પણ તમારે તેને સારી માતાની ખ્યાતિ આપવી પડશે. તે જે દેશમાં પેદા થાય છે તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. ખાદીથી દેખાવ બગડતો નથી, પણ વિહાયતીથી બગડે છે.

શાખની ગુલામી

એક તરફ આપણું સ્વતંત્રતાની વાતો કરીએ છીએ, બીજી તરફ આપણને શાખની ગુલામી વળગી છે. જો આપણે નિશ્ચય કરી શકતા હોઈએ તો તે વાપરવા માટે અહીં પડેલી ખાદીમાંથી લઈ શકો છો. વલ્લભલાઈ જેલમાં છે. અને અમે સંગ્રામમાં ઉતર્યા છીએ તેમાં તમારે બને તેટલો ફાળો આપવાનો છે અને લાભ લેવાનો છે. લડતમાં જેટલા ઉતરે તેવા હોય તેમને બહાર કાઢશો. ગામડાની સ્થિતિ ખરાબ છે તેનું કારણ એ કે આપણે આરોગ્યનું ખરાબર પાલન કરતા નથી. તમારે એ ખાખતમાં અમારી મદદની જરૂર હોય તો માંગશો! તળાવ આસપાસ સફાઈ રાખવી એ તમારી ફરજ છે. અમે અહીંયા છીએ ત્યાં સુધી તમને મદદ કરીશું.

કરોડોનું નુકશાન

આરોગ્યની દિશાએ અજાત રહેવાથી હિંદમાં કરોડોનું નુકશાન થયું છે. ગંદકીથી ખેવડું નુકશાન થાય છે તેનાથી હવા બગડે છે. પણ એ વસ્તુ જે જમીનમાં રહે તો તેમાંથી સોના જેવું ખાતર થાય. એવું ખાતર કરવામાં ઘણો સમય જતો નથી. થોડા સમયમાં એ થઈ શકે છે. પણ મનમાં ચીવટ હોય તો જ બને. ગામમાં ૨૫૦૦ની વરતી છે એ લોકો જે ધારે તો ઘણું સાફ કામ થાય. ગામમાં ઘણી સગવડો છે. પણ જે સાથે મળીને કામ કરે તો એ સગવડો વધે અને ઉપજ પણ વધારી શકાય. ખેતર સારા થાય, તે ખેરીને ફાયદો થાય છે તે આગાદ કરી શકાય છે. ગામમાં ૨૫ અંત્યજો, ૧૬ છોકરીઓ અને ૧૫૦ છોકરાઓ ભણે છે એ બહુ ન કહેવાય ? ખરું ભણતર તો શાળામાંથી ખાદીના ઢગલા થાય. ગામમાં ખિસ્તી, મુસલમાન અને હિંદુ એમ ત્રણે પ્રજા ગામની સેવા કરતા લાગતા નથી. જે તમે ગામની સેવા નહિ કરો તો પછી પૂર્ણ સ્વરાજ્ય આપણે કઈ રીતે ટકાવીશું ? અંત્યજ સાફ ગામમાં ખે કુવા છે. પણ ભંગીને સાફ કાંઈ રાહત નથી. ભંગીને તમે જુદા ગણો છો, પણ એક રીતે તો આપણે બધા અંત્યજ છીએ. અર્થાન્ત કોઈ અંત્યજ કે ઉંચ નીચ છે જ નહિં. ભંગીને સાફ સગવડ નથી કારણ કે આપણે તેને ગામનો ઉતાર માનીએ છીએ.

આપણી નીચતા

ભંગી જે કામ કરે છે એ તો ધાર્મિક કામ છે. એનક વિના આપણને તો ચાલેજ નહિ. જ્યારે આપણને જેના વિના ચાલતું નથી તેને નીચ કહેવો એ આપણીજ નીચતા છે. આ નીચતાનો અંત લાવવા માટે હું અધીરો થયો છું. આ સરકાર આટલો જુદમ ચલાવે છે તે સાંખી રહીએ તો જીવવું મુશ્કેલ

છે. એ જુદમ તરફ તિરસ્કાર હોવાથી જ અમે નીકળ્યા છીએ. આપણે તૈયાર થઈએ તો ઠીક, નહિ તો મારા જેવા હશે તે હોમાઈ જશે ત્યાર પછી તૈયાર થવું પડશે. તમારામાં જામતી આવશે. તમે જો નહિ જાગો તો હુંટ તો ચાલુ રહેવાની જ. આજસુ અને એદીને હુંટનારા મળશેજ. અંજીને નહિ તો પછી બીજા ગમે હુંટશે. માટે તમે આજસ તજો એ સંબંધમાં આવેલા કાફલા સાથે મસલત ચલાવો. હું પણ ગામના આગેવાનો સાથે મસલત ચલાવવા માગું છું.

ગૌરક્ષા

આપણે ગૌરક્ષાની વાતો કરીએ છીએ પણ ભેંસનાં દુધ ખાઈએ છીએ. ગાયનું દુધ તો અહીં મળતું પણ નથી. ગાયના તો છાણ અને મુતર પણ કામમાં આવે તેવી પવિત્ર ગાય છે. તોપણ તમારે વિચાર કરવો જોઈએ. એ વિષેની માહિતી જોઈતી હશે તો આ કાફલામાં આવેલા બે માહિતગાર માણસો આવશે. તમે ભેંસના દુધનો ત્યાગ કરો, નહીં તો બાકી રહેલી ગાયોનો નાશ થશે. લડતમાં સરકાર સાથે લડવાનું છે; એટલુંજ બસ નથી પણ તમારે આ કામ પણ કરવાનું છે. બહેનો કાંતવાની છે ? એ કાંતતી થાય તો હિંદને કપડાં પૂરાં પડે.

જંગલી પુરૂષો

જેમ સ્ત્રીઓ હિંદને ખવડાવે છે તેમ તેમણે કપડાં પણ પહેરાવવા જોઈએ. જો બહેનો ન રાંધે તો લુખ્યા રહે; કારણ કે પુરૂષો એટલા જંગલી છે કે તેમને રાંધતાં પણ આવડતું નથી. તેમને કપડાં પણ હવે તો સ્ત્રીઓએ પહેરાવવા જોઈએ. ન્યારે સ્ત્રીઓ કાંતતી ત્યારે હિંદ આખા હશે અને તો કંગાલ થશે. છે. સ્ત્રીઓ જો ફરીથી એ વ્રત લે તો હિંદ આખા થાય જ. સ્ત્રીઓ કાંતે અને એજ વજાવીને પહેરે એ તો બાંખી વાત થઈ.

પણ આજથી એ કાંતવાની અને ખાદી પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લે. (વંદેમાતરમના ગિત વખતે બોલતાં જણાવ્યું કે) એ ગિતમાં હિંદની સેવા કરવાની પ્રભુ પાસે શક્તિ મેળવવા માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. (બાદ વંદેમાતરમ ગાયા પછી સહુ વિખરાયા હતા.)

મહાત્માજીનું બીજું લાપણ

તા. ૧૩ માર્ચ : અંબોર

લાઇઓ તથા જહેનો, તમે સવારમાં આવ્યા નહોતા ? તમે લોકો આવા સખત તાપમાં પગે ચાલીને આવ્યા તે સાંઈ ક્યું, પરંતુ તમારામાંથી કેટલાં માણસો મારી સાથે હડતમાં જોડાવા તૈયાર છે ? એમ પૂછતાં ટોળાંમાંથી પાંચ માણસોએ હાથ ઊંચા કર્યા હતા.

ખાદી

તમારામાંથી ખાદી તેા ઘણાંજ જોઈએ અગર તેા કોઈએ પહેરી નથી, પરંતુ ટોળી તેા ઘણાખરાનાં માથાં ઉપર ખાદીની જણાય છે. તેથી કાંઈ હું જલ્દી ખુશી નથી. વળી આટલી બધી જહેનોમાંથી કોઈએ પણ ખાદી પહેરી નથી, તે મારી નજરે ઘણું જોડું છે. વળી તમે રેંટીઓ ચલાવતાં નથી. માંઈ સન્માન ક્યું ક્યારે કહેવાય કે તમે તમારા ગામમાં રેંટીઓ દરેક ઘરમાં દાખલ કરાવીને તેનું સુતર કાંતીને વણીને અગર વણાવીને વાપરો તેજ; નહિ તેા તમે આવ્યા તે પણ ન આવ્યા જેવુંજ છે.

મીઠાના વેરે

વળી તમે નેશો કે અમોએ જે હડત ઉપાડી લીધી છે તે મીઠા ઉપરનો અયોગ્ય કર લેવાય છે, તેને કાઢી નાંખવા માટેજ

છે. તમે તમારા ઘરમાં દરેક માણસ દીઠ અડધો મણુ મીઠું તથા તમારા ઘેર દીઠ એક મણુ મીઠું વાપરો છો. તે મીઠું સરકારને ફક્ત દશ પાઈનું મણુ એ લેખે પડે છે અને તેના ઉપર આપણે બહુ ધારીએ તો ફક્ત વેરો ચઢાવીને દશ પૈસાનું મણુ લેખે મળવું જોઈએ. પરંતુ તેના ઉપર અત્યારે વેરો ચઢાવીને રૂ. ૧-૪-૦ અગર તો તેથી પણ વધારે ભાવ લે છે. સો રૂપીઆની મુડી ઉપર પણ વ્યાજ ફક્ત ચાર ટકા લેવાય છે તો આપણે મીઠાને વેરો તો ઘણો વધારે છે તે નજી લરવો જોઈએ.

સવિનય ભંગ

અને તેને માટે સવિનય ભંગ કરીને અમે જાતે જઈશું અને મીઠું બનાવીશું; તેમ કરતાં અટકાવશે તો પણ અમારું કામ ચાલુજ રાખીશું અને તેથી જોઈમાં જવું પડે તો જરૂર જઈશું અને પાછા છુટીને કામ ચાલુ રાખીશું.

મહેમદાવાદના લોકો

(પછી મહેમદાવાદથી જે લોકો આવ્યા હતા તેમને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું હતું કે) તમે આવ્યા છો તે સારું ક્યું છે. સરદાર પોતેજ તમારા ગામમાં આવેલા હતા અને તેમને ઉપદેશ હજી પણ તમે વિસર્જ્યા નહિં હો; તો તમારું કામ સરદારે જેવી રીતે તમને જણાવ્યું હોય તે પ્રમાણે ચાલુ રાખશો. ત્યાં કદાચ પોલીસ પણ આવી ગઈ હશે, સી. આઈ. ડી. પણ આવ્યા હશે, તો પણ શાંતિથી કાર્ય ચાલુ રાખ્યે જશો. પછીથી સોડાને જણાવ્યું કે મને તમેએ મારા કામમાંથી નકામો બોલાવીને ખોટી કર્યો. પરંતુ તમે પણ વીખરાઈ જાઓ અને હું પણ જઈશ. પછીથી સૌ વિખરાઈ ગયાં હતાં.

મનઝિલ ત્રીજી : નવાગામ

તા. ૧૩ માર્ચ : સાંજ.

શુક્રવારે સાંજના ૬ વાગે ખારેજમાં જમીને ગાંધીજી અને તેમના સૈનિકોએ કૂચ કરી હતી. ખેડા અને અમદાવાદ જીલ્લાની સરહદ વચ્ચે મુક્તિપર ગામે પૂરી થાય છે અને સૌથી પહેલું ખેડા જીલ્લાનું ગામ નવાગામ આવે છે. અહીંથી જ યુદ્ધ માટેની ભરતીનાં ખરાં મંડાણ થયાં છે. ગાંધીજીની દુકડી નવાગામની લાગોળથી થોડે દૂર આવી પહોંચતાં જ ખેડા જીલ્લાના જાણીતા આગેવાનો દરબાર ગોપાળદાસ, રા. ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ, રા. પ્રભચંદ બાપુજી, રા. રવિશંકર બ્યાસ, તથા ખેડાના કેટલાક

નાગરિકા અને નવાગામના મુખી અને બીજા લોકોએ મળીને ગાંધીજીને ચાંદલો કરી સત્કાર કર્યો હતો; તેમજ સુતરને હાર પહેરાવ્યો હતો. સત્કારમાં શરણાઈ તેમજ નગારાં પણ હતાં અને સ્ત્રીઓ મહાત્માજીનાં ગિત ગાતી હતી. ગામની ભાગોળે જ મહાત્માજીએ સભા ભરી હતી, જ્યાં પ્રાર્થના અને રઘુપતિ રાધવની ધુન થઈ હતી. બાદ ત્યાંથી ગામની ભાગોળે મહાદેવ પાસે મોટી સભા ભરી હતી. જેમાં તે ગામના તથા ખેડા, માતર, ઘોળકા અને આબુઆબુનાં બીજાં ગામનાં લોકોએ સારી હાજરી આપી હતી. આશરે પાંચેક હજાર માણસ થયું હતું અને ગાંધીજીએ પણ દોઢ કલાક સુધી વ્યાખ્યાન કરી બધી બીના રૂપૃ કરી હતી. ગામના એક મુખી, સાત મતાદાર અને એક રાવણીઓ મળી નવ જણે રાજનામાં આપેલાં તેમને સભા સમક્ષ પૂછવામાં આવ્યું હતું અને તેમણે ખુશીથી જાહેર કર્યું હતું કે અમે અમારી રાજપ્રશ્નીથી રાજનામાં આપ્યાં છે. શરૂઆતમાં પ્રો. ખરેએ “રઘુકુલ રીતિ સદા ચલી ભાષ, પ્રાણુ જામ પણુ બચન ન જામ” એ ચોપાઈ ગાઈ હતી, અને ગાંધીજીએ તે ઉપર નીચે મુજબ ભાષણ આપ્યું હતું:—

ગાંધીજીનું ભાષણ

ગાંધીજીનું ભાષણ—ગુજરાતીઓનો પરિચય

ખેડા જિલ્લામાં પ્રવેશ કરતાં આજે ચાંદની રાતે કેટલાંએ મીઠાં અને થોડાં કડવાં સ્મરણ એકાએક યાદ આવે છે. ગુજરાતમાં મારો ગુજરાતીઓ સાથે ગાઢ પરિચય છે. મેં ખેડા જિલ્લામાં કામ કર્યું ત્યારથી જ ગણાય. તે પહેલાં ગુજરાતના ભાષ—જહેનોનાં પ્રેમનું પાન મેં ખૂબ કર્યું હતું પણ ખેડામાં તમારા જીવનમાં જોતપ્રોત તો થયો છું. મેં નહિં જોયા હોય તેવા ગામ ખેડા જિલ્લામાં નહિં હોય. પગપાળો પણ હું આવેલો તેમાંનું આ

એક નવાગામ છે. તેનાં સ્મરણ તાળજ છે. કોઈ બુસાઈ ગયાં હોય એમ નથી લાગતું. આ લડાઈ સમયે હું આવ્યો છું, ને મારો આ ત્રીજો પંથ છે. ગઈ કાલે અસાલાલી, આજે ખારેખ હવે આ નવાગામ. ખેડા જીલ્લાની આશ્વા સરદાર વલ્લભભાઈએ કેટલી રાખી હતી તે તમે જાણો છો ?

ખેડામાં કેની આણ ?

તેથી તો સરદાર વલ્લભભાઈ ખેડા જીલ્લામાંથી પકડાયા. ખેડા જીલ્લામાં જો વલ્લભભાઈ રહ્યા હોત તો સરકારની આણ ન ચાલત, પણ વલ્લભભાઈની ચાલવાની હતી. એટલે નજીવા બહાનાથી વલ્લભભાઈને પકડી લીધા. જે મેજસ્ટ્રેટ નોટીસ મોકલી તેણે વફાદારી કરી હતી એમ વાતો થાય છે અને તે એક રીતે સાચું, પણ મારો અંતરાત્મા એમ નથી કબુલ કરતો કે મેજસ્ટ્રેટ પોતાની ખુશ્ખીથી તે ક્યું હોય. ઉપરતું ક્યાણુ આવ્યાથી ક્યું હશે નહિં તો મેજસ્ટ્રેટની હિંમત નહિં કે વલ્લભભાઈ ઉપર હુકમ મોકલે.

મેજસ્ટ્રેટ કહે કે આ નોટીસ ઉપર હું સહી નહિં કરું. તે માટે મને મુક્ત કરવો કે અરતરફ કરવો હોય કે મારું રાજીનામું લેવું હોય તો લો તેમ કરત તો સારી વાત હતી. તેવી આશ્વા આપણે નથી રાખી શકતા. અને તે બૂખમરાની સ્થિતિ સૂચવે છે. આવા વાતાવરણમાં તો તે મેજસ્ટ્રેટની હિંમત શી રીતે ચાલે ? મેજસ્ટ્રેટને બહુ તો ૧૫૦ કે ૨૫૦નો પગાર મળતો હશે. તેને આત્મવિશ્વાસ પણ નથી. ૩૦ કરોડમાંથી મેજસ્ટ્રેટ તો થોડાજ રહ્યા. પણ જીવન તો બધા ગાળે છે અને સરકાર વળી પગાર આપનાર કોણ છે ? જો લકવો થાય તો તે રૂપિઆ કામના પણ શા ? સ્ત્રીને ઉઠાંટીડિં થઈ તે મરી જાય તો શું કરો ? કુટુંબનાં બધા માણસો ચૂંટ થઈ ગયાં તેવા કીસ્સા

પણ મેં ઘણા જાણ્યા છે, એટલે તેની નવાઈ નથી. રૂપીઆ તો પડ્યા રહેશે. પગાર આપનાર તો ઇશ્વર છે. ખાત્રી આપનાર તો ઇશ્વર છે. પણ મેજસ્ટ્રેટને હું શું સમજાવું ? તેને તો બદે-નવાજ સરકાર છે. તેને સરકારનો વાવટો ફરકે છે તેની બ્લોક લાગે છે. સરકારે વલ્લભભાઈને ૩ માસની કેદ આપી.

આપણું શું ?

હવે આપણું શું ? એમ જાણના લોકો શું કરશે ? ધારાળા તથા પાટીદારોને હું જાણનાર છું. બન્ને કામ બહાદુર છે તેમની નબળાઈ પણ હું જાણું છું. તમે જવાબ તો આપો !

રાજનામાં

મુખીનું રાજનામું ખીસ્સામાં હતું. પૈસાને પુંજીએ તો શું થાય ? મતાદારોએ બહાદુરી તો મારી કે અમે તેમની જગા નહિં લઈએ. મતાદારના કાગળ ઉપર પણ મુખીએ સહી કરી આપી તે માટે તમને ધન્યવાદ. પણ તેમાં મારી એક શરત. જો કોઈએ દયાવ્યા હોય તો સહી પાછી ખેંચી લે. મુખીને દયાવવાથી રાજનામું આપ્યું હોય તો પણ તે ખેંચી લે.

(અત્રે મુખી તથા મતાદારો અને રાવણીઆએ જાહેર કર્યું હતું કે અમને દયાણ નથી કર્યું. અમે રાજખુશીથી રાજનામાં આપ્યાં છે.)

ગાંધીજીએ પછી જણાવ્યું કે મેં તો તમને બતાવ્યું કે આ લડાઈ સત્ય અને અહિંસાની છે. સત્યને રસ્તે લડાઈ જીતવી છે માટે તમે એવી જાતનું ન કરો તો પણ ચલાવી લઈ. ઇશ્વરની કૃપા હશે તો જીતીશું.

સ્વરાજ્ય

બાકી સ્વરાજ્ય તો તમને પણ જોઈશે. તમે મુખી થશો. કદાચ નામ બીજું આપીશું. મુખી અત્યારે દયાવે છે. ભંગીને ગાળ દીધા વિના ન બોલાવે, પણ પૂર્ણ સ્વરાજ્યમાં મુખી તો કામ

સેવાનું કરતા હશે. જેને હાલ સરકારને નામે રંજડીએ છીએ તે વલ્લભભાઈના રાજ્યમાં નહિં કરી શકાય. ગુજરાતના તે ખેતાંજ આદશાહને ન માનો તો આજે મને સાથ ન દેજો.

બળીયાના બે ભાગ

બળીયાના બે ભાગ છે. પણ પછી તેમ નહિં રહે. કેમકે અત્યારે મારા જેવો સરકારને ખતાવી આપવા તૈયાર હોય છે. બાળક લાકડીપર ખેસીને પોતાને ઘોડેસ્વાર માને છે તેમ મેં તો સરકારની બ્હીક છોડી દીધી. બળીયાના બે ભાગની વાત મારા જેવા પાસે નહિં ચાલે. મારી પાસે સરકારનો દાડગોળો નથી ચાલતો. આજે તો સરકાર હુકમ કરવાનાય પૈસા આપે છે. બીજાને ગાળ પણ દેવાય છે? મુખીથી ખરાબ કામો ફેટલાં થયાં તે તેની રાજનીશી જોયા વિના હું કહી દઉં. સારાં કામો પરમેશ્વર જાણે. આ ત્યાગ મીઠો લાગે તો ભલે. મને ખેડા જીલ્લાની પાસેથી ખૂબ કામ મળવાનું છે. દરબાર મારી પાસે આવી ગયા છે કે ખોરસદ આવો! વલ્લભભાઈ પણ ત્યાં ગયા હતા. ખેડા જીલ્લાનું કામ સંભાળતી વખતે તેનો વિચાર કરીશું. જો પૂર્ણ સ્વરાજ્યનો અર્થ કરતાં તેથી આજનું તમને રૂકું લાગે તો તમે જાણો. જો તમે આ ખરાખરીનો ખેલ માનતા હો તો મુખી તથા મતાદારોએ જે વચન આપ્યાં છે તે પાળજો! તેથીજ પંડિતજીએ રામાયણની ચોપાઇ ગાઇ ખતાવી છે. રામચંદ્રજીને લોક કહેતાં કે તમે વન શું કામ જાઓ છો? એ તો દશરથની બુદ્ધિ નાહી છે. તમારે વનવાસ ન જવું ત્યારે રામચંદ્રે કહ્યું. તમે નથી ઓળખતા કે હું કેનો દિકરો છું? ‘રઘુકુળ રીત સદા ચલી આઇ, પ્રાણ જય અરૂ વચન ન જોઇ.’ જો મુખીને લાગે કે રામચંદ્ર આપણા ઇષ્ટદેવ છે માટે વચનનું પાલન કરવું તો તમારા સમક્ષ મતાદારને કહું

હું કે જે તમે રાજનામું અત્યારે ખેંચી લેશો તો હું તમારું જાહેરનામું કાઢીશ કે આ બીચારા ખેલ ખેલતા હતા તે હવે પાછો ખેંચી લે છે. આ અમારું કામ નહિં. ખેડા જીલ્લામાં એક કામ તો સારું કર્યું માનીશ કે કોઈ મને છેતરશે નહિ. ખેડા જીલ્લાના લોકોએ મને છેતર્યો છે તે તમે જાણો છો. એટલે મારાં દુખડાં શું રોઈ ? મારાં કામ ન કરું ! પણ મારું દુખડું રોતા સારું નહિં લાગે. વચન આપ્યા પછી કાંઈ નહિં કરે તો મને અત્યંત દુઃખ થવાનું છે કેમકે મને કેમ આમ કર્યું ? જે ચોપાઈ મુજબ વળગી રહેશો તો હું તમને સાબાશી આપીશ. ત્રીજી રીતે તો તમને હું નાલાયક કહીશ; માટે મુખી મતાદારો મને અહિં ચોકખું કહી દે. (પછી મુખીએ ફરી કહ્યું કે અમે રાજનામું આપ્યું છે તે બરાબર છે અને મુખીપણું ન કરવાનું કહીએ છીએ તે રાજપ્રશીથી કહીએ છીએ. ગાંધીજીએ તેમને ધન્યવાદ આપ્યો હતો.)

૩. ૧૨૫ ની ભેટ

(અત્રે મુખીએ ૩. ૧૨૫ ભેટ કર્યા હતા અને ગાંધીજીએ તેમને ધન્યવાદ આપ્યો હતો. અને કહ્યું હતું કે) તમે પૈસા આપ્યા હતા તે માટે આભાર. પણ મારી ઇચ્છા છે કે જે ગામથી પૈસા મળે છે ત્યાં સેવક રોકી લઈએ તે તે બરાબર ગામની સેવા કરે. સરકાર સાથે લડવું ને લાયક પણ થવું છે. સત્તા આવ્યા પછીથી જ લાયક નથી થવાનું. હું ફેસલાઈશ નહિં; હું તો બંને કામ સાથેજ કરતો આવ્યો છું. અત્યારે પૈસાની જરૂર નથી. મારી પાસે તો શેડીઆઓ કહી ગયા છે પણ આ લડત તો રામરાજ્ય માટે છે. મારું ચાલે તો કોઈને વાળ વાંકો ન થાય. શેડીઆના રૂપીઆ તમારા જેવામાં વેરું છું પણ ગરીબની કોડી હું ખાઉં છું. (અત્રે ચિત્રાસણના લોકો તરફથી ૩. ૧૮ ગાંધીજીને ભેટ થયા હતા.)

(તમણે પછી જણાવ્યું કે) મેં પૈસાની શીકર નથી રાખી. જોખએ ત્યારે માગીશ. આ લડત પૈસા વિના લડી શકાય છે. ખેડા જીલ્લામાંથી મારે માણસ જોખએ છે. શંકરલાલ, ઉમર સોળાની વિગેરેને પણ મેં પાછા વાળ્યા હતા.

મારે તો તમારું કામ છે. તમે કહો કે તમારી પાછળ અત્રે બધા જોલમાં જશે. મુખી મતાદારોએ જે કામ કર્યું તે સુંદર પગલું બન્યું. મીઠું બનાવવા માટે તો અમે જખએ છીએ. સરકારથી કાંઈ પણ થવાનું નથી. મંછા ભૂત ને શંકા ડાકણ એ કહેવત અનુસાર જો ન વર્તે તો બાકી કશું નથી. આવી બબરાથી બંધી જશે તેથી વશજભાષને છોડી દેશે નહિ. તમે જણો કે અમે કેટલું મીઠું બનાવવા નીકળીશું ? હું એકલો મરીશ તો તેથી સ્વરાજ્ય મળશે ? મને તો જશ મળશે કે આ ખરો મરદ છે. જો આ કામ કરવા તૈયાર હો તો તમે જશ લઈ જશો. સ્વરાજ્ય બધાનું છે. તે માટે તમારો હાથ જોખએ. આ અવસર રાજનામાનો છે પણ મીઠું પકવનાર તો બધા જોખએ. તેને સાઈં જેટલાં નામ આપો તેટલાં હું માગું છું. નવાગામમાં અત્યારે ૧ ખાદી બારી અને એક રેંટીઓ છે. તે બધું શરમ ભરેલું છે. તમે બધા થોડો વખત કામ કરો તો નવાગામમાં કેટલી ખાદી ઉત્પન્ન કરો ?

અહીં ૧૦૦૦ ની વસ્તી છે. તેમાંથી દરેક ધર દીડ કાંતો તો રૂ. ૫) ધર દીડ બચે અને તેથી દર વર્ષે રૂ. ૫૦૦૦ બેટ ફંડમાં અપાય તો ? તેનો પ્રભાવ કેટલો ? માટે ખાદી તો હવે તૈયાર કરો. બહેનો તો રોજ રેંટીઓ કાંતે તોપણ સાઈં. બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

મનઝિલ ચોથી : વાસણુ

તા. ૧૪ માર્ચ. સવાર

મહાત્માજી અને તેમની ટુકડી ૮-૩૦ વાગે વાસણુ મામે પહોંચતાં ગ્રામ્ય પ્રજા વાળાં, ઢોલ, ત્રાસાં, શરણાષ્ટ્રો તથા બબ્બનમંડળીઓ સહિત સ્હામા આવેલી. આખી ય પ્રજા ગાંધીબેલી દીસતી હતી.

ઉતારો આગ્રકુંજમાં ગામને પાદરે રાખવામાં આવ્યો હતો. ઉતારાનું સ્થળ સુંદર અને રમ્ય હતું. પૂજ્ય ગાંધીજીને માટે એક આગ્રજી નીચે ખાસની કુટિર બનાવવામાં આવેલ હતી.

મીશનરીઓનો રાષ્ટ્રધ્વજ ઉપર દરોડો

બપોરના પંદરેક મીશનરી પૂ. ગાંધીજીના દર્શનાર્થે આવેલા. તેઓએ કેટલીક ખાદી તથા ખાદી લાંડારમાં હતા તેટલા બધાજ રાષ્ટ્રધ્વજ ખરીદી લીધા હતા. સારો દિન હજારો માણસોનાં જુથ કેમ્પમાં જમેલાંજ હતાં.

ગાંધીજીનું સાપણ.

સાપણો અને ખેતો !

તમે વાસણા નિવાસીઓએ અમારું સુંદર સ્વાગત કર્યું છે. કાંઈ પણ ઉણપ નથી. ગામની બહાર ઝાડોની નીચે તમે માંડવો બનાવ્યો છે અને મારે સાડાં નાની સરખી ઝુંપડી બનાવી છે તે મને અત્યંત પ્રિય લાગે છે. મારી નવજીવનમાંની દરેક માગણીઓ પ્રમાણેજ તમે મને સત્કાર્યો છે. પણ તમારા ગામમાં આવતાં પહેલાં મને એક વહેમ આવેલો અને તે જાહેર કરું ત્યારેજ મારો સત્યાગ્રહ શોભે.

માણસ તરંગો ધણી વાર કરે છે અને પડેલી છાપ જલદી નથી જૂંસી શકતો. જગત કેવળ મોહવશ કે ભ્રમણાવશ છે. બધાજ વિચારો પ્રગટ કરે એ વ્યવહાર નહિ, પણ મને કેટલાક વ્યવહારગાન વિનાનો માને છે અને તે કથન સત્ય કરવા હું મારો વિચાર તમને જણાવીશ. મારા મનમાં એમ છે કે હું વ્યવહાર ખૂબ જાણું છું. ધર્મ-જગત વિરુદ્ધનો વ્યવહાર ત્યાગવાથી મેં કાંઈજ શુભાચ્યું નથી; ખોયું નથી.

શાંતિની લડત

મારી સાથે એક અંત્યજ કુટુંબ છે. અંત્યજને દુર રાખવાજ ને મને ગામ બહાર મુકામ આપવામાં આવ્યો હોય તો

હું ઇચ્છું કે મને ગામની ધર્મશાળામાંજ ઉતારો આપવો હતો. જ્યાં જમએ ત્યાંથી કાંઈ કાંઈ શીખવું એ તો મારો ઇરાદો છે. અમે વિદ્યાર્થીઓ છીએ એટલે જાણવા જીજ્ઞાસુ છીએ. ખરાં પુસ્તકો તો જગત છે. આ ઝાડો કુદરત છે. ખરાં પુસ્તકો તમે બાઈ જુદો છો. હું તમારી આંખોમાંથી વાંચી જાઉં તેજ ખરાં પુસ્તક ને અભ્યાસ. કાગળનાં પુસ્તકો તો કદાચ એમાં અંતરાય રૂપ આવે. ફેટલાએ મહાન પુરૂષો વાંચી નહોતા જાણતા. પણ સુંદર વિચારી જાણતા હતા. કાંઈને ત્યાગ એ તો દોષ છે—લાંછન છે. આપણી બડત તો શાંતિની છે, વિચારમાં પણ આપણે ભુરું ઇચ્છીએજ નહીં—તો દુશ્મન પણ આપણી માશી માંજે અને અંગ્રેજો પણ આપણી માશી માંગશે એ જરૂર સમજીએ. અને આ વાત સત્ય પડશે.

વલ્લભભાઈને સરકાર શું પકડે ! એણે તો એને મુગટ પહેરાવવો જોઈએ—એણે તો સરકારને મદદ કરી છે.

બારડોલીમાં એણે શું કર્યું ? લોકોનાં આંસુ લુછ્યાં. એ તો સરકારનું કામ હતું. ઉંધ વેચી એણે ઉજાગરો લીધો ને અમદાવાદની સેવા કરી. વલ્લભભાઈ મારા હાથ પગ હતા અને એના વિના હું શું કરી શકવાનો હતો. એને પકડી ગયા પણ સરકારને એની માફી માગવી પડશે. અત્યારે તો સરકારને ઉંધી મતિ મુજેલી છે એથી રીસ ન ચઢતાં આપણે દુઃખ સહન કરીને બતાવશું કે આ સ્થિતિ સુધારી શકાય છે.

દાર તો અંત્યજને પીએ છે ને વાણીઆ પાલનલુ કે જેઓ બેરીસ્ટર, વકીલો ને ડોક્ટરો થયા છે તે પણ ક્યાં નથી પીતા ? અંત્યજોએ મારો જોડે પ્રતિજ્ઞા કરી કે તેઓ હવેથી દાર નહિ પીએ. ઇશ્વર તેમને એ પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં મદદ કરે અને આપણે અંત્યજની સેવા કરે.

સ્વરાજ્ય કંઈ મીઠાવેરાનો કર ગયેજ થોડું મળશે ! સ્વરાજ્ય મેળવવા સાફ તો અત્યંત તરફ ફરેલ જુદો માટે આપણે પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે. પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે, હિંદુ-મુસલમાન પારસી અને અન્ય કોમોએ એકસંપ થવું જોઈશે.

બલારને કાઢી

અહીંના મુખીએ રાજતામું આપી દીધું. મહેરજનાં મુખીએ પણ પદ છોડ્યું. વાગડી, નવાગામ અને અહીંના મતદારોએ પણ રાજતામાં આપ્યાં.

મુખીની સત્તા શાની છે ? પ્રજાને રંજીડવાની. અને એ છોડવું એ તો પુણ્ય કામ છે અને એને કલેક્ટર બોલાવે ત્યારે જણાવે કે મારે લોકો પર જુલમ નથી કરવો.

મુખી એટલે લોકોનો પ્રતિનિધિ. પણ એ તો લોકોથી દૂર થાય છે. મુખીપણાનો ત્યાગ એટલે ધરમાંથી જલા કાઢી. અને એ પાંચ રૂપીઆ એ તો આડા કરવાના. સરકાર જ્યાં મુખી આપણી નથી ત્યાં મુખી આપણે સરકારનું એક પણ કામ ન કરીએ.

આપણી તો ખાનદાનીની લડાઈ છે અને ખાનદાનીની નોટીસ છે. મારી મીઠાવેરા સામેની લડતમાં તમારી મદદ મને આપો, પૈસાની નહિં. હું તો માણસો ભેગા કરવા આવ્યો છું. સેંકડો માણસોએ નામ નોંધાવી દેવાં જોઈએ.

ખાદી પહેરનાર ને રેંટીઆ કાંતનાર ગામમાં એકે નથી એ શરમની વાત કહેવાય. ખાદી પહેરવાથી આપણા પૈસા ગરીબના ઘરમાં જાય છે. ગરીબના ઘરમાં જાય તે સાફ કે હિંદની બહાર જાય તે ? ખાદી પહેરવી એ તો જડ જુદિનો માણસ સમજે

એણું છે. હવે તો તમે જાગો-હું ઇચ્છું છું કે એક પણ માણસ
ખાદી ખરીદ્યા વિના ન જાય. હું તમને ખાદી લેવાને આમંત્રણ
આપું છું.

પહેલાં બહેનો પાંચ યજ્ઞ કરતી.

૧. મુલા યજ્ઞ

૨. સાંગેલા યજ્ઞ

૩. સાવણી

૪. પાણી ભરવાનો-ત્યારે વૈદ્યને ત્યાં જવું નહોતું પડતું.

૫. રેંટીયા યજ્ઞ-આ તો આપણે વિસારીજ દીધો છે. રેંટીયા
યજ્ઞને સ્થાન દેજો ને ખાદી પહેરજો. તેમ કરવા ઇશ્વર બ્રમને
સન્મતિ આપે.

મનઝિલ પાંચમી : માતર

તા. ૧૪ માર્ચ. સાંજ.

વાસણાથી તા. ૧૪ મી માર્ચે મહાત્માજી માતર પહોંચ્યા, ત્યાં પણ એક સરખો ઉત્સાહ હતો. હમરોનાં ટોળાં મહાત્માજીનો સત્કાર કરવા ગામથી દૂર સુધી આવ્યાં હતાં. અહીં અમદાવાદનાં કેટલાંક મીલમાલીકા સહકુટુંબ આવી પહોંચ્યા હતાં. મહાત્માજીએ તેમને ખાદી પહેરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. શ્રી. અબ્દુલ તૈયબજી તથા શંકરલાલ બેંકર આવ્યા હતા. રસ્તે એટલી બધી ધુળ ઉડતી હતી કે બધાને જૈન સાધુઓની આદ્ય મોંઝે કપડાં રાખીને ચાલવું પડતું હતું.

મહાત્માજીનું ભાષણ

મહાત્માજીએ નિર્મેલે સમયે દસ હજાર માણસોની મંજવર મેદની સમક્ષ ભાષણ આપ્યું. પ્રથમ સરદાર વલ્લભભાઈએ તાલુકાની કરેલી સેવાઓનો ઉલ્લેખ કરીને કહ્યું કે એમને તમારે હિસાબ આપવો પડશે. તમે અમારું જે સ્વાગત કર્યું તે માટે કે સંઘનું નથી પણ આ લડતનું છે. પણ તેને માટે હવે તમારે તૈયાર થવું પડશે. સરદાર જેલમાં જવાથી તમને દુઃખ થયું છે કે નહિ તેનો હિસાબ તમારે હવે આપવાનો રહે છે. હજી સુધી માતરના મુખી કે મતાદારોએ રાજનામાં આપ્યાં કે કેમ તે હું જાણતો નથી. સરદાર જેલમાં જાય અને ગામના સારા માણસો નોંધ રહે, એ શરમાવનારું ગણાય. ખેડા જીલ્લાનું એકેએક ગામ જંગલ થઈને બધા જ મુખી મતાદારો રાજનામાં આપે એવી હું આશા રાખું છું. મુખી રાજનામું આપે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એમાં કાંઈ મોટી આવક જતી કરવાની નથી, ફક્ત સત્તાનો લોભ છે, લોકોને ગાળો દેવાનો હક છે. પણ મુખીઓ લોકોને રંજીડવા માટે હોય છે અને સત્તાના લોભને માટે તેઓ મધમાખીની માફક તેને વળગી રહે છે. પણ હવે જમાનો બદલાયો છે અને જો હવે મુખીપણું રાખશે તો લોકો તેને દાદ નહિ દે.

સરકાર કેને ડરાવી શકે ?

સરકારની કરડી નજરનો ડર નકામો છે. એ તો જે ડર એનેજ ડરાવે છે. એ વલ્લભભાઈને શું ડરાવે ? રવિશંકરભાઈને શું ડરાવી શકે ? અરે સ્ત્રીઓ પણ એનાથી નથી ડરતી, પેલી મીડુજીન એને કાણ ડરાવે ? એ દારૂના પીઠા પર પહેરો બરે ત્યારે દારૂડીયા પણ એનાથી ડરે છે ને સરકાર પણ ડરે છે.

કોઈ કહે છે એને પકડશે પણ પકડાવા માટે તો એણે જન્મ લીધો છે. આ લડત મીઠાવેરા સામે છે, પણ એ કર જવાથી કંઈ સ્વરાજ ન મળે એ તો એક દિશા છે. કરોડાધિપતિને દુધ સાકર મળે છે, પણ મીઠું તો ગરીબ કે તવંગરને મળવું નોઈએ. સરકારની રાક્ષસી દલીલ એવી છે કે ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ કર આપે એવી વસ્તુ ખોળવી. શું સરકાર ગરીબનો બચાવ કરે છે ? એને રક્ષણની શી જરૂર છે ? એનું શું લુટાવાનું છે ? ઉલટું એનું ભક્ષણ થઈ રહ્યું છે. રક્ષણ કરવાવાળો તો ઇશ્વર આપણે ગરીબની કાંધ પર બેઠા છીએ. ગરીબ અને પૈસાદાર પાસેથી સરખો કર લેવો એ કેટલું અધમ છે ? એટલે આ કર નાબુદ કરવામાં મદદ કરવી એ જ તમારો ધર્મ છે.

છેવટે મહાત્માજીએ ખાદી અને રંટીયાનો આગ્રહ કરી ગામલોકને લડતમાં બેઠાઈ જવાની પ્રેરણા કરી હતી.

મનઝિલ છઠ્ઠી : ડભાણુ

તા. ૧૫ માર્ચ : સવાર

માતરથી ડભાણુ આશરે નવ માઈલ દુર છે અને નડીયાદ તથા માઈલ દુર છે. મહાત્માજી અને તેમની ટુકડી આજે સવારના ૬ વાગે માતર મુકામેથી લજ્જનની ધુન મચાવતી ઉપડી હતી. રસ્તામાં આવતાં ગામના પાદરે ગાંધીજીના દર્શનાર્થે લોકોનાં ટોળેટોળાં મળતાં. કેટલાક લોકો તો દોડધામ મચાવી મુકતા. તહેમનાં હૃદયનો પુણ્યભાવ લોકો આપુજીને વંદન કરી કરી વ્યક્ત કરતા. રસ્તામાં એક બે યુરોપીયન કુટુંબો પણ મોટરો લઈ દર્શનાર્થે ઉભા હતા. એ આપુજી જાય, એ મહાત્માજી જાયના સ્વરો કર્ણે પડતા હતા. પોણા દસ વાગતામાં તો ડભાણુ આવી પહોંચ્યા. ગામ લોકોએ તેમને હૃદયના ઉંડાણમાંથી આદર

સત્કાર કર્યો હતો. ઉતારો ગામને પાદરે આવેલી ધર્મશાળામાં આપ્યો હતો.

બપોરના ત્રણ વાગે ઉતારા નજીક આવેલી રામતલાવડીમાં સભા ભરવામાં આવી હતી. સભામાં માણસોની મેદની ઘણી જામી હતી. આશરે ૨૫-૩૦ હજાર માણસો સભામાં હતાં. જે હજારથી વધુ તો બહેનો હતી. મુખ્યથી શ્રી. નરીમાન ને મહે-રબક્ષી આવેલા હતા. કેટલાક મીલમાલોકો અને તેમનાં કુટુંબજી બહેનો પણ આવી હતી. નડીયાદથી તો મોટરો ઉપર મોટરો આવીને ઠલવાતી હતી.

ગાંધીજીનું ભાષણ

તહમે અમારી સરભરા કરી છે એ વિષે તહમારે માફી માગવાપણું નથી. તહેને માટે તહમને ધન્યવાદ આપું છું. માફી તો અમે જે તકલીફ તમને આપી છે તે માટે અમારે માગવાની છે. પણ તમારી સરભરાથી આશ્ચર્ય નથી લાગ્યું. ખેડાની સર-ભરાનો મેં સ્વાદ ચાખ્યો છે અરે આ થેલી તમે મને આપી તે માટે તમારો આભાર માનું છું.

નીતિ યુદ્ધ

કાંઈ રીતે સેવા કરાય તેના જવાબમાં એક રીત તો તમે કરી બતાવી છે. આ ગામના મુખી અને મતાદારોએ રાજીનામું આપ્યું છે તે માટે હું તેમને ધન્યવાદ આપું છું. પણ પંડીત-જીએ ગાયેલ ચોપાઈ તરફ હું આપ સર્વનું ધ્યાન ખેંચું છું. “રઘુકુળ રીત સદા ચલી આઈ, પ્રાણ જાય અરે વચન ન જાઈ” બોલેલું વચન ફોગટ ન થવું જોઈએ. સ્વયંસેવકે એક વાર નામ નોંધાવ્યા પછી પ્રાણ જતા પણ કદી પાછું હાવું ન જોઈએ. મુખીના એક વૃદ્ધ કાકાએ સ્વયંસેવક તરીકે નામ નોંધાવ્યું છે. આ યુદ્ધમાં કાંઈ બંદુકડી લેવાની નથી કે યુવાનો જ આવી શકે. મારી પાસે તો કેટલાક વૃદ્ધો ને બાળકોનાં નામ આવી ગયાં

છે. આ ધર્મયુદ્ધ તો મર્યાદાનું છે. આમાં કોઈને નુકસાન થવાનું નથી. બાંદુકના યુદ્ધમાં નીતિ નથી હોતી અને તેથી આપણે જતાં ને બાળકોને મોકલતાં ડરીએ. પણ આ તો નીતિયુદ્ધ છે.

વૃદ્ધો મને કહે છે કે તાવે મરી જઈએ એ કરતાં લડતાં મરી જઈએ તો શું ખોટું? પણ તેમને હું મારી સાથેની ટુકડીમાં નહિં લઈ જઈ, કારણ એમ કરતાં મુસીબતો પણ આવે. એમને ગાડામાં ઘાલીને પણ લઈ જવા પડે. પણ ત્યાં પહોંચ્યા બાદ એમને તેમને બોલાવશું અને વખત આવે એ વૃદ્ધોને બેસાડે હોમી દઈશું.

જે એ મતાદારોએ રાજીનામાં નથી આપ્યાં તે હિંમત ધરી મને ઉમેદ છે કે આપી દેશે.

ગૌરક્ષા કે ભેંસરક્ષા ?

અહીં ને ખેડા જીલ્લામાં સાંભળેલ હકીકત પરથી લાગે છે કે આપણે ગૌરક્ષાને બદલે ભેંસરક્ષા કરીએ છીએ, એ શબ્દ રૂપાળો નથી પણ એમ જ કરીએ છીએ. કોઈ માંદું હોય તેમને ગાયનું દુધ કે ઘી જોઈએ તો પણ તમારા ગામમાં ન મળે. દવા માટે પણ ન મળે એ કેટલું શરમાવનારું ?

આપણે આજે ગૌસેવાનો ઉંઘો અર્થ કરીએ છીએ. મુસલ-નના હાથમાંથી મરતી ગાય બચાવવી તેમાં ગૌસેવા નથી, એ તો ગોવધ કહેવાય. પાપ લાગશે તો એને લાગશે. જો ગાયને બચાવ કરવો હોય તો તેની સેવા કરો, ગાયોને વસાવો. આજ કેટલીયે ગાયો ઓસ્ટ્રીયા ચાલી ચાલી જાય છે અને તે દુધને માટે નહિં પણ વધને માટે. જેના દરેકે દરેક અંગનો ત્યાં ઉપ-યોગ થાય છે. ગૌસેવા એ સ્વજને ધર્મ છે અને ઉપયોગી છે. માટે તમે સાચી ગૌસેવા કરો. વૈદ્યકીય દષ્ટિએ જેટલા ગુણો

ગાયના દુધમાં છે એટલા બેંસના દુધમાં નથી. જેટલા પૈસા ગાયમાંથી પેદા થાય છે એટલા બેંસમાંથી નથી થતા.

તમે ૮૦૦ મણુ મીઠું ખાવ છો તેમાં દર મણુ એક આનાની ભેટ કરો છો, એ કરના બદલામાં તમને કંઈ જ મળતું નથી. જેટલો કર મીઠાં માટે લેવામાં આવે છે તે સરકાર એમની એમ જ ખાધ જાય છે. એ કર વડે તો તમને સંહાર કરનાર સૈન્ય નભે છે. અશીશુને દારૂની પેદાશ આથી પણ વધુ છે. તે બાદ મહેસુલ ને જકાત આવે છે. એમાંનો મોટો ભાગ સીવીલ સર્વીસ ખાઈ જાય છે અને તેથી આ આપણી લડત છે. આપણે પૂર્ણ સ્વરાજ્ય માગીએ છીએ. બધા જ દુઃખમાંથી ઉગરવાનો આ એક પ્રયત્ન છે. સરદારને જેલ મળી તે ભાષણ કરવા માટે નહિ પણ સ્વરાજ્યની લડાઈ તોડી પાડવા માટે. એમના પ્રત્યેનો તમારો પ્રેમ તમે રાજીનામાં આપીને જ બતાવો.

ખાદીનો તમારે ઉપાડ કરવો જોઈએ, રેંટીઆ ફેરવવા જોઈએ. જો તમે નહિં કરો તો સરદારે રેડેલ પ્રાણુ વ્યર્થ ગયો સમજજો.

સરકારી શાળામાં તમારાં બાળકોને ન લણાવતાં તમારી પોતાનીજ શાળાઓમાં જ લણાવો. હવે તમે સરકારી નોકરીઓ છોડી મીઠાની લડતમાં જોડાઈ જાવ. વિદેશી કપડાં ફેંકી દો. જેલમાં જવાથી સ્વરાજ્ય આવી જ જશે એમ નથી પણ સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય લેવાની શક્તિ તો જરૂર આવશે.

પ્રભુ તમને કામ કરવાની શક્તિ ને હિંમત આપે.

સભા ૪-૩૦ કલાકે પુરી થતાં તરતજ બધાએ નડીયાદ તરફ કુચ શરૂ કરી દીધી હતી. નડીયાદમાં પેસતા મહાત્માજીની અમદાવાદની વિદાયનું દશ્ય ખડું થયું હતું-હજારો લોકો બાપુ-જીના દર્શન માટે ઘેલા થઈ ગયા હતા.

મનઝિલ સાતમી : નડીયાદ

તા. ૧૫ માર્ચ : સાંજ

નડીયાદમાં ઉતારો સંતરામમાં આપવામાં આવ્યો હતો. રાત્રે આઠ વાગે સભા રાખવામાં આવી હતી. કાકાસાહેબ, નરી-માન, મહેરઅલ્લી, તથા બીજા અન્ય આગેવાનો આવ્યા હતા. હજારોના જુથ દર્શને આવતાં નડીયાદમાં ગંજવર સભા થયેલી. ૫૦ હજાર કરતાં વધુ માણસો સભામાં હશે. સભામાં સંતરામ આગળના ચોગાનમાં રાખવામાં આવી હતી. સભામાં પાંચેક હજાર તો જુદેનો જ હશે. બાપુજીએ લાપણ સંતરામ મંદિરના મેડા પરને જરૂમેથી આપેલું:

ગાંધીજીનું લાપણ

લાઈઓ અને જુદેનો !

તમે બધા શાન્ત થઈ જાઓ તો મારો અવાજ તમને પ્રહોંચી શકશે. મને લાપણ કરવા નીચે નથી લાવ્યા તેનું કારણ

મારો આવાજ તમને બધાને પહોંચી શકે. નડીયાદમાં મેં ઘણી સભામાં ભાષણો આપ્યાં છે. કેટલું પણ વખતે આવડી મોટી મેદની થઈ નથી. પણ મને અનુભવ છે કે ઉંચેથી ભાષણ કરવાથી અવાજ દુર અને સારી રીતે વધારે માણસોથી સાંભળી શકાય છે.

અત્યારે આખું હિંદ શું માગે છે ? આપણે પૂર્ણ સ્વરાજ્ય નોંધ્યું છે. ભાઈ-બહેનો અને આપણે જે ગુલામીની સાંકળમાં જકડાઈ ગયા છીએ તે બંધનમાંથી છુટવા માંગીએ છીએ.

તમે આટલે બધેથી આવ્યા છો તે હું મુરખો નથી કે હું એમ સમજું કે તમે મને માન આપવા આવ્યા છો. તમે પૂર્ણ સ્વરાજ્ય ખાતર આવ્યા છો. તમે મને અને મારા સાથીઓને આશીર્વાદ દેવા આવ્યા છો. હું એથી પુલાઈ નથી જવાનો. આ સંઘની શક્તિ તે અશક્તિની નથી મને ખબર કે તમને.

ખડા થઈ જાઓ.

જો સરકાર પહોંચવા દે તો અમે જલાલપુર સુધી પહોંચીએ અને દુઃખ સહન કરી કામ પુરૂં થતાં સુધી ધરતરફનો વિચાર પણ ન કરીએ ત્યારે જ અમારી શક્તિનું માપ કઢાય. તમારા આશીર્વાદથી મને પ્રેરણા મળે છે. અને અમે અહીં સુધી આવ્યા ત્યાં સુધી આશીર્વાદનું પુર આવ્યા કયું છે એમ કહું તો કંઈ જ ખોટું નથી. તમારી આશીર્વાદ સુકાઈ ન જવી નોંધ્યું. તમે આવીને ચાલ્યા જશો એથી મારો કાંઈજ શુકરવાર નથી વળવાનો. સરદાર વલ્લભભાઈ જેણે ખેડા જિલ્લામાં આટલું બધું કામ કર્યું છે. કેટલાએ એમની સેવાથી આશ્વાસન પામ્યા છે. ખેડા જિલ્લામાં મેં પણ કામ કર્યું છે અને તે માટે યુદ્ધમાં મદદ કરવાની તમારી તો ત્રણ ત્રણ ગણી ફરજ છે. એક તો પૂર્ણ સ્વરાજ્યનું યુદ્ધ સર્વસામાન્ય છે. આખા હિન્દનું છે એટલે તમારે ફાળો આપ-

વાનો. મ્હને પૈસાની મદદ નથી જોઈતી, મને તો માણસો જોઈએ છે. પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ જોઈએ છે.

ખેડા જીલ્લામાં વલ્લભભાઈને કેદ એટલે ખેડાને કેદ. વલ્લભાઈને ખેડામાં કેદ કર્યા એટલે તમારું અપમાન. વલ્લભભાઈમાં તો તોફાન સમાવવાની શક્તિ હતી. તમે એ અપમાન કેમ ફીટાડશો ? પૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવીને-મ્હારે પંથે જઈને. ખેડા જીલ્લામાં મેં કાંઈક કર્યું છે એટલે તમારા હિસ્સે મારો અધિકાર છે. હું તો તમારે ગામડે ગામડે ફર્યો છું અને તેથી તમારી પાસેથી મોટી આશા રાખું છું.

ગામે ગામ રાજનામા આપો

ડલાણ નવાગામ વિગેરેના મુખી મતાદાર અને રાવણીઆઓએ રાજનામા આપ્યાં છે એજ પ્રમાણે ખેડા જીલ્લાના દરેક ગામના મુખી મતાદાર અને રાવણીઆઓ રાજનામા આપે એવું હું ઇચ્છું છું. સરકારી નોકરીમાં શું બળ્યું છે ? સરકારી નોકરીથી જીવમની સત્તા શીવાય બીજું શું મળે ? સરકારી નોકરીમાં મળે તેટલા પૈસા તો બીજા પ્રમાણિક ધંધામાં પણ મેળવી શકાય છે. એ જીવમ ને પાપ કરવા એવી નોકરીઓ આપણે શું કામ લઈએ ? સરદારની સેવાની કાંઈક કદર હોય તો સરકારી નોકરીઓ છોડી દેજો.

નડીયાદ તો ગોવર્ધનરામનું, મણીભાઈ નભુભાઈનું, એ નડીયાદના સ્ત્રી પુરૂષો વિદ્યાર્થીઓ તે વિદ્યાર્થીનીઓ શું કરશે ? આજે તમારે જવાબ આપવાનો સમય આવ્યો છે તે ટાળી ન જ શકો. સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં જોડાઈ જાઓ-સૈનિક બની જાઓ. અને મૂચના મળતાં મીઠા માટેના યુદ્ધ માટે નીકળી પડો. જય ન મળે ત્યાં સુધી પાછું મ્હો ન કરો.

મને મળેલા આંકડામાંથી મેં જાણ્યું છે કે નડીયાદમાં ખાદીનો ઉપાડ સારો થાય છે. બહેનો ને ભાઈઓ તમે ન્યાં સુધી વિલાયતી કપડાં પહેરો ત્યાં સુધી મ્હને શાન્તિ ન વળે. ત્હમે વિલાયતી કપડાં બાળી મૂકો અને ખાદી પહેરો ને રેંટીઆ ને તકલીએ કાંતતા બધા જ થઈ જાવ. તમે બધા જ કાંતતા થઈ જાવ તો તમારી જોઈતી ખાદી તમે વણાવી શકોને ? નડીયાદની વસ્તી ૩૧૦૦૦ ની. માણસ દીઠ વરસે દસ રૂ. બચે તો પણ ત્રણ લાખ ને દશ હજાર રૂપીઆ તમારા ઘરમાં રહે. ૩૧૦૦૦ માંથી દરેકના ઘરમાં દશ દશ રૂપીઆ રહે તો કુદરતના કાયદાનું કેવું સુંદર પાલન થાય—ઉત્પન્ન ને વ્યયને પહોંચાય ત્યાંજ લોકો સુખી હોય છે.

આ સીધામાં સીધી વસ્તુનું પાલન કરો. નડીયાદીઓ ! ગોવર્ધરામ અને મણીભાઈ નથુભાઈનાં વારસો ! તમારી લાજ જાળવ ! તમે તો ગુજરાતનું નાક છો. ઇશ્વર તમને બધાને આ વાત સ્હમજવા શક્તિ આપો.

મનઝિલ આઠમી : બોરીઆવી

તા. ૧૬ માર્ચ : સવાર

બોરીઆવીથી નડીયાદ ૮ માઈલ દુર છે અને આણંદ ત્રણ માઈલ દુર છે. સવારના છ વાગે નડીયાદથી ટુકડીએ પ્રયાણ આદ્યું હતું. રસ્તામાં સંગીતની મધુર ધુન ચાલતી હતી. દર્શનાતુર લોકો આતુરતાથી ગાંધીજીના દર્શન માટે જુથમાં મળતાં હતાં. ફેટલાક ભરવાડો ખભે ડાંગ ટેકવી ટગર ટગર આપુ સ્થામું બેઠ રહેતા ને દર્શન કરી પોતાનું જીવન સફળ માનતા હતા. રસ્તામાં ઠેકાણે ઠેકાણે પુષ્પવૃષ્ટિ થતી. ૮-૩૫ સવારે બોરીઆવી પહોંચ્યા હતા. બોરીઆવીમાં ઉતારો એક ધર્મશાળામાં ગામને પાદરે આપવામાં આવેલો હતો.

બપોરના ત્રણ વાગે ગામને પાદરે ઉતારા નજીક એક વિશાળ વડ નીચે જાહેર સભા ભરવામાં આવી હતી. સભામાં ૧૦-૧૨

હજાર માણસની સંખ્યા મળી હતી. સભા શરૂ થતાં પહેલાં કેટલાંક સુંદર રાષ્ટ્રગીતો ગવાયાં હતાં.

વડતાલના મુખીએ રાજનામું આપી દીધું.

બોરીઆવી તરફથી ૧૦૧ રૂ. ભેટ.

કંબરી તરફથી ૭૫ રૂ. ભેટ

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો !

અહીં આ હું આવ્યો તેવું જ મારા હાથમાં રાજનામું પટેલ મણીલાલનું આવ્યું છે. ભૂમેલના ત્રણ મતાદારોએ પણ રાજનામાં આપ્યાં છે તેને માટે આભાર. આટલી મદદથી આ લડતની સમાપ્તિ થાય એમ નથી. સૌ આપેલ વચનને વફા રહેશે એવી મારી ઉમેદ છે. શાન્તિના યુદ્ધમાં બળાત્કારને સ્થાન નથી. બળાત્કાર નથી વાપરવાનો અંગ્રેજ પર કે આપણા ભાઈ પર. આપણે દબ્બીએ તેમ કોઈ ન કરે તેને દુઃખ ન દઇએ. દુઃખ દેવાથી આપણું કામ પતી ન જાય. ૧૯૨૨માં એ ભૂલથી આપણે ઘણું સહન કરવું પડ્યું, અને ખીજા ધમકી આપી રાજનામા લેવડાવવાથી ગર્હ ફેરી સ્વાદ ન મળ્યો, તે મળશે નહિં. બળાત્કારથી રાજનામાં આપ્યાં હોય તો પાછાં ખેંચી લેવા હું તમને સમજાવું છું. અને ખીજા લોકો ન સતાવે એટલા માટે સમજાવીશ. આપણે તો લડાઈ જલદી પૂરી કરવી છે.

તેત્રીસ કરોડ સામે એક લાખ

નોકરી છોડ્યા પછી શું કરીશું એવા ખોટા ત્રાસથી પીડાતા અને ડરી ગયેલા આ બન્ને પ્રકારના માણસોને લઈ તેત્રીસ કરોડ ઉપર એક લાખ માણસ રાજ્ય ચલાવે છે. જો બધા એક સાથે જાગૃત થઈ જાય તો મરખે ભાગે દુઃખ વેચાઈ જાય. એવી

સુંદર આપણા દેશની સ્થિતિ છે. એક લાખ માણસ તેનીસ કરોડને શું કરે ? આતો એક વાત.

મીઠાનો કર ન આપવાને ખાતર ત્યાં મીઠું થતું હોય ત્યાં મીઠું ખનાવતા જેલમાં જઈએ તો ખોટું નથી. મીઠું ખનાવવું તેમાં કોઈ ખાહોસી નથી પણ ફરજ છે—ખનાવવાનો હેતુ અન્યાય તરફ ધ્યાન ખેંચવાનો છે. આ સદતનંતે અન્યાયોની જાળ ખીછાવી છે તેમાંથી આ એક વસ્તુ મેં ચુટેલી છે. આ પતવી શકીએ તો બીજા અન્યાયો કાકા મામાના છે. અસંખ્ય માણસો આ અન્યાય માટે જેલમાં જઈ આ અને બીજા અન્યાયનું પ્રદર્શન કરી હિંદને જાગૃત કરશે. તમારી હાજરી એ તમારો આશીર્વાદ છે. તેનો પાછળ તમારી શક્તિ ને પ્રતિજ્ઞાની તૈયારી હોવી જોઈએ.

સ્વરાજના મુખીઓ

સરદાર વલ્લભભાઈની સેવાનો અનુભવ તમે લીધો છે એટલે મારા કરતાં તમે જ સારી રીતે વર્ણવી શકો. તેમને જેલમાં લઈ ગયા એટલે પુર્ણ સ્વરાજ્યને જેલમાં લઈ ગયા. ત્રણ માસ પહેલાં છુટે તો આપણા કામની અસર કહેવાય. આ લડાઈ અન્તીમ છે. એટલે ઠરીને ન જ બેસાય. મુખી મતાદારોનાં રાજીનામાં આપું તંત્ર આપણી પાસ આવે ત્યાં સુધીનાં છે. પછીથી તેમને તે પદ પણ મળે. પરંતુ એ યુગમાં મુખીને શું કહેશું તે તો કાંઈ આજ ન કહેવાય ! આજે મુખીપણું કે પદ-લાઈ લાંચથી લેવાઈ છે તે વખતે તમારી શક્તિથી લેશો. એ નવા યુગમાં તમે પ્રજાના પ્રતિનિધિ ગણાશો નહિ કે સરકારના; અમલદારથી પ્રજા નહિં બાંએ પણ પ્રજાથી અમલદાર બનીશે.

રાજીનામાનો બદલો મેળવવા આ વિચારોનો તેમણે સંગ્રહ કરવો જોઈએ. ઢસાના દરબાર રાજ્ય તજ બેસી ગયા છે એટલે

શું એમણે સદને માટે તબયું? ના, ના, એ તો વાજતે ગાજતે આપણા યુગમાં પાછું મેળવશે. આપણે એને નહિ આપીએ તોએ એને ખાત્રી છે કે એના છોકરાં તો મેળવશે જ. ત્યાગ કરે તને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. જેણે તબયું છે એ મોટપ માને જ નહીં. મારી સાથે આવેલા મોટપ માને તો મૂર્ખા છે. તેઓને ન નીકળવું અસહ્ય થયું એટલે નીકળ્યા છે. રોતા રોતા ત્યાગ કરે તે મુઆના સમાચાર લાવે. ત્યાગમાં આનંદનો સુર છે. જેલમાં ગાળ, માર, ચાપકા ઇત્યાદિ બધુંએ હસ્તે મોટે સહેશે. દુઃખ પડશે તો દુઃખ નહીં બતાવે. આપણે તો બીનશુનેગાર. દુઃખ શાને થાય? નાક કપાય-કાન કપાય તોયે શું?

હું જહેનો ને લાઇઓને સ્વયંસેવક તરીકે આમંત્રું છું. એ ન બને તો આટલું તો કરો. ખાદી પહેરવી શરૂ કરી દો. આજે મુંબઈથી શેડીઆ મને પૈસા આપવા આવેલા. તહેમને મેં તો કીધું કે હવે તો તમે ખાદી પહેરો. મ્હને પૈસાની જરૂર નથી. ખાદી જાડી છે એમ કહેનારને જણાવું છું કે તેનું કારણ આપણું આગસ છે. અત્યારે તકલી કાંતો તો ફેટલુંયે ઝીણું કાંતી શકો. પૈસા આપીને સ્વરાજ્ય ન લેવાય. જો એમ લેવાતું હોત તો હું વાણીયો છું ને? ક્યારનોએ સોદો કરી આવ્યો હોત.

ગાંધી એકલો ઉઠી જશે, મસ્ત થશે, જેલમાં જશે, એથી સ્વરાજ્ય નહીં આવે. તમારે મહેનત કરવાની છે. વધારે નહીં તો આટલી-સ્વયંસેવક થજો અને ન થવાય તો ખાદી પહેરજો ને કાંતજો.

પ્રભુ તમને તેમ કરવા બળ આપો.

મનઝિલ નવમી : આણુંદ

તા. ૧૬ માર્ચ : સાંજ

બોરીઆવીથી સાંજના ૬ વાગે આણુંદ માટે ઉપડ્યા. ગામ લોંકા ગામના પાઠરથી પણ આગળ સુધી વળાવા આવેલા. ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટીના સ્વયંસેવકો અને શિક્ષકો બોરી-આવી સુધી સંઘને લેવા આવ્યા હતા. તેમની સુવ્યવસ્થાને કારણે ધુળધમાલમાંથી ફીક ફીક બન્યા હતા.

૭-૧૫ આણુંદને પાદરેજ થતાં પ્રાર્થના કરવા એક વિશાળ ખેતરમાં બેસા હતા. આણુંદ ગામમાં પેસતાં તો આખું આણુંદ મહાત્માજીનાં દર્શન માટે ઉલટયું હતું. વડોદરા, અમદાવાદ, નડીયાદ તથા અન્ય સ્થળોએથી હજારો લોકો આવ્યા હતા. ૮ વાગે આણુંદ પહોંચ્યા બાદ સભા રાખવામાં આવી હતી. સભા ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટીના કીડા મેદાન પર રાખવામાં આવી હતી.

સભાની વ્યવસ્થા ધણીજ સારી હતી. સભામાં ૨૫ હજાર માણસો હશે. સ્ત્રીઓ પણ સારી સંખ્યામાં હતી.

સભાની શરૂઆતમાં મહાત્માજીને થેલીઓ આપવામાં આવી હતી.

કરમસદ તરફથી ૧૩૦ રૂ.

સોમાભાઈ ,, ૧૦૦ રૂ.

ખંભાત ,, ૫૫ રૂ.

સારસા ,, ૫૧ રૂ.

જે બારોબાર વિદ્યાપીઠમાં મોકલવાના હતા.

આણંદના અનાજના વેપારીઓ તરફથી ૨૦૧) રૂ.

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો,

આણંદે આજે અમારું સ્વાગત કર્યું છે તે માટે હાર્દિક ધન્યવાદ આપું છું. ખીજે ઠેકાણે હાર્દિક વિશેષણનો ઉપયોગ નથી કરતો. એથી એ લુખ્યું છે એમ નહિં પણ હાર્દિક લગાડવાનું કારણ કે તમારા સુંદર બદોબસ્તથી અમને ધુળની દહાણુ ન મળી. અમદાવાદમાં ધુળના ઠીક ઠીક અખીલ ગુલાલ મળ્યા હતાં. નડીયાદમાં પણ ધુળની સારી પેઠે પ્રસાદી મળી હતી. નર-સિંહભાઈ રાતના નડીયાદથી દોડ્યા અને બદોબસ્ત કરાવી, રસ્તા પર પાણી છંટાવી રાખ્યું, તેથી અમને ધુળ ખાવી નથી પડી અને એથી મારા હાર્દિક ધન્યવાદ.

અમે નીકળ્યા છીએ તે ધુળથી બચવાને નહિં; ધુળમાંથી ખસાર મળું પડશે એ તો ખબર જ હતી.

પ્રેમ પંથ

હમણું જ ખરેખે ગાયું કે—પ્રેમ પંથ પાવકની જવાબા... સત્યાગ્રહનો પંથ પ્રેમ પંથ છે, એ વેરભાવનો પંથ નથી. દુશ્મનને પણ પ્રેમથી જીતવો જોઈએ. કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવો તેની પાછળ પણ કેવળ પ્રેમ વરસી રહ્યો છે. સામાન્ય રીતે દુશ્મનાઈ પાવક જવાબા હોય ! પ્રેમ પંથ પાવકની જવાબા કેમ ગતી શકે ? એ તો શીતળ હોય એવી સાધારણ સદમ જ છે. પણ પ્રેમ પંથ પાવકની જવાબા છે. પોતે બળે છે તે બીજાને ધરે છે. દાદાને આ માર્ગ જવાબામુખી લાગે પણ એની પાછળ તો શીતળતાજ રહેલી છે એ નિહ કેમ કરી શકાય ?

સત્યાગ્રહી મરણ

આ નીકળેલો કાફલો નાટક નથી, એ તો એ મરીને સાચીત કરશે અને જીવશે તો એ રાજ્ય કરતી પ્રજા પાસે કજુ-લાવશે કે તેઓ સત્યના, અહિંસાના ઉપાસક હતા. જે મરવાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું તો તો મરીને એણે એની ઉપર શીવ ચંદાડ્યું હશે. પણ અમારામાં મરવાની શક્તિ છે 'કે નહિ' એ કોને ખબર ?

મરણ તો સત્યાગ્રહી જોઈએ. ક્રોધના આવેશમાં બીજાને મારે અને પોતે મરે—ક્રોધમાં બળી બળીને મૃત્યુ પામે એ સત્યાગ્રહી મરણ નહિ. પોતાના ઉપર ધા પડે તો યે ક્રોધ ન હોય પણ પ્રેમ હોય તે પ્રાર્થના નીકળે કે પ્રભુ મારનારનું બધું કરજે; ત્યારે એમનો ત્યાગ સાચો. હું મારે માટે પણ ખાતરી ન આપું, અને શું ખબર કે એવે સમયે હું ક્રોધ નજ કરું ?

મારી મોટી લિક્ષા

આણંદ એટલે તો નરસિંહભાઈની મઢી આણંદ એટલે

પાટીદારોનું કેન્દ્ર. ખેડા જીલ્લો વલ્લભભાઈનો, ખેડા જીલ્લો મોતીલાલનો ને ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીના સ્વયંસેવકોનો. એમને હૃદયના ઉદ્ગારો ન સંભળાવું તો ક્યાં જઈ? હું તમારી પાસે વધારે લાલચ રાખું છું. અત્યારે હું પૈસાની ભિક્ષા નથી માગતો. આ લડત પૈસાની નથી. જોષ્ટતા પૈસા રહેજે મળી જશે. માગણી કરતા હું જાણું છું કે ગુજરાતને સારું હિન્દુસ્તાન પૈસાનો વરસાદ વરસાવે અને એના બાર નીચે હું દટાઈ જઈ તો જલાલપુર કેમ પહોંચું? હું તો મોટી ભિક્ષા માગવાનો છું. તમે તો પાટીદારનું નાક અને તેમાંજે તમે પાટીદારનું મીઠું. મીઠું મીઠાશ છોડશે ત્યારે મારે ક્યાં જવું? મીઠામાં તો ચમત્કાર છે, મીઠામાં ખારાશ છે એ વાત ખોટી. એનાથી તો સ્વાસ્થ્ય ફરી જાય છે. ગોળને સાકરથી પણ જે મીઠાશ ન આવે તે એમાંથી આવે છે. મીઠું મીઠાશ છોડે તો મીઠાશ ક્યાં શોધવા જાયી? આટલી વાત કાણ કળી ગયા હશે? કેઈ કળ્યા લાગતા નથી! ત્યારે મારે મગનું નામ પાડવું પડશે કે? અહીંયા રહેલા વિદ્યાર્થીઓ શું કરશે? ચોપડીઓ જળવડી ખેસી રહેશે? કે વિદ્યાપીઠને માર્ગે ચાલશે?

શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને

અત્યારે વિદ્યાપીઠ ચોપડાનો કારભાર સંકલ્પે અને વિદ્યાપીઠનો મુદ્રાલેખ **સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે** સિદ્ધ કરી જતાવ્યો. ૧૬ વર્ષ અને તેથી ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનિઓએ ચોપડીઓનો ત્યાગ કર્યો અને લડતમાં ઝપલાવ્યું આથી વધારે એમની પાસે શું માગીએ. સોએ સો દોડડા માર્ક તેમણે લીધા. અને પાત્રે દાન હતું એમ સિદ્ધ કરી જતાવ્યું. તમે શું કરશો? આખું ગુજરાત હિન્દુસ્તાનને માટે પદાર્થપાક આપશે. જે આશા હું તમારી પાસે, શિક્ષકો પાસે, નૃશિંહલાલ પાસે, મોતીલાલ

પાસે રાખું છું, તે ન મળે તો લડત લાંબાય. તુઝિંહલાઇ ખરા તુસિંહ ન હોય. મોતીલાઇ ખરા મોતી ન હોય. વિદ્યાર્થી ન હોય તો આ લડત જરૂર લાંબાય. દ્રાન્સવાલમાં પાટીદારો મોઢું મલકાવી મારે માટે જે દાવો કરતા, તુસિંહ-લાઇ જે દાવો કરતા, વલ્લભલાઇ જે દાવો કરતા એ પુરવાર કરી બતાવો તો ખસ. ધારાળાઓ એટલે ઠાકર, ક્ષત્રી, તેમને પાટીદારનો સ્પર્શ થાય તો જેમ પારસ સ્પર્શથી કંચન વાણું ચવાય તેમ તેઓ પણ થાય.

ભણવાનું ઉંચે મૂકો

ખેડા જીલ્લો ઉડ્યો તો હિન્દુસ્તાન એની મેળે ઉઠવાનું. તમે વિદ્યા અભ્યાસને લડત ચાલતા સુધી સંકેલો. હું જ્યારે આ વાત ૧૯૨૨માં કહેતો ત્યારે દેશબંધુ કહેતા કે હમણાં પાંચ વર્ષ થોભી જાય. હમણાં તો ન્હાના ન્હાના પ્રયોગો કરવાના. પણ એ વાતને આઠ વર્ષ થયાં. હવે તો સવિનયભંગ કરે વ્યક્તિગત યા સમુદમાં એક પ્રદેશમાં કે બધે કાશ્મીરથી તે કાન્યકુબ્જ સુધી. પહેલાં હું કહેતો કે વાયુ અનુકૂળ નથી અને ત્યારે મને એમ લાગતું કે એ બ્રહ્માના અક્ષર હતા. પણ આ શુભ યોધડીયું છે. આવે સમયે એવો તે કયો વિદ્યાર્થી હશે કે ચોપડીઓને વળગી ખેંસી રહે ? પહેલાં હું કહેતો કે સરકારી શાળા છોડી રાષ્ટ્રીય શાળામાં જવ. હવે હું કહું છું કે ભણતર છોડી ભેખ લો—સૈનિક બનો.

સીતોર હજાર નહ

અત્યારે ભણતર કે વેપારીને વેપાર એવો કાંઈ ધંધો ન થોભે. હિન્દને વ્યાપક સવિનયભંગ કરવો હોય તો જોડાઈ જવ. ખાવાનું તો ભગવાન આપનાર છે. જો આખું હિન્દુસ્તાન ધગી

હોં તો એક લાખના પંઝામાંથી ૩૦ કરોડને નીકળતાં કેટલી વાર ? ત્રિરાશી તમેજ માંડજો. આપણને જકડી રાખનાર ૭૦ હજારનું લશ્કર છે. એ લશ્કરને પ્રતાપે તમે નાચી રહ્યા છો. નટ નચાવે તેમ મારે ને તમારે નાચવાનું છે. એથી તમે હજી ન થાક્યા હોતો મારો આ અહીંનો ફેરો અફળ છે. હમણાં તો લડત પુરી થતાં સુધી તમારો અભ્યાસ સંકેસો.

આખરનો પ્રયત્ન

યુથલીંગ એટલે વિદ્યાર્થીઓ. તેનો પ્રમુખ યુવાન છે. એને શોભાવવો એ તમારા હાથમાં છે. તમે કાંઈ જ ન કરી શકો તો માફ કહેવું વ્યર્થ છે. આ હૃદયનો સવાલ છે. ખુદ્દિનો પ્રશ્ન નથી, નહીં તો તમારી પાસે કળુજ કરાવું કે ઇતિ સિદ્ધમ-તમે માનતા હો કે હું મોટી ભૂલ કરીશ પછી પશ્ચાત્તાપ મારે ઉપવાસ કરીશ ને કહીશ કે હિમાલય જોવડી ભૂલ કરી ને પાછો દ્રાહક નવો તુજો લઈ તમારી પાસે આવીશ તો તો લાગ્યાર. જો તમે માનતા હોંકે આ મારો આખરનો પ્રયત્ન છે તો તમે યુદ્ધમાં જોડાજો. ઇશ્વર આ સંદેશો તમારે ગળે ઉતારે. ઘણીને સુજો તો ઢાંકણીમાં ને પાંડોશીને આભલામણે નહીં-તમે કરશો એ વાત સાચી જ હશે.

મનઝિલ : દસમી નાપા

તા. ૧૮ માર્ચ : સવાર

૧૮ મીએ સહવારના આણંદથી સાત માઇલ દુર આવેલા નાપા ગામમાં ગાંધીજીનો મુકામ પડ્યો હતો. આણંદથી જ્યારે એમના કાફલાએ કુચ આદરી ત્યારે મહાત્માજીએ જણાવ્યું હતું કે તેઓ આજે એક મિનીટ મોડા હતા. ટુકડીના માણસો રઘુપતિ રાઘવ રાજા રામની ધુન મચાવતા પંથ કાપતા હતા. વિદ્યાય આપવા નગરજનો હારખંધ ઉભા હતા. આણંદના શ્રી નૃસિંહલાલ પટેલ અને ઇશ્વરલાલ પટેલે આખા કુટુંબ સાથે લડતમાં જોડાવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તેઓ ટુકડીને મોખરે કમર કસીને ચાલતા હતા. મહાત્માજીની ઝડપ પ્રથમ કરતાં જરાએ

મંદ નહોતી પડી. તેમણે રસ્તે ચાલતાં નૃસિંહભાઈને પૂછ્યું કે નૃસિંહભાઈ ક્યાં સુધી ચાલશો ? નૃસિંહભાઈએ કહ્યું, ગામના સિમાડા સુધી—નાપા સુધી. “અને અમે તમને પકડવા આગળ ધરશું તો ! ”

“આપુ ! વીલ કરવાનું રાખ્યુંજ નથી. બધાંજ આવીએ છીએ. છોકરાની વહુ સુદ્ધા.”

નૃસિંહભાઈ તો હાજર જવાબી રહ્યા. ખરેખર આવાં કુટુંબો તો આખા ગુજરાતમાંથી નીકળી પડવાનાં છે.

નાપામાં ત્રણ કલાક પહેલાં લોકોની મેદની ભરાઈ હતી. કાર્યકર્તાઓનાં ધાર્યા કરતાં માણસો વધતાં ગયાં અને આખરે એટલે સુધી વખ્યાં કે ઘણાં માણસોને તો તાપમાં ખેસવું પડ્યું. ફાગણ માસના પ્રખર તાપમાં દુર દુરથી આવેલા લોકોએ ત્રણ ચાર કલાક સુધી ઘણી સારી શાંતિ જળવી હતી. લાકડીઓ, ધારીયાં અને મોટા ફાળીઆવાળાઓની આ સભાનો રંગ કોઈકે એરજ હતો. લગભગ આઠ દશ હજાર માણસો હાજર હતાં તેમાં હજાર કરતાં પણ વધુ તો ખેડુતોની સ્ત્રીઓ હતી. મેદનીને તાન લગાવવા ભજનો શરૂ થયાં હતાં. ટોપીવાળાનાં ટોળાં ઉતર્યાં એ ગીત ઉત્સાહથી ગવાયું ને પોલીસવાળાઓ તો તાકીજ રહ્યા. સભા સંગીતમાં તદ્દલીન હતી ત્યાં મહાત્માજીની જયની ખૂમ પડી. બહેનોએ નમસ્કાર કરવા માંડ્યા. સભામાં જયજયકાર થઈ રહ્યો. અખ્યાસ સાહેબ તો સભામાં ક્યારનાયે આવ્યા હતા ને ગીતોનો સ્વાદ ખૂબ ઉત્સાહથી લેતા હતા. ભાપણ શરૂ થતા પહેલાં થેલીઓ અપાવા માંડી. હાર પહેરાવાયા બાદ ગાંધીજીએ ભાપણ શરૂ કર્યું અને ચિત્રવત્ શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી.

ગાંધીજીનું લાપણુ

ભાઈઓ અને બહેનો !

તમે જે જે ગામેઓ પૈસા આપ્યા છે તે ગામેના ભાઈ બહેનોનો હું આભાર માનું છું. અને તેમના કરેલ સ્વાગત માટે પણ હું આભાર માનું છું.

આજે એ તાલુકામાં અમે પ્રવેશ કર્યો છે કે જે તાલુકામાં સરદાર વલ્લભભાઈને કેદ કરવામાં આવ્યા છે. જે તાલુકામાં સરદારે ૧૯૨૪ ની સાલમાં જંગી લડત ચલાવી હતી અને એ લડતને અંતે સરકારને ભૂલ કબુલ કરવી પડી હતી. તેમને જે ન્યાય પહેલેથી મળવો જોઈતો હતો તે પાછળથી મળ્યો. પણ તમારી સેવા કરવા માટે સરકારે સરદારને કેદરૂપી ઇનામ આપ્યું. એ કેદને માટે તમે શું કરશો ? અને હું શું કરીશ ? એ વિચારવાનો આપણો ધર્મ છે. તમારામાંના કેટલાક મુખી ને મતાદારોએ રાજીનામાં આપ્યાં છે તે માટે તેમને હું ધન્યવાદ આપું છું. પરંતુ હજી કેટલાક એવા રહી ગયા છે કે જેઓ મધલાઈને છોડી શક્તા નથી. તમે જાણો છો કે એવા કોઈ નથી કે જે પગાર માટેજ કામ કર્યે જાય. પણ જીવન કરવાના અધિકારને વળગી રહેતા હોય એમ લાગે છે. તેઓ અધિકારને માટે યા તો રહેજ હલકા સ્વાર્થને વળગી રહે છે. એમને બધાને હું પ્રાર્થના કરું છું કે હવે ક્યાં સુધી તમે લોકોને ચૂસવાનો ધધો જારી રાખશો ? શું તમારી આંખો હજી નથી ઉઘડી ?

સરદારને આટલી સજા શી ?

તમારી દ્વારા સરકાર લુંટ ચલાવે છે ! ગામડાં ઉપર કોણુ રાજ્ય ચલાવે છે ! પ્રત્યેક ગામમાં મુખી તળાટી ને રાવણીઆ રાજ્ય ચલાવે છે. એમાં નથી ભૂષણ મુખીનું, રાવણીયાનું કે

કાંઈનું. અને એમાં નથી ભૂલણ ગામલોકોનું કે જેઓ ડરી જઈ પોતાને અશ્ચર્યનું કંઈ જાય છે. આ લોકો પર ચાલતો ગુલમ દુર કરવો રહ્યો. સરદાર તે દુર કરવા મથતા હતા તેમને કેદ કર્યા. એ તોફાન કરવા નહોતા આવ્યા. અને એ તોફાન કરશે એવી ઓંક તો ન હતી. મેજસ્ટ્રેટના મનમાં કે પ્રજાના મનમાં કે સરદારના મનમાં એ તોફાન કરવા નહોતા આવ્યા. એ તો હજારો સાક્ષીઓથી રહેજ સામીન થાય. એમણે કશું છપું રાખ્યું ન હતું. સત્યાગ્રહી પાસે કશું છપું હોયજ નહિ. એવા સત્યાગ્રહી સરદારને પકડી લીધા. એમનું કામ છપું હતુંજ નહિ. એમને પકડવા માટે શું કારણ હોય ? એ તો મારો રસ્તો સાફ કરવા આવ્યા હતા. એમણે કાંઈ ગુન્હો થોડોજ કર્યો હતો ? અમારી ખન્ને વચ્ચે એવી મસલત હતી કે મીડાના કર સામે સત્યાગ્રહની લડાઈ મારે હાથે થાય. તમે તો મારા સાથીઓને ઓળખતા નથી. પણ એ સઘળા સરદારના સેવકો છે. એ સરદારને એક નકામા કાયદાની કલમથી પકડી લીધા. એમને જેલ હોય તો છ સાત વર્ષની કે જન્મટીપ હોય. સરદારને સાડ ત્રણ મહિના શા ? મારા સાથીઓ જેવાને ત્રણ મહિના હોય તો તો ફીક પણ ત્રણ મહિનાની જેલ કાંઈ સરદારને શોભે ? એમણે રાજ્યદ્રોહનો ગુન્હો કર્યો હોય તો કાળા પાણી હોય.

રાજ્યદ્રોહ એ આપણો ધર્મ છે

પણ રાજ્યદ્રોહ એ તો આપણો ધર્મ છે. મને જે સરકાર ત્રણ મહિનાની જેલ આપે તો મારી તે સરકારની ખન્નેની હાંસીજ થાય. મને ત્રણ મહિનાની જેલ શોભે ? આ રાજ્યમાં રાજ્યદ્રોહ કરવો એ તો મારો ધર્મ છે. જે રાજ્યમાં ગેર ઇન્સાફ થાય, જેની અંદર આવશ્યક વસ્તુ મીઠા ઉપર ગરીબ ને તરંગર પાસેથી સરખો કર લેવામાં આવે, જેમાં લશ્કર માટે જખડુ ધન ખરચાઈ જતું હોય, જેનો સુખો ૫૦૦૦ લોકોની આવક

જેટલો પગાર પચાવી જાય, અશીષુ ને શરાબમાં રૂપ કરોડ ખર્ચાતા હોય અને ૬૦ કરોડના પરદેશી કાપડની દેશમાં ભરતી થતી હોય, એવા રાજ્ય સામે રાજ્યદ્રોહ કરવો એ મારી ફરજ છે. એ રાજ્ય ભલે બગે. મારે એ રાજ્ય નથી જોઈતું. એ રાજ્યનો નાશ કરવો એ મારો ધર્મ છે. એવા ગુન્હા માટે મને પહેલાં એક વાર પકડેલો. પણ મારા ને સરકારના કમનશીબે મને રોગ થયો ને છ વર્ષ પુરાં ન થયાં.

ડકો વાગ્યો છે

હવે તો વાદળ ચઢી આવ્યું છે, સામૈયું આવી પહોંચ્યું છે. એમાં સૌને જોડાવાનું છે. મને પકડે ને ત્રણ મહિનાની જેલ આપશે તો જગત પણ વિચારશે અને દસશે. જે રાજદ્રોહીને કાળાપાણીએ મોકલી શકાય તેને ત્રણ મહિનાની જેલ આપે તેનો અર્થ શું ? સરકારથી વિશેષ ડાકા કરી શકત નહિ. તેને તો કેદ કર્યો, એમ ધારીને કે લોકો ડરી જશે. તમને દાખી દેવા એણે એમ કયું. પછી તમે અહીં આવ્યા તે ડરી જવાને કે ? તમે તો અહીં ઉત્સવ માનીને આવ્યા છો. પણ ઉત્સવમાં પકડાવ તો ખેસી રહેશે કે ? મુખીતલાટી વિગેરે માખી જેમ મેલા પર ચોંટી રહે છે તેમ ચોંટી રહેશે તો તેમને શરમ છે.

દરબારને અનુસરો

તમારા તાલુકામાં દરબાર વસી રહ્યા છે એમની પાસેથી કશી હિંમત ન શીખ્યા ? એ દરબાર કાણ છે ? એને સેવક થવું છે, સાહેબ નથી થવું. જો તમે ખેસી રહેશો તો તમે એના ત્યાગની તાલીમ ન લીધી એમ કહેવાશે. જો તમે એની નકલ નહિ કરો તો એની સેવા અફળ ગણ કહેવાશે. તમે પૈસા આપ્યા તેની હમણાં મને કીંમત નથી. પહેલાં કરોડ રૂપિયા ઉધરાવવા નીકળ્યો હતો ત્યારે દેશમાં કરોડની જરૂર પણ હતી. આજે

મને તમારી પોતાની જરૂર છે. તમે ભાષણો અને બહેનો નામ નોંધાવી જાઓ. બહેનોને હું હમણાં યુદ્ધમાં લઈ જવા નથી માગતો. પણ એમનાં નામ તો અવળ્ય માણું છું. આપણે દુઃખ સહન કરીને સરકારને પીંગળાવીશું જેથી તેના હૃદયમાંથી પાપની વૃત્તિ દૂર થશે.

હવે હું શું કરું

અંગાળના નેતા સેનગુપ્તાનું નામ તો તમે સાંભળ્યું જ છે. એને એક ભાષણ કરવા માટે સરકારે પકડ્યા છે. બીનગુનહેગારને જેલ દેવી એનો અર્થ શું? આ તો અન્યાયને ટકાવી રાખવા વધારે અન્યાય કરવાની નીતિ સરકાર ચલાવે છે. જ્યાં આટલા લોકો ભેગા થાય તો સરકારે સમજવું જોઈએ કે લોકોને મીઠાનો કર પસંદ નથી માટે તે કાઢી નાંખીએ. અને એવા બીજા પણ કર કાઢી નાંખીએ. પણ એમ કરે તો સરકારનો ધંધો બળ્ય, હિંદના પૈસા હિન્દમાં રહે અને હિન્દના લોકો સુખી થાય એ કેમ બને? એને તો પૈસા પરદેશ લઈ જવા છે એ ત્રાસમાંથી છુટવું એ મારો ને તમારો ધર્મ છે. બહુ તો જેલમાં પૂરશે, ચાખકા મા શે પણ હવે એ નિલાવી લેવાનું એમ નથી.

આ ન થાય તો બીજું શું કરશો? રેંટીઓ ચલાવશો, ખાદી પહેરશો, દારૂ દોળી નાંખશો. વિદેશી કપડાં જલાવી દેશો. એથી દર વર્ષે ૬૦ કરોડ બચી જવાના. તમે જો આટલું એ નહિ કરો તો મારે તમને કહેવું જોઈએ કે નથી તમે સરદારની સેવા માટે લાયક કે નથી તમે દરબારની સેવા માટે લાયક. મારે તમને વધારે કહેવું નથી પણ મેં જે કહ્યું છે તે તમારા હૃદયમાં વસો ને તે પ્રમાણે કર્તા થઈ જાવ.

મનઝિલ અગીઆરમી : બોરસદ

તા. ૧૮ માર્ચ : સાંજ

ગાંધીજીની દુકડી ૭-૩૦ વાગતામાં બોરસદ પહોંચી. રાત્રે બોરસદમાં સભા રાખવામાં આવી હતી. સભામાં માણસોની ઠક્ક તો ક્યારનીએ જામી હતી. વીસ હજાર કરતાં પણ વધુ માણસો સભામાં હતાં. સ્ત્રીઓની સંખ્યા પણ એ ત્રણ હજાર કરતાં વધુ હશે.

સભામાં ટોપીવાળાનાં ટોળાં કયાંથી આવ્યાં, એ ગીતની ધુનમાં સભા મસ્ત બની હતી. ત્યાં જ મહાત્માજીના જરૂરે દર્શન થયાં તે જયજયકાર થઇ રહ્યો.

મુખી મતાદારોનાં ઢગલાખંધ રાજનામાં

સલાની શરૂઆતમાં ખોરસદ તાલુકાના જુદા જુદા ગામેના મળી લગભગ ૭૦ મુખી મતાદારો ને રાવણીઆએ આપેલાં રાજનામાં વંચાયા હતાં. જેમાં બે ત્રણ સ્ત્રી મતાદારો પણ હતી. ત્યાર બાદ ગાંધીજીને થેલીઓ ભેટ કરવામાં આવી, જે નીચે મુજબ હતી.

૩. ૮૫ ખોરસદના ઔદીચ્ય સહસ્ત્ર પંચ તરફથી.
૩. ૨૫૧ ખોરસદ મહાજન
૩. ૧૫૦ ખોરસદ પંચ.
૩. ૬૦૧ વીરસદ ગામ તરફથી.

મહાત્માજીનું લાપણુ

દરબાર સાહેબ, લાઇઓ અને બહેનો,

જે જે મુખી મતાદારો અને રાવણીઆએ રાજનામાં આપ્યાં છે, તેમને હું ધન્યવાદ આપું છું. મારી દષ્ટિએ રાજનામાં આપી તેમણે પોતાનું પાપ ધોયું છે, પ્રાશ્નિત કર્યું છે. વળી સરદાર વલ્લભભાઈ તમારે માટે ખોરસદમાં છાવણી નાખીને બેઠા હતા અને તેમણે ૧૯૨૪ ની સાલમાં સરકાર પાસેથી ન્યાય લીધો હતો, તેમને આજે સજા થાય ને તમે મુખી મતાદારો ને રાવણીઆઓ વિગેરે બેઠા રહો તે શોભે નહિ. જેમણે પોતાના રાજનામાં આપ્યાં છે તેમણે પોતાનો ધર્મ બજાવ્યો છે, પોતાની ફરજ અદા કરી છે. હું આશા રાખું છું કે આ તાલુકામાં એક પણ મુખી મતાદાર કે રાવણીઓ રાજનામાં આપ્યા વિના બાકી રહે નહિ. અને કેડ સુધી મક્કમ રહે. જ્યાં સુધી પુર્ણ સ્વરાજ્ય નહિ મળે ત્યાં સુધી એકવાડ સમજી સરકારી નોકરોનો ત્યાગ કરજો. એને પાપ ગણુજો.

હું તો કહું છું કે મુખી પ્રમાણેજ તલાટીઓ પણ રાજનામાં આપી દે. સરકારની સત્તા ગામડામાં ત્રણ જણ દ્વારા ચાલે છે, મુખી રાવણીઆ ને તલાટી. તમે જે વીથોડી ભરો છો તેના બદલામાં તમને કાંઈજ નથી મળતું. આ રાજ્યની નીતિ શેતાનીયત ભરેલી છે. રાક્ષસી છે. એનો તો નાશ જ સંભવે. હું રાત દહાડો એજ પ્રાર્થના કરું છું કે આ જુદમી રાજનિતિનો જેટલો અને તેટલો વહેલો ક્ષય થાઓ ! એવો ક્ષય કરવો એ દરેક ધાર્મિક મનુષ્યની ફરજ છે. અને તેથી હું જ્યાં ત્યાં જઈને છું ત્યાં સર્વને મારી પ્રાર્થનામાં ભળવા કહું છું, અને સમજાવું છું કે રાક્ષસી રાજનીતિનો જલદી અંત આણવો એજ આપણો ધર્મ છે. તમે બધાજ આ પ્રાર્થનામાં સામેલ થાઓ, પણ હિંદુસ્તાનના ૩૦ કરોડ તો આ પ્રાર્થનામાં ક્યાંથી ભળી શકે ? એ ત્રીસમાંથી ત્યાં કરોડને તો દિવસમાં એક વખત પણ અનાજ નથી મળતું. આ તો અગ્રેજ અમલદારોનું કહેવું છે. અટલી અધમ દશમાં વસતાં માણસો પ્રાર્થના શું રદમજે ? તમે સૌ મારી પ્રાર્થનામાં મળો અને તે ઘુહ હૃદયથી કરજો. હૃદયની પ્રાર્થના કરનારાના ચહેરાના ને આંખના ભાવ બદલાય છે. તમારી પ્રાર્થના સાચી ને ખરા હૃદયની હશે તો તેની અસર રાજ્યકર્તાના પત્થર જેવા હૃદય પર પણ થશે. અને એમને સમજાશે કે જે રાજનીતિ તેઓ ચલાવી રહ્યા છે તે ખરેખર રાક્ષસી છે ભૂત ભરેલી છે.

રાજદ્રોહ એ જ સાચો ધર્મ છે

હું પોતે એક પણ માણસને ભમાવવા નથી ઇચ્છતો, કારણ હું બીજાથી ભમાતો નથી. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હું સસ્તનતનો વક્ષાદાર હતો ને ત્યારે હું હૃદયપૂર્વક “ગોડ સેવ ધી ક્રીંગ” ગાતો અને સગાસંબંધીને ગવડાવતો. પણ હવે તો મારી

આંખના પડળ ઉતર્યા ને ભ્રમણા ભાંગી. હું સમજ્યો કે હવે એ વફાદારી એ ચુન્હો છે, પાપ છે. જે આ રાજ્યનું શુભ ઇચ્છે તે હિંદનું અશુભ ઇચ્છે છે. હવે આ સરકારનું શુભ ઇચ્છીને વફાદાર રહેવું એ પાપ છે. એટલે રાજદ્રોહ કરવો એજ દરેકનો સાચો ધર્મ છે.

આ રાજ તો હિંદનું ધન પરદેશ ખેંચી જઈ આપણને લેકેશાયરના ચીથરાં આપે છે. આ રાજનીતિને વશ રહેવું એ દેશદ્રોહ છે. તેમાંથી તમે છૂટો. આ શાંતિમય લડતમાં તમે જોડાઈ જાઓ. મીડાના કાયદાનો ભંગ કરવા તૈયાર થઈ જાઓ.

નાશ કેનો ?

તમે આજે જે હર્ષથી અડીઆળ્યા છો તે મારે માટે નહીં, પરંતુ સત્યાગ્રહની લડતમાં તમારી સહાનુભૂતિ ખતાવવા. હમણાં હું તમને તાળીઓ પાડવાની છુટ આપું તો કદાચ તમે મારા કાન ફાડી નાંખો. હું સમજું છું કે એ ઉત્સાહ તમારા આશીર્વાદરૂપે છે. હવે તમને લાગી ગયું છે કે આ સરકારનો અંત આવવો જ જોઈએ. આમ આ તંત્રનો નાશ ઇચ્છવામાં રાજદ્રોહ હોવા છતાં હું તેને ધર્મ માનું છું. આપણે તો રાજનીતિનો નાશ ઇચ્છીએ છીએ, રાજકર્તાનો નહિ. આપણે ઘણુંએ કહીએ છીએ કે તમે તમારી આંખો ખોલો ને તમારાં પાપ ધૂઓ, પણ તેઓ તો કાંઈ જ કરવા તૈયાર નથી. અને તેથી જ મેં મીડાના કાયદાના ભંગની લડત શરૂ કરી છે. આજે તો આ એક કાયદાની શરૂઆત કરી છે. પણ કાલે એક પછી એક અન્ય કાયદા તુડી જવાના છે. પછી જોઈએ છીએ કે સરકારનું રાજ્ય કેમ ચાલે છે ?

શાસેશાસે રાજનીતિનો નાશ ઇચ્છું છું

સરકાર બહુ બહુ તો ફાંસીએ ચઢાવશે. પણ હું તમને કહું છું કે

આપણે ૩૦ કરોડ કાયદાનો લાગ કરીએ તો એક લાખ ગોરા કેટલા-કને ફાંસીએ લટકાવી શકવાના હતા ? એની ત્રિરાશી તમેજ કરી લેજો. પણ એમને પણ હૃદય છે. એ કાંઈ એટલા કુર હોય એમ હું નથી ધારતો. પણ એમની રાજ્યનીતિ તો એટલી કડવી છે કે એનો તો આજે જ નાશ થવો જોઈએ. સરકાર મને છૂટો રાખશે તો પણ આ રાજ્યનીતિનો નાશ થવાનો અને જેલમાં પુરશે તો પણ તેનો નાશ અવશ્ય થવાનો. હું તો મારા શ્વાસે-શ્વાસે એ રાજ્યનીતિનો નાશ ધમ્મું છું. અને હું માનું તે પ્રમાણે વર્તું છું.

સલાહ કરવામાં મળ્યા નથી રાખી

મેં આજ સુધી એકપણ સલાહની તક ગુમાવી નથી. વાઇ-રોયને પત્ર લખ્યો છે તેમાં ખોટું છે એમ આજે કોઈ કહી શકતું નથી. મીડાનો જીલ્લો કર, ભારે લશ્કરી કર, જમીન મહેસુલ અને ઉડાઉ દીવાની ખર્ચ. આ બધી વસ્તુઓ માટે મારા વિચારો ખોટા છે એમ કોઈ નથી કહેતું.

એણે દારૂ અને અફીણ પાછ પાછને આપણને દારૂડીઆ કરી મૂક્યા છે. આ વાત દિંદના તથા પરદેશના માણસો સ્વી-કારે છે. સરકાર પણ કહે છે કે આ બધું સાચું છે. પણ અમને તો પૈસા જોઈએ છે. હું કહું છું પૈસા તો ક્યાંથી આપે ? લશ્કરનું શું કામ છે ? હમણાં જ સરકારે કોન્સ્ટેબલની ઉપરના બધા જ અમલદારોને સોલ્ટ-ઓફીસર બનાવ્યા છે. એ અમલ-દારોને મીઠું બનાવતા અટકાવવાની દરેક સત્તા હોય છે. એ મને પકડી શકે અને એણે મને પકડવો જ જોઈએ. તેમ ન કરે તો નામદી ગણાય. બીજા કોઈ પણ કાયદામાં નામદી એ ગુન્હો નથી, જ્યારે મીડાના કાયદામાં તે છે. ગરીબનું મીઠું ખૂંચી લેતાં એનું શું થાય એનું એને શું ? કપડાંજની નજીક

મીઠાની ખાણ છે તેના ઉપર સરકારે ધુળ નાંખી દીધી છે. આવી જુદમી ને રાક્ષસી રાજ્યનીતિની સામે થવું એ તો આપણો ધર્મ છે.

તમે રાજનામાં કે પૈસા આપો તેથી મારું પેટ નહિ ભરાય. મને સંતોષ નહિ થાય. હું તો તમે બધાને મીઠાના અવિનય-ભંગની લડતમાં જોડાઓ. એમ ઇચ્છું છું. તમે કાયદાનો ભંગ કરવા તૈયાર થઇ જાઓ ને લડતમાં નામ નોંધાવો. સ્ત્રીઓ પણ પોતાનાં નામ નોંધાવે, કારણ આ યુદ્ધમાં સ્ત્રીઓ પાસે પણ હું બલીદાન માગું છું.

આખી નિશાળ શિક્ષકો સાથે જોડાઇ જાઓ.

આ હાઇસ્કૂલમાં અમને ઉતારો આપ્યો છે તેથી તેમનો ઉપકાર. હું તો સ્કૂલ ખાલી કરવા આવ્યો છું. હું ઇચ્છું છું કે ૧૫ વર્ષની ઉંમરના તમારા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો લગાઇમાં જોડાઇ જાય. જગતના તુરંત જુદા દેશોના વિવિધ સમયે દરેક દેશમાં વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોનો ફળો મોટો છે. જાપાન કે ચીન, ઇંગ્લેન્ડ કે ધરાન, ઇટાલી કે તુર્કીનો ઇતિહાસ જોતાં તે જણાશે. ઇંગ્લાંડે લડાઇ જાહેર કરી ત્યારે હું ત્યાં હતો. ત્યારે અધાએ ટ્રાલેજ છોડેલી ને યુદ્ધમાં જોડાયલા. આપણું તો યુદ્ધ સ્માર્તિનું છે. આપણાં હથીયાર સત્ય ને અહિંસા છે. નાનું બાળક પણ એ શસ્ત્ર લઇ શકે અને આત્મશુદ્ધિ સાથે દેશનું કામ કરી શકે.

અંતિમ યુદ્ધ વખતે બાણનું એ દેશદ્રોહ છે

તેથી તમે આજે બાણતર દૂર મૂકી યુદ્ધમાં જોડાઇ જાઓ. જ્યારે ગુલામીમાંથી છૂટવા માટે અંતિમ યુદ્ધ થઇ રહ્યું હોય ત્યારે બાણવા બેસવું દેશદ્રોહ છે. આ વખતે ગણિત વિગેરેને શું

કરવાં છે? ધર બળે છે ત્યારે? હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રીસ્તી બધાજ સાથે જોડાવાના છે. કારણ મીઠું તો હિન્દુ મુસલમાન પારસી ખ્રીસ્તી બધાને જોઈએ છે. સરકાર તો કોઈને છોડે એમ નથી. મુસલમાનો માટે મીઠા વેરા ઓછા કરશે ત્યારે આપણે જોઈશું અને ધર્મ બદલવાનો વિચાર કરશું! સરકાર પાસે જઈ સાષ્ટાંગ દંડવત નમસ્કાર કરી કહીશું કે અમે ધર્મ બદલીએ છીએ માટે આ જુદમી વેરા કાઢી નાખો. (હસાહસ)

બળદ-ભેંસ ઉપર કર !

સરકાર તો બળદ ને ભેંસ પાસે પણ આ કર લે છે. કેમકે મીઠું તો ઢોર પણ ખાય છે. માણસને ને પશુને પણ આ રાજ્યમાં સરખું દુઃખ છે. મીઠાનો કર તો એનો એક નમુનો છે. આ કરોડોના દુઃખનો ઉપાય કરવા મેં ખુબ પ્રયત્ન કર્યો. બાણું સમજાવ્યા સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા પણ તે કામ ન આવ્યાં. વળી કહેવાય છે કે હું તો નરમ છું અને મને તો અરજી પણ સરસ ઘડતાં આવડે છે, અને મસલત કરવામાં પણ કુશળ છું. હું એ બધું કરી ચૂક્યો. પગે પઠી ચૂક્યો. પણ મારી એ અરજી ને મસલત નકામી નીવડી છે. મને સરકાર બળવાખોર કહે છે. પણ મને તો બળવાખોર ગણાવાથી શાન્તિ મળે છે. તમે ગમે તે ધર્મના હો પણ આ યુદ્ધમાં નામ નોંધાવો. તો પછી જો જો કે મીઠાનો કર તો જવાનો પણ સાથે સાથે આ રાજનીતિ પણ જવાની છે. આપણે સ્વતંત્ર થઈશું ત્યારે નોંખી નોંખી જાતિઓને વિચાર કરશું. હમણાં તો બધાજ જોડાઈ જાશે. આપણી લડત એટલી ન્યાયી છે કે ખુદ અંગ્રેજો પણ આપણી લડતમાં જોડાશે. કારણ બધા આજે જુએ છે કે સરકાર એક અન્યાયને ઢાંકવા સારૂ ખીજા અનેક ગુન્હા કરી રહી છે. આ રાજ્યમાં તો નિર્દોષને પણ ચાણુક મારતાં, ફાંસીએ ચઢાવતાં કોઈ નથી અચકાતું.

ધર્મ એક જ છે. ધર્મ સત્ય છે તેટલા જ વિશ્વાસથી કહું છું કે આ રાજ્યનો અંત છે. હું તો જોઈ રહ્યો છું કે સ્વતંત્રતાની ઉપ દેવી સામે ઊગી છે અને ડોકીયું કરીને આપણને વરમાળ પહેરાવવા તત્પર થઈ રહી છે. આવી સરસ તક ગુમાવે એવા નાશાયક કાણ હોય ?

તમે બધા સરદાર વલ્લભલાલ ને દરબાર સાહેબની સેવાની કદર કરી યુદ્ધમાં જોડાઓ. છેવટે એટલું જ કહું છું કે ધર્મ તમને આ બધું સમજવાની શક્તિ આપે.

બોરસદની હાયસ્કુલ પર આક્ષત ?

બોરસદમાં મહાત્માજીનો ઉતારો ત્યાંની હાયસ્કુલમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. તળાવને કાંઠે આ મહાન એક વિશાળ ખુદ્શા મેદાનમાં આવેલું છે. મહાત્માજીએ તા. ૧૮મીએ રાત્રે ૨૦,૦૦૦ ની ગંજવર સભામાં જે ભાષણ આપ્યું તે પણ એ હાયસ્કુલના બરખામાંથીજ આપ્યું હતું. ગામની વસ્તી દસ બાર હજારની છે, પણ સભાની હાજરી તો વસ્તી કરતાં બમણી ત્રણણી હતી. તેમાં ત્રણ ચાર હજાર તો સ્ત્રીઓજ હતી. બોરસદ-રાસમાં પોલીસની કોમંડો અને ગાંધીજી પકડાવાની અફવાને લીધે ખીજા સેનાપતિ અબ્દુલ સાહેબ બોરસદમાં ખડા થઈ ગયા હતા. મહાત્માજીને મહાનમાં ઉતારો આપવાથી એ હાયસ્કુલની ડ્રાંટ રદ કરવાની આક્ષત આવતાં સ્કુલના સંચાલકોની ઓર્ડરે તેજ દિવસની સભામાં સ્કુલ રાષ્ટ્રીય બનાવીને ડ્રાંટ પાછી વાળવાનો ઠરાવ કરેલો કહેવાય છે.

મનઝિલ ખારમી : રાસ

તા. ૧૯ માર્ચ : સવાર

ગાંધીજીએ ખોરસદથી સવારના ૬ વાગે પ્રયાણ આદર્યું અને ૮-૩૦ વાગે રાસ પહોંચ્યા. રાસના લોકો સારા જગતના ધનને સત્કારવા એ લાઇનોમાં ગોડવાઈ ગયાં હતાં. ઉતારો ધર્મશાળામાં આપવામાં આવ્યો હતો અને ખપોરના ત્રણ વાગે ગામને પાદરે એકે ખાવળીમાં બાંધેલ મંડપમાં સભા રાખવામાં આવી હતી. સભામાં મેદની ખુબ હતી, આશરે ૨૫ હજાર કરતાં પણ વધુ હશે. સ્ત્રીઓની સંખ્યા પણ ઘણી હતી, એ હજારથી ત્રણ હજાર હશે. ગામમાં ભાગ્યેજ કોઈ માણસ એવું રહ્યું હશે કે સભામાં નહિં આવ્યું હોય. અમદાવાદથી રણછોડભાઈ શેઠ અને તેમનું

કુટુંબ તથા અખ્યાસ સાહેબ પણ આવેલા. સભા શરૂ થતાં પહેલાં કેટલાએ કલાકથી લોકોની ઠઠ જમી હતી. આમ્ય સ્ત્રીઓ ભુલંદ અવાજે ગીતો ગાતી હતી. એવામાંજ ગાંધીજી અને અખ્યાસ સાહેબ આવ્યા. ગાંધીજીની જયના પોકાર થયા. આખો મંડપ ગાજી રહ્યો. સભાની શરૂઆતમાં સંગીતની ધૂન મચી હતી. ત્યાર બાદ રવિશંકરભાઈએ પટેલ ને રાવણીઆઓનાં રાજનામાં વાંચી સંભળાવ્યાં હતાં. રાસમાંથી નવ મતાદાર અને પટેલનાં રાજનામાં આવ્યાં હતાં.

હવે દારૂં નહિ વેચું

ખાસ નોંધ લેવા લાયક તો એ હતું કે રાસના એક રહેવારીએ હમણાંજ દારૂં પીકું રાખ્યું હતું. તે પીકાતું રાજનામું આપ્યું ને હવે પછી દારૂં ન વેચવાનું વચન આપ્યું છે એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું.

ગાંધીજીનું ભાષણ

દરબાર સાહેબ, ભાઈઓ અને બહેનો,

ખોરસદ તાલુકામાં આ કાંઈ મ્હારો પહેલો પ્રવેશ નથી. રાસમાં પણ પહેલો પ્રવેશ નથી. રાસનાં કેટલાં મીડાં તેમજ કડવાં સ્મરણો હજી રહી ગયાં છે. રાસના લોકો જોડે કેટલી વાર રગજગ કરવી પડી હતી તે હજી યાદ છે. પણ તમારી બતાવેલી દિશા નથી બુલ્કો.

રાસનો વિશેષ વર્મ

આજે તો રાસ પર જવાબદારી આવી છે. સરદાર વલ્લભભાઈ અમદાવાદથી નીકળ્યા ત્યારે પકડાશે એવો નહતો એમને ખ્યાલ કે મને. હું અને એ તો માનતા કે એઓ મારા પછી પકડાશે. એ તો ખેડા જલ્લામાં મારો રસ્તો સાફ કરવા આવ્યા

હતા. પણ પ્રથમ પકડાવાનું માન એમને રાસમાં મળ્યું એટલે રાસનો ધર્મ વિશેષ થયો. રાસ ઉપર એમનો વધારે હક્ક. રાસમાં લાપણુ આપશે એમ ધાર્યું નહતું પણ તમારો પ્રેમ તમને અહીં ધસડી લાગ્યો અને લાપણુનો આરંભ કર્યો એ એનો ગુ-હો. તરતજ કલકટરે નોટીસ આપી, મેજિસ્ટ્રેટ કામ ચલાવી સજ્જ કરી. આને સાડ રાસ શું કરશે ?

રાસમાંથી ૫૦૦ સૈનિકો લાવો

તમે મુખી મતાદારોએ રાજનામાં તો આપ્યાં છે અને તેને સાડ હું તમને મુખારકબાદી આપું છું. અને તેજ સાથે દારૂના પીઠાનું રાજનામું આપનાર લાઇને પણ મુખારકબાદી આપું છું. એનો ત્યાગ મુખી મતાદારો કરતાં વધારે છે. મુખી મતાદારો પૈસા ચોરે ને લે. બાકી એમને રાજનામું આપવામાં કાંઈ ખોવાપણું નથી હોતું. પણ આણે તો ૫૦ રૂ. ઇન્જારના આપ્યા. જો કે એ ધંધો ખરાબ છે, રાક્ષસી છે, છતાં પ્રમાણિક તો છેજ અને તેથી એનો ભાગ વધારે. મારે તો રાસને રાસના ધર્મનું પાલન કરાવવું છે. રાસમાંથી ૫૦૦ સૈનિકો મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરનાર ને જલ જનાર મળશે એટલે મ્હારું પેટ તો ભરાશે. આજે મહાનો કર છે કાલે રોટલીની વાત આવશે. ૧૦૦ રોટલી પાછળ એક પાછનો કર લે તે કાંઈ મોટી વાત ન કહેવાય ને સરકારની તીજેરી ભરાય. પણ એ કેમ ઉધરાવે ને કેટલો ત્રાસ થાય એનો કાંઈ વિચાર !

મીઠું જૂંટવી તો જુઓ !

ઈંગ્લેન્ડ સરકાર આવી ત્યાર પહેલાં આવા કરો હોય એમ ખતિહાસમાં તો ક્યાંયે નથી. એ ગરીબ કે બાળકના હાથમાંથી પણ પકાવેલું મીઠું જૂંટવી લઈ શકે. અરે ! આથી પણ વધારે

જીતી શકે. અમે મીઠું પકાવીએ તો ધરપકડ કરે, અમારી પાસે જે હોય તે લઇ લે. સરકાર અમારી પાસેથી મીઠું ઝૂંટવશે ત્યારે એને પણ ખર્ચ પડશે કે કેટલી વીસે સો થાય છે ? સરકારને પણ મીઠું ઝૂંટવતા વિચારવું પડશે અને ઝૂંટવશે ત્યારે જોઇશું કે એ કેમ ઝૂંટવે છે ! પણ ત્યારે તમે શું કરશો ?

સરદારને કેમ છોડાવાય ?

રાસના લોકો કે જેની પાસેથી સરદાર ઝૂંટવી ગયા તે શું કરશે ? તમારા ગામની એક ૮૦ વર્ષની ડોસીએ મને પૂછ્યું વલ્લભભાઈ છૂટશે. જો તમે કહો કે અમારે ન જોઈએ ખેતર ને ધરખાર અને બધાજ બહારવટે નીકળી પડો તો અત્યારેજ વલ્લભભાઈ છૂટી શકે. જો આ તાકાદ હોય તો મને પૂછ્યું. હું માર્ગ બતાવીશ. અહિંથી ૫૦૦ સૈનિકો મળતાં મારૂં પેટ ભરાઈ જશે. સરદારને ત્રણ મહિના, ત્રણ અઠવાડિયાની જેલ તો આપણને કેટલી ? એવી ત્રિરાશી માંડીને સૈનિક ન થતા. ૫૦૦ કે પાંચ રાસમાંથી નીકળનાર સૈનિકોને આ રાજ્યનીતિનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી ઝૂઝવાનું છે. આ તો ધર્મયુદ્ધ છે અને ધર્મતો માથા સાટે છે, જે મરણીઆ થાય તેજ ધર્મ લાવે. વલ્લભભાઈને તો આથી આપણે જરૂર છોડાવશું. પણ એ જેલમાં શાને સારૂં ગયા છે ? પૂર્ણ સ્વરાજ્યને સારૂં. મારો રસ્તો સારૂં કરવાને સારૂં. તમે જે રાજનામા આપ્યાં છે એ લોકોના દબાણથી આપ્યાં હોય તો એ દેશદ્રોહ છે.

રાજનીતિનો દ્રોહ

રાજદ્રોહમાં ધર્મ પાલન છે. દેશદ્રોહ એ પાપ છે. આપણે રાજ્યકર્તાનો દ્રોહ કરવા નથી ઇચ્છતા પણ રાજ્યનીતિનો દ્રોહ કરવા ઇચ્છીએ છીએ. પણ તેમાં તમારી શક્તિની જરૂર છે. અત્યારે કેટલી બહેનો ખાદી ખેરીને આવી છે ? તમે કહેશો

કે ખાદીને ને જેલમાં જવાને ને દુઃખ સહન કરવાને શું સંબંધ છે ? દેશમાં જે જાગૃતિ આવી છે તે ખાદીને લાઇને જ. એ સુતરના ધાગામાં પ્રાણ છે. એ આપણો ધાર્મિક સંબંધ કંગાલો જોડે જોડે છે. અને એમની અંતરની દુવાથી તો સ્વરાન્ય નીચેથી ઉંચે આવશે. ખાદીનું કામ ન થયું હોત તો મીઠાનો કર દૂર કરી સ્વરાન્ય લેવાની કલ્પના અશક્ય હતી.

શુદ્ધ ખાદી પહેરો

કેટલાકે તો આજને સારું જ ખાદી ધારી છે અને તેમાંયે મીલની પણ ટોપીઓ હશે. અહીંથી તો બધું ધોળુંજ દેખાય છે. જેમ ઉજળું એટલું દુધ નથી તેમ ધોળી એટલી ખાદી નથી. અને એથી હું ભોળવાવાનો નથી. ન્હાનોએ ત્યાગ ન કરો તો મોટો ભોગ કેમ આપશો ! વિલાયતી કપડાં ફેંકી દેજો. ખાદી પહેરો અને બધાંજ કાંતતા થઇ જાઓ. મારે કહેવાનું કહી ચૂક્યો. ઈશ્વર તમને એ ધર્મપાલન કરવા શક્તિ આપે.

મનઝિલ તરમી : કનકાપુરા

તા. ૧૯ માર્ચ : સાંજ

આજે ૧૯ મીએ રાત્રે આઠ વાગે રાસથી ઉપડેલો ગાંધી-જીનો કાફલો કનકાપુરા આવી પહોંચ્યો. અહીં સભામાં વીશ હજાર માણસની મેદની જમી હતી.

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો,

ખોરસદ તાલુકાનું આ છેલ્લું ગામ છે. થોડા જ સમયમાં અમે મહી નદી ઉતરી ભરૂચ જિલ્લામાં પ્રવેશ કરશું. આ ગામમાં મુખ્યત્વે ગરાશીઆઓ છે. તમારો પરિચય ખેડા

જલ્લામાં કામ કરતો ત્યારે થયો છે. તમે બહાદુરી સારૂ પંકા-
યલા છો. પણ દોષો છે તેને લઈ તમારી ચઢતી થતી નથી.
તમે કેટલાક સુધારા કરેલા છે, તેને માટે ધન્યવાદ આપું; પણ
હજી ઘણુંયે કરવાનું બાકી છે. અને કરો તો તો આખા હિન્દુ-
સ્તાનમાં તમારું નામ પંકાય.

મારાં જીવનની છેલ્લી યાત્રા

આ મેં ધર્મયુદ્ધ આરંભ્યું છે અને પગપાળા મુસાફરી કરી
રહ્યો છું તેનું કારણ ઉંડું છે. આ તો ધર્મયાત્રા છે--મહારા જીવ-
ની છેલ્લી યાત્રા છે. માણસ યાત્રાએ નીડેળે ત્યારે વાહન ન વાપરે
એ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી રીત છે. યાત્રામાં કષ્ટ સહ્યું
હોય, લોકોનાં સુખદુઃખ જોયાં હોય ત્યારેજ યાત્રા કહેવાય.
આનો લાભ વિમાન મોટર કે ગાડામાં બેસી યાત્રા કરનાર નજ
લઈ શકે. અચપણમાં માનતો કે ધર્મયાત્રા પગે ચાલીનેજ થાય
અને હજી સાઠ વર્ષે પણ એમજ માનું છું. હિંદુસ્તાનમાં ૩૦
કરોડનાં દુઃખ જોતાં અસહ્ય થઈ પડ્યાં છે. આ રાજ્યતંત્રનો
નાશ કરેજ છૂટકો. આ રાજ્યમાં રંકથી રાય સુધી બધાંજ
દુઃખી છે. આપણા રાજ્યએને પણ એ નચાવે તેમ નાચવાનું છે.

રાક્ષસી રાજ્ય

આ રાજ્ય દારૂનો તો વેપાર કરે છે. એમાંથી રૂપ કરોડ
ફીઆ મળે છે. આ તો રાક્ષસી રાજ્ય છે. આ રાજ્યનીતિ
ભલે બળે. એનો સંહાર કરવો એ આપણો ધર્મ છે. તમારે
તો મીઠું પકાવવા નદી પાસેજ છે. હું જલાલપોર પહોંચીશ ત્યારે
કહેવાનો છું કે મીઠું કરો, બહેનો પણ મીઠું કરે અને જલ
જવું પડે તો જળ-દુઃખ સદન કરે. માર સહન કરજો, ગોળીઆર
કરવા કહે તો મરી જવું; તમારા હાથ ન વાપરશો. આપણે
મીઠાનો કર અને એવાં બીજાં દુઃખો કાઢી નાંખી શકીયું.

પેટ ન ભરાય તો ફેડી નાંખો

આજે તો મુખી તળાટી ને રાવણીઓ એ ગામના રાજા છે. હું તેમને બધાને નોકરી છોડી દેવા વિનવું છું. તમે નોકરીને બાળી નાંખો. તમારું પેટ ન ભરાય તો પેટને ફેડી નાંખો. એની નોકરી છોડી એટલે એ સરકાર ફુંકી થવાની. આપણે સરકારના હાથ પગ છીએ. તમારે તો મીઠું ગામને પાદર છે. દરબારને પૂછજો, રવિશંકરને પૂછજો ને તે કહે ત્યારે મીઠું બનાવવા દોડી જજો. એટલે મીઠાનો કર જશે ને સરદારને પાછા લાવશું ને સ્વ-રાજ્ય સ્થાપશું.

શુદ્ધ થાવ

તમે બધાજ ખાદી પહેરતા થઇ જાવ. રેંટીઆ અને તકલીઓ ચલાવતા બની જાવ. દારૂ છોડી દેજો. દારૂ પીવો એ મહા પાપ છે. દારૂ પીનાર બલિયાર કરે એને ભાન ન રહે-કોણ મા બહેનને દીકરી છે તેનું. તમે હાથ ચોકખા રાખજો. એટલે મારફાડ ચોરી ન કરશો. આ રાજ્યનીતિ મેલી છે અને એથી એનો નાશ કરવાનો છે. તે આપણે શુદ્ધ હોદ્દાએ તોજ તેમ કરી શકીએ.

(ભાષણ પુરું થતાં રવિશંકરે જણાવ્યું કે કલેક્ટરને અને અન્ય સરકારી અમલદારોને પાણી ભરવા માણસ નથી મળતું.)

ગાંધીજીએ જણાવ્યું હતું કે જ્યારે તેઓ પ્રજાના કલેક્ટર બનશે, જ્યારે ગામડાની સેવા કરશે ત્યારે ગામડાના માણસો પણુ તેમની સેવા કરશે. તમે માંદા પડ્યા હશે ત્યારે સારવાર કરશું. કલેક્ટર તરીકે નહિ પણ એક ઇન્સાન તરીકે. તમે નવા લુગમાં સેવક તરીકે આવશો ત્યારે બધું મળશે.

રાજા એટલે પ્રજાનો સેવક. પ્રજાને રાંજડે એ રાજા નહી.

મનઝિલ ચૌદમી : કારેલી

તા. ૨૦ માર્ચ :સાંજ

કનકપુરાથી રાત્રે ૧૧ વાગે મહી નદી ઉતરવા કુચ આહરી. કરાડો ઉતરતો ઉતરતો સંધ નદી કિનારે આવી પહોંચ્યો. હોડીઓ તૈયારજ હતી. બધાએ હોડીમાં બેઠા. રાત્રિની શાન્તિમાં એ વિશાળ નદીમાં સફર આહરી. લજનની ધૂન એર જામી હતી. હોડીમાંથી સામે કાંઠે ઉતર્યા, બાદ પાણીને કાદવમાં પગ ઘુટણથી વધુ ખુંચી જતા હતા. નદી કિનારેજ રાત્રે મુકામ રાખવાનો હતો. નદીથી થોડે દુર ખુલ્લામાં માંડવા બાંધેલા.

હતા ત્યાં ૧ વાગે પહોંચ્યા. આપુજીને પાણી ને કાદવમાં થોડે સુધી લાકડી ઉપર લઈ તીધા હતા. જરાક ચાલી શકાય તેવું આવતાં તો ચાલવાનું આરંભ્યું.

રાષ્ટ્રપતિનું આગમન

સવારના ચાર વાગે જરાહરલાલ નહેરૂ એ નદી ઓળંગી આવી પહોંચ્યા હતા. આજે બપોરના દરેક સૈનિકો જોડે તેમને વાત થયેલી. તેમણે જણાવેલું કે સરકાર તમને બધાને નયે પકડે. તમને માર મારે ત્યારે પાછા ન હકશો. આસ જણવા જેવી વાતચીત થઈ નથી. કારણ સમય બહોળ થોડો હતો અને તેમને જવાનો વખત થઈ ગયો હતો.

કારેલીમાં આસપાસના ગામડાના માણસોની મોટી મેદની જામી હતી. શરૂઆતમાં ડો. ચંદુલાલે લાપણ આપ્યું હતું.

ડો. ચંદુલાલની હાકલ !

પૂજ્ય આપુજી, ખેડેનો અને લાઇઓ

ભરૂચ જિલ્લામાં અમને લય હતો કે આપુજી રખે નહિં આવી શકે. પણ ઇશ્વરની કૃપાથી આ ખેડા જિલ્લાની ખરી લાગણીથી આપ અહીંઆ છો. ભરૂચ જિલ્લામાં ભારે ચળવળ ન ચલાવવા છતાં દરેક ખેડુત ઇચ્છે છે કે આ દુઃખ જાય તો ઠીક. આ સલાહ લરાઇ છે તે સરકારનો ત્રાસ ફેટલો છે તે બતાવે છે. ખેડુત માત્ર આ સરકારથી ત્રાસી ગયા છે. હિન્દુ મુસલમાનની વસ્તી બધી હોવા છતાં સારા મુસલમાન મુખી પટેલો રાજનામાં આપશે. મેં પોણા ત્રણ લાખની વસ્તીમાંથી પાંચ હજાર સ્વયંસેવકોની માગણી કરી છે. આપ જોશો કે પ્રાણુ જતાં પણ આ જિલ્લો લડતમાં પાછો નહિં પડે.

ગાંધીજીનું લાપણું

ભરૂચ જિલ્લામાં આ લડતને અંગે મારો પહેલા પ્રવેશ છે. સ્વાગત કાળે આભાર—આપણાં ને ભરૂચનાં સદ્ભાગ્યે પડિત જવાહરલાલ પહેલાજ અહીં આવ્યા ને આવવા સાડ આખી રાતનો ઉજગરો વેક્યો. રાત્રે ખાડી ઉતરી અહીં આવ્યા.

ધૈર્ય અનુકુળ હશે તો વળી એમને અને બીજા અમલદાર આવેલ મહાસભા સમિતિના સભ્યોને પરમ દિવસે આપણે ભરૂચ જિલ્લામાં જોશું.

૪૦૦ ગામના રાજનામા જોઈએ

ચન્દુભાઈ તો મારા જેવા આશાવાદી રહ્યા એટલે મોટી આશા બતાવેજ. પોણાત્રણ લાખમાંથી પાંચ હજાર એ વધારા પડતું તો નજ કહેવાય અને હું તો ઇચ્છું કે ૪૦૦ ગામના મુખી મતાદાર ને રાવણીઆ રાજનામા આપે. પણ એ તો સતયુગની વાત અને જો એટલાં રાજનામાં મળે તો તો કાઢને જોલમાં પણ ન જતું પડે. પણ તમારા રાજનામા નાટકી ન હોય. તમને આ સરકારની રાજ્યનીતિ ઉપર રાગ ન હોય.

ત્યાગ સાથે વૈરાગ્ય જોઈએ

નિષ્કુલાનંદે ગાંધી બતાવ્યું છે કે “ત્યાગ ન ટકરે, વૈરાગ્ય વિના” મુખીપણા માટે રાગ ન છુટયો હોય તો તો તમે રાજનામાં ન આપો. તેમાં કાંઈ હિન્દુસ્તાનનું જલું નથી થવાનું. મુખીમાં બહાદુરી આવવી જોઈએ. કલેક્ટર કે અન્ય અમલદાર લાંચને ડર આપતાં કહે કે અમને એ નજ જોઈએ ત્યારે એમનો ત્યાગ મને લાવે. એવા ત્યાગ ૪૦૦ ગામના મુખી મતાદારોને રાવણીઆઓ કરે તો વાંચીએ છીએ તે મળી જાય. અને તેની પહેલ તરીકે આ મોતીલાલનું રાજનામું, રણછોડ-

ભાષ્ટનું રાજનામું ને અન્ય મતાદારના રાજનામાં. મુખી મતાદારની હિંમત માટે ધન્યવાદ આપું છું.

અંધેરી નગરી ને ગંડુ રાજ

હું શું કરવા નીકળ્યો છું અને મારી સાથેના બધા ભાષ્ટઓ શું કરવા જાય છે તે જણાવી દઉં. વીધોટી પણ ગેરમનસાફી કરે છે પણ તે બધાને નથી ભરવી પડતી, પણ એના કરતાંએ એક જુદમી કર છે કે જે બાળક બચ્ચાંઓ, સ્ત્રીઓ ગરીબ અને પૈસાદાર દરેકને સરખો આપતો પડે છે. ગરીબને ઓછો ને કરોડપતિને વધારે એમ નથી. ગરીબ તો વધુ મીઠું ખાય. ગરીબને તો એ એકજ રોટલામાં સ્વાદ લાવવા મશાલો એટલે એને તો વધારે કર આપવાનો અન્યાય એ રાક્ષસી છે. આવા કર નાખવામાં આવે તે રાજ્યને પણ હું રાક્ષસી કહું છું. ગુજરાતીમાં એક કવિતા છે. અંધેરી નગરી ને ગંડુ રાજ. અહીંઆ તો સાત લાખ ગામડામાં અંધેર રાજ્ય વર્તે છે અને કરના બદલામાં શું આપે છે એ મને ખબર નથી. એક સમય એવો હતો કે દરેક ગામડામાં નિશાળ હતી. અંગ્રેજ રાજ્યમાં નિશાળો ઘટી છે.

ધર્મ રાજ્ય જોઈએ

એ રાજ્યનો નાશ કરવો જોઈએ કે જ્યાં ગરીબનું રક્ષણ ન થાય. આપણે તો એવું ધર્મરાજ્ય સ્થાપવું છે કે જેમાં ગરીબમાં ગરીબનું પણ રક્ષણ થાય. ગરીબનું પણ સંભળાય. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી ખ્રિસ્તી દરેકને એકજ પ્રકારનો ન્યાય મળે. અત્યારે તો જોરાવર ફાવે છે. જે સરકારને ડરાવે તે ફાવે. બળીઆના બે ભાગ. આપણને તો નબળાને તે બળીઆને સરખું મળે એવું રાજ્ય જોઈએ છે.

આ રાજ્યના પ્રતાપ ?

જુઓને આ આવેલ બહેનોના શરીર ઉપર એનાં પોતાનાં ખનાવેલા કપડાં પણ નથી. પહેલાં એવો સમય હતો કે જ્યારે દરેક માણસ પોતાનાં ઘરેજ બનેલાં કપડાં પહેરતો. ત્યારે આપણાં ગામડાની આબાદી હતી. આજે એ તૂટી ગયું છે અને તે આ રાજ્યનો પ્રભાવ છે.

આટલું કરજો

તમે મુખી મતાદારો રાજન મું આપો. એ તો સુંદર છે જ. પણ સ્વયંસેવક નીકળજો. મીઠું પકવાય એટલું પકવજો. તમે તો મીઠું એમને એમ પણ મહીનાના કેટલા દિવસ લઈ શકો છો. પણ આખરે આ તો અધેરી રાજ્ય એટલે ન્યાય એવો છે કે મણુ મીઠા ઉપર દરીઆના કર ચડયા છે. અને એમને એમ લે તો ગુનો. મીઠાનો કર નીકળે એટલે સ્વરાજ્યનું એક પગથીયું ચડયા. જો કે અત્યારે હું બહેનોની મદદ માગતો નથી પણ વખત આવે બહેનોને પણ મદદ કરવી પડશે. પણ ત્યાં સુધી બહેનો શું કરશે ? બહેનો તમે તકલીફ કે રેંડીઓ ચલાવી શકો છો. અને કાપડ તૈયાર કરી શકો છો ! ગાયકવાડી રૈયત પણ સરકારી હદમાં મીઠું તૈયાર કરે અને તેમ ન કરે તો ખાદીનું કામ તો કરે. હજુ અવસર છે, જે કરશું તે ઉગી નીકળશે. મદદપાનનો ત્યાગ કરજો.

ઇધર તમને આ બધું સમજવા અને પાલન કરવા બુદ્ધિ અને શક્તિ આપો.

આજે જવાહરલાલ સાથે ગાંધીજીને વાત થયેલ તેમાં ભવિષ્યમાં શું કરવું ! એ વાત કરતાં જવાહરલાલે જણાવેલું કે મીઠા સાથે ખીજા કરોનો સવિનયભંગ કરવો કે કેમ ! તેના ઉત્તરમાં ગાંધીજીએ હમણાં તો એકજ પ્રશ્ન ઉપર ખૂબ ભાર મૂકેલો.

મનઝિલ પંદરમી : ગજેરા

ત. ૨૧ માર્ચ : સવાર

૨૧મીએ સવારના કારેલી ગામની વિદાય લઇને મહાત્માજીને મુકામ ગજેરા જવા નીકળ્યા. સૈનિકોમાંથી દસેક માંદા પડેલા તેમને ભર્ય મોકલવાનો બંદોબસ્ત કરી દીધો. તેમની મુલાકાત થઇ ગાંધીજીએ કૃત્ય આદરી. વેડવ ગામમાં આંખાવાડીમાં વિસામા જેવું ગોડવું હતું ત્યાં દસેક મોનીટ બેસીને પ્રયાણ શરૂ કર્યું. ૮-૩૦ વાગે ગજેરા આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આમ્રકુંજમાં સુંદર ઉતારો રાખવામાં આવેલો હતો.

અંત્યજ્ઞે દર કેમ ?

સભામાં આવતાં પહેલાં ગાંધીજીએ શ્રી. પુરાણીને બોલાવીને બોલાવી પૂછી જોયું કે શું ખરી વાત છે કે અંત્યજ્ઞે સભાથી

દૂર ખેડેલા છે ! છોડુમાછએ ખરી વાત જણાવી કે અંત્યજ્ને સભામાં આવે તો તેમને બીજે દિવસે સતાવવામાં આવે. ગાંધીજીએ સભામાં આવતાંજ દૂર ખેડેલા અંત્યજ્ને તરફ દષ્ટિપાત કર્યો અને તેમની સૂચના મુજબ સૈનિકો પણ તેમની વચમાં જઈને ખેડા હતા. આ વસ્તુસ્થિતિ જોતાં તેમનું દિલ ખૂબ દુભાયું.

પાછા ગયા

આજે ત્રણ મદ્રાસી સૈન્યમાં જોડાવા આવેલા હતા. તેમને વચમાં નજ લઈ શકાય એમ મહાત્માજીએ જણાવ્યું અને તેથી તેઓ આજે આશ્રમમાં પાછા ગયા છે.

ગાંધીજીનું ભાષણ

આજે આપણને સાત મિનિટ મોડું થયું છે. હું મોડો આવ્યો તેનું કારણ તમે જાણો છો. હું આવવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો તેવામાં મને ખબર મળી કે સભામાં અંત્યજ્ને જુદા ખેસવાનું છે. આ મુસાફરીમાં આ મહારો પહેલો અનુભવ છે. અંત્યજ્ને અહીં ખેસે તો ખરા પણ બીજેજ દિવસે માર પડે. આપણે એમના ઉપર ત્રાસ વર્તાવીએ અને સરકાર આપણા ઉપર ત્રાસ વર્તાવે એટલે છેદ ઉડી જાય અને પરીણામ કાંઈજ આવે નહિ. વાસણામાં મને ગામ બહાર ઉતારો આપેલો ત્યારે મને શક ગયેલો કે મારી સાથે અંત્યજ્ને છે તેમને દૂર રાખવા એમ કયું હશે. પણ મારી શંકા સભામાં દર્શાવતાં તેમણે જણાવ્યું કે મારી સગવડ ખાતરજ ખાસ આંખાવાડીમાં ઉતારો રાખેલો. તે પછી તો હું મંદિરમાં પણ રહ્યો છું. નદીઆદમાં સંતરામના મંદિરના મહારાજની મહેમાનગીરી મેં ચાખી છે. એમને ખબર હતી કે મારી સાથે મુસલમાન પણ હોય અને અંત્યજ્ને પણ હોય, બધાજ હોય. એક વાર શિવાલયમાં પણ

હિતર્યો છું ત્યાં કોઇ જાતની અડચણ નડી નથી. આપણા ચંદુ-ભાઇ બધાના મોં સાફ કરે છે ત્યારે સાફ લાગે છે. એ તો અંત્ય-જ્ઞે ને મુસલમાનોના બધાના દાંત કાઢે છે. એમના શસ્ત્ર ને હાથ આપણા મોમાં નાખવા દઇએ છીએ અને છીટ છાટ નથી કરતાં. ભરૂચ જીલ્લાનું આ બીજું ગામ છે અને ત્યાં આ જોઇને મને ખુબ દુઃખ થાય છે. આપણે આ સ્વરાજ્યના વરદાઓમાં બેઠે રાખીએ એ ઠીક ન કહેવાય હું તો સ્વરાજ્યને વરદાડે ચઢ્યો છું તે હિતરૂં એમ નથી. કટકા થઇ જાય તોયે ભલે અને સ્વરાજ્ય લઇને સાબરમતી જઈ તો ચે ભલે.

અંત્યજ્ઞે વિના સ્વરાજ નથી

પણ આપણને એ સ્વરાજ નજ લોઈએ. એવું સ્વરાજ્ય મળે તો પણ એ સ્વરાજ્ય નથી. એથી તો આપણને અંત્યજ્ઞ ઉપર જુદમ કરવાની સત્તા મળી. તમે જાણો છો કે હું તો બધાને ઘેર જવાનો છું. મને ખેતાને તમે અંત્યજ્ઞ માનજો. મારી પાસે તો અંત્યજ્ઞ પારસી મુસલમાન બધાજ છે. સ્વરાજ્યની લાગ એ તો ધર્મની લાગ છે; એમાં બેઠે નજ રાખી શકાયે અને રાખીએ તો આપણે સરકારી અમલદારના કહેવા પ્રમાણે વેડ પણ કરવી પડે, ન્યાયે એમ નાયવું પણ પડે. અમલદારોની ગાળો પણ ખાતી પડે, બકુજ કરવું પડે. પણ હવે તો સત્યાગ્રહીઓનું એક ઝુંડ ઢિલુ થયું છે. અમે તો તમારા પરોણા છીએ. પણ પેલા બેડા છે એ માત્ર સાથીઓ છે. અંત્યજ્ઞની તમે સેવા લેતાજ દશો. શું તમે ઇચ્છો છો કે તેઓ દુર બેસી રહે? તેમને અહીં બેસવાનું કહું તો તમારામાંથી પાછને વાંધો છે? તમે ના કહેશો તો હું ભાપણુ તો કરીશ પણ તેમની પાસે બેસીને કરીશ, નહિ તો એમને અહીં આવવા દો.

અંત્યજ્ઞેને અપનાવ્યા

(આ પ્રસંગે ડો. ચન્દુભાઈએ કહ્યું. ગંગાના પાણી કદી અલડાતાં નથી. જો તમે તમારી જાતને ગંગા જેવી પવિત્ર માનતા હો તો અંત્યજ્ઞેને જુદા ગણુશો નહિં. આ પછી ગામ લોકોની પૂર્ણ સંમતિથી સર્વ અંત્યજ્ઞે ને સૈનિકો સભામાં દાખલ થયા. પછી મહાત્માજીએ ફરીથી ભાષણ ચાલુ કર્યું હતું.)
ભાઈઓ ને બહેનો !

તમે ખચીત માનજો કે આજે તમે પુણ્ય કામ કર્યું છે. અને એક પગથીયું સ્વરાજ્ય તરફ આગળ વધ્યા છો. હું તમને એક પણ પાપનું વચન કહેવાનો નથી.

મારા સાથીઓમાંથી જેમણે લજ્જન કરાવ્યાં તેઓ આત્મણુ છે અને એમ માને છે કે અંત્યજ્ઞે અને મુમલમાનો સાથે ન લજવામાંજ પાપ છે. તમારે જાણવું જોઈએ કે અયોધ્યામાંથી રામ નીકળ્યા અને સરયુ નદી ઉતર્યા ત્યારે તેમને નદી પાર ઉતારનાર નિષાદ અંત્યજ્ઞ હતો. તમે સમજજો કે હું તમને અધર્મની નહિ પણ ધર્મની વાત કરું છું.

ચોર રાજ્ય

જે રાજ્ય નીચે આપણે પાયમાલ થઈ ગયા છીએ, જે રાજ્યમાં મીઠાં જેવી વસ્તુ માટે પણ સૌને સરખો કર આપવો પડે છે તે રાજ્ય શી રીતે ટકી શકે ? જેમ હવા ને પાણી તેમ મીઠું પણ ગરીબ ને તવંગરને સરખુંજ જોઈએ. આપણે સરેરાશ માણસ દીઠ ૨૦ શેર મીઠું જોઈએ છે. એવા મીઠા પર સરકાર જકાત લે છે, અને તે પણ એવી રીતે કે આપણને ખબર પણ નથી પડતી કે શી રીતે લે છે ? અને તેથી હું આ રાજ્યને ચોર કહું છું. આ રાજ્યની નીચે રહેવું તે પાપ છે. નવજીવનમાં

વેનરાજનું ચરિત્ર આવી ગયું છે. એમાં રાજ તરફનો ધર્મ સમજાવ્યો છે. હું તો એ પાપમાંથી મારા મનથી છૂટી ગયો છું.

કીડી પર કટક

આપણે જાણીએ છીએ કે આપણામાં પ્રપંચો ભરેલા છે. નહિ તો અનિષ્ટ બાબતનું નામ શું કરવા લખએ? આપણે પાપી રાજનો નાશ કરવો છે પણ તે સવિનયભંગથી. લાકડીની વાત બાળુએ મૂકીએ ને આપણે ત્રીસ કરોડ એક એક કાંકરો લખએ તો પણ બસ છે. પણ આપણે એ ધંધો કરવો નથી. લોકો કહેશે કે લાખ ઉપર ત્રીસ કરોડ કેમ તૂટી પડ્યા? એ તો કીડી ઉપર કટક લઈ જવા જેવું થાય. એમને મારી આપણે જખએ ક્યાં? આપણે એમને મારવાનો ધંધો નથી કરવાનો ને એમનાથી ડરવાનું પણ નથી. અત્યારે મીઠાના ભંગ સામે લડત ચલાવી છે. જેમાંથી જે શાંતિ આવશે તેમાંથી બધા જ અન્યાયી કર રદ કરાવી શકાશે; એટલે ઇંગ્લેન્ડને પણ ખખર પડી જાય અને લાગવું હોય તે લાગી જાય અને રહેવું હોય તો આપણા રાજ્યતંત્રના સેવક અને આપણા ભાઈ થઈને રહે. ને એમને આપણા ભાઈ થઈને રહેવું હોય તો ભલે રહે. બીજા કાંઈ પણ શરતે એમને ન રાખી શકાય. આ લડતમાં હું તમારો સાથ માગું છું.

સૌ રાજનામાં આપો

અહીંથી ધણાંએ ચંદુભાઈના હાથમાં રાજનામાં મૂક્યાં છે. બારડોલીમાં તો તક્ષાટીઓ પણ રાજનામાં આપવા તૈયાર છે. શું બારડોલી એકલુંજ સરદારનું? સરદાર કાંઈ બારડોલીના જ? એ તો ગુજરાતના છે, આખા હિન્દુસ્તાનના છે. માટે હું તો ઇન્દુ કે મુખી, તક્ષાટીઓ, મતાદારો અને રાવણીઆ બધાએ રાજનામાં આપો.

મહી નદીમાંથી મીઠું બનાવજો

હું જલાલપુર દાંડી— પહોંચીશ અને જો સરકાર મને ન પકડે તો મીઠું બનાવવાનો અને ત્યારે તમે સુખેથી આ મહીને કિનારેથી મીઠું બનાવજો અને એમ કરતાં જેલમાં લઇ જાય તો જજો. ખહેનો તમે પણ તૈયાર રહેજો. હમણાં હું ખહેનોને આ લડતમાં લેવા નથી માગતો. કારણ અંગ્રેજ અમલદારો કહે કે સ્ત્રીઓને લઇને નીકળ્યા એટલે શું કહેવું ? ઘણીએ ખહેનોએ મ્હને લઇ જવાની વિનંતિ કરી છે. તમે પછી આવજો.

શુદ્ધિનો યજ્ઞ

આ તો આપણે શુદ્ધિનો યજ્ઞ માંડ્યો છે એટલે તમારે ખાદી પહેરવી જોઇએ. ખહેનો ! તમારે પણ પહેરવી જોઇએ અને જેમ ઘઉંમાંથી તમે રોટલો બનાવો છો તેમ કપાસમાંથી તમે ખાદી બનાવતાં શીખી જાવ. જે પ્રમાણે આજે કયું છે તે પ્રમાણે અંત્યજનેતે અપનાવજો. મુસલમાન ને અંત્યજને સૌ સાથે રહેશે તો સ્વરાજ્ય વહેલું આવે. ઇશ્વર તમને આ વિચારવાને તે સમજવાને શક્તિ આપો.

મનઝિલ સોળમી : અણુખી

તા. ૨૧ માર્ચ : સાંજ

ગાંધીજીનું સૈન્ય ગજેરાથી અણુખી આવવા સાંજના ૬ વાગે ઉપડ્યું અને ૭-૩૦ વાગે ચાર માઇલ દૂર અણુખી આવી પહોંચ્યું. ગામ લોકોએ સરકારી અમલદારને કોઇ પણ જાતની મદદ નહિ કરવાનો અને કરે તેનો રૂ. ૫-૦-૦ દંડ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો.

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઇઓ અને બહેનો,

પ્રથમ તો મારી પાસે મુખી બાવાભાઇ ગુલાબભાઇનો કાગળ છે અને તે મામલતદાર પર લખેલો છે. શિવાભાઇએ પહેલાં

રાજનામું આપેલું અને વળી પાછું ખેંચી લીધું હતું અને ફરીથી રાજનામું આપે છે, એ રાજનામું દબાવેલું લીધે અપાતું હોય તો તેની કીંમત નથી. તેમણે તા. ૧૩ મીએ રાજનામું વળી પાછું ખેંચી લીધું ને વળી પાછું આપવા તૈયાર થયા છે. આવા માણસો નથી સરકારને કામ લાગતા કે નથી પ્રજાને કામ લાગતા. કદાચ એમણે ડરતા પણ પાછું ખેંચી લીધું હોય, નહિં તો પટલાઈમાં મળતું શું હશે ? પગાર પેટે તો વર્ષે ૩૦ રૂપિયા મળે છે. પટેલ એટલે મોટો ગણાય, એને લોકો પર ત્રાસ છોડવાનો હક્ક મળે છે. આવી પટલાઈ શું કામની ? જો પટેલ શુદ્ધ થાય તો તો એ પટલાઈ હાંસડીરૂપ બોલે છે. એમાં માન તે શું હોય ? જે વખતે પ્રજા સરકારથી નારાજ થઈ ત્યારે એ પટલાઈ બોલે છે. વડા ન્યાયાધીશને પણ બોલે છે. પેલા સુરત જીલ્લાના આસી૦ કલેક્ટર શિવદામાનીએ ક્યું એમ અધાજ કરી શકે. એણે તેમ કરી કશુંજ ગુમાવ્યું નથી. નથી એણે પૈસા ગુમાવ્યા કે પ્રતિષ્ઠા ગુમાવી. એ તો માન આપરૂં કમાયા છે.

અહિંકારનો

જ્યારે પ્રજા વફાદાર મટી જાય, ત્યારે અમલદારોની સ્થિતિ ત્રાસદાયક થાય. એમને લોકો કાંઈજ ન આપે. અહીં એવો રિવાજ છે એમ મેં સાંભળ્યું છે કે અમલદારને લોકો પાણી અનાજ દિવાસળી કાંઈજ નથી આપતા અને એમ કરવામાં તમે બોટા નથી. એમ કરવાનો લોકોનો હક્ક છે- નહીં છે. એમને ભૂખે મારવાનો આપણો ધર્મ નથી પણ જોર કરીને માગે તો કાંઈ પણ ન મળે. એક ભાઈ તરીકે આપણે એને બધું આપીએ, પણ અમલદાર તરીકે તો કાંઈજ ન આપીએ.

મારા જહારવટાંનો ધર્મ

જે ધર્મને વશ થઈને સરકાર સામે હું જહારવટ નીકળ્યો

છું તે ધર્મ તમે સમજ લો. ડાયરશાહી શબ્દનો ઉપયોગ મેંજ કર્યો. ધારો કે એ પંજાયમાં ભુદ્ધ કરનાર ડાયર મને ગોળી મારે અને તરતજ તેને સર્પ કરડ્યો હોય તો હું તો સર્પદંશ ચૂસીને એનું ઝેર ઉતારું, એવું મેં તો પહેલાં કરેલું છે. ટ્રાન્સવાલમાં જોણે મને મારેલો અને જ્યારે હું સ્વસ્થ થયો ત્યારે મેં સરકારને તેને છોડી મૂકવા કાગળ લખેલો અને એ છુટ્યો પણ હતો. એજ ધર્મથી હું સરકારને શીખવીશ કે તેમની રાજ્યનીતિ ભૂલભરેલી છે.

રાજ ગયું સમજળે

જો નહિં સમજે તો તમારું રાજ્ય ગયું સમજળે. આજે એંશી માણસો નીકળ્યા છે તે ખરા યુદ્ધ દિવસો નીકળ્યા છે અને તેથીજ હું ૮૦ ના ૮૧ થવા દેતો નથી. એતો પ્રતિજ્ઞા કરી નીકળ્યા છે કે પ્રાણ જતાં પણ પાછા ન પડવું.

અમલદારી દાર તોડા

હું કહું છું કે અમલદારને અમલદારીની રૂએ કાંઈજ ન મળે. એના ઘોડાને ઘાસ પણ ન મળે. જાદ્યારાની રૂએ એમને સીધું મળે, પાણી મળે. જો સલામ કરવા કહે તો નજ કરોએ. પંજાયમાં અન્યું તેમ અને, ત્યારેજ આપણામાં નર છે કે નહિં તે ખબર પડે. તમને સલામ કરવા કહે ત્યારે ના કહેજો. પેટે ચલાવવા માંગે તો નજ ચાલશે.

મને સમજીને વ્યવસારે

હું આ લડતમાં તમારો સાથ માગું છું. હું રહ્યો ખરાબ માણસ એટલે સમજીને મારો સાથ કરો. પણ હૃદય ચોરીને સાથ કરશે તો ખરાબ થશે. હું મરી જઈશ તો મારું કાંઈજ થવાનું નથી. મારા મરણ પછી અંગ્રેજો તો મને તેમનો એક

મિત્ર માનશે. જે તમે મારા જેવા થશો તો કોઇ તમારો વાળ વાંકો કરનાર નથી.

ખરાના ખેલ જોઇએ

આ લડતમાં એકલા નિશાળીઆથી જ કામ ન બને. હું નિશાળીઆને તો માગું જ છું. અને બધાને માગું છું. ૯૦ લાખમાં કાં શક્તિ નથી? ૪૦ લાખથી ૪૫ લાખ પણ મળે તે બસ પણ ખરાના ખેલ જોઇએ. ખોટાના ખેલ ન ચાલે અને આપણે ત્યાં ખોટાના ખેલ ચાલે છે. તે હું બતાવું. તમે જુઓ છો કે આ ગાદલું કેવું છે? તમે જાણો છો કે મને ખાદી શીવાય બીજું ન અડે એમ હું ઇચ્છું છું હું જાણું છું કે આપણા લોકો ડોળ કરે છે. જે પૂર્ણ ખાદી પહેરના હો તો જ ખાદીની ટોપી પહેરતા; નહિં તો નહિં. ખાદીની ટોપીની પાછળ રહેલી લાવનાનું ખૂન ન કરો. ખાદીની ટોપી પહેરનાર મારો છે, અહિંસક છે, વિનયી છે, સદ્ગુણી છે, એવી શાખ પાડો. કોઇ વરરાજા ખાદીની ટોપી પહેરીને જાય છે? જાય છે તે બહુ જ થોડા. ખાદીની ટોપીની છાપ પગીથી તમારા હાથમાં છે.

મીઠું બનાવવા માંડજો

એકેએક મુખીજ રાજનામું આપે. આપણું કોઇજ સરકારને ન મળે. રાવણીઆ, તલાટી, મતાદાર બધાજ રાજનામા આપે. તમે અંત્યજોને ન ધુતકારો અને બધાજ મીઠું બનાવવા તૈયાર થઈ જજો. હું દાંડી પ્હોંચી જઈ પછી તમે બધાજ લાભ ગ્રહેનો મીઠું બનાવવા માંડજો.

યથા પિંડે તથા બ્રહ્માંડે એ મુત્ર યાદ રાખજો. તમે મીઠું બનાવવા માંડજો અને આખું હિન્દુસ્તાન બનાવવા માંડશે. હું

અને મારા સાથીઓ નીકળ્યા તે એવી આસ્થાથી કે અમે એકલા નહિં પણ ૩૦ કરોડ નીકળ્યા છીએ. તમે બધા આજે નહિં તો કાલે નીકળશો. તમે સાચા થાવ ને તૈયાર થઈ જાવ.

ધર્મરાજ્યની ઝંખના

તમને હું મીઠાનો સદેશો સંભળાવવા આવ્યો છું અને તમે સંભળવાને આવ્યા છો. હાથર તમને એ સમજવાને શક્તિ આપો. એ તમે સમજી જાવ એટલે મીઠાનો કર ગયો અને રામરાજ્ય સ્થપાયું—ધર્મ રાજ્ય આવ્યું. તે વખતે અમલદારો કહેશે કે હું તમારો નોકર છું, હું અમલ કરવા નહિં પણ તમારી સેવા કરવા આવ્યો છું. એવા યુગની હું ઝંખના કરું છું અને તમે પણ તેમ કરતા થઈ જાવ.

[અણખીમાં ૩૫ સ્વયંસેવકો મીઠાના કાયદાબાંધને માટે તૈયાર થયા હતા]

મનઝિલ સત્તરમી : જ'બુસર

તા. ૨૨ માર્ચ : સવાર

અણખીથી ઉપડેલો સંઘ જ'બુસર સવારના ૮-૩૦ વાગે આવી પહોંચ્યો હતો. આખું ગામ ગાંધીજીનાં દર્શન કાળે ઉલટયું હતું. સારું શહેર શણુગારવામાં આવ્યું હતું. મુકામ એક જીનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો.

પંડિત મોતીલાલ, જવાહરલાલજી તથા અન્ય અખિલ હિંદ મહાસભા સમિતિના મેમ્બરો આવ્યા હતા. સભા અપોરના ૩-૩૦ કલાકે રાખવામાં આવી હતી. સભામાં ૨૫૬ હાજર માણસની મેદની જામી હતી. બહેનો સારી સંખ્યામાં હાજર હતી. મહાત્માજીનાં આગમન પહેલાં બહેનો સ્વરાજ્ય ગીતો લલકારતી હતી. ૩-૪૫ કલાકે મહાત્માજી, પંડિત મોતીલાલજી ને અને જવાહરલાલજી આવી પહોંચ્યા. મહાત્માજી અને સર્વ વ્યાસપીઠ તેમને માટે મુકરર કરેલ સ્થાને બેઠા કે તરતજ મહા-

તમાજી પર ઉંચેથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ-બધાજ હસ્યા. મંડપની ઉપર મહાત્માજીની ખુરશી ઉપર એક પેટી એવી રીતે ગોઠવવામાં આવી હતી કે દોરી ખેંચતા જ પેટી ઉઘડી જાય અને એમાં રાખવામાં આવેલાં ડુલો મહાત્માજી ઉપર પડે.

મહાત્માજીનું લાખણ

લાખણો અને જહેનો

હંમેશા મારી પાસે હોય તે કરતાં પણ આજે મારી પાસે વધારે કામ આવી પડ્યું છે. તમે જુઓ છો કે આજે મહા-સભાના ઘણાખરા સભ્યો અહીં હાજર થયા છે. પણ તેમનાં લાખણો તમે નહિં સાંભળી શકો માટે કારણ: અને વખત પ્રમાણે અમારે જવુંજ જોઈએ એટલે મોટાં લાખણોનો વખત નથી. અમારાં કરેલ સ્વાગત માટે હું તમને ધન્યવાદ આપું છું. આ પૈસા માટે ધન્યવાદ આપું છું અને મુખીઓએ જે રાજીનામાં આપ્યાં છે તેને માટે મુબારકબાદી આપું છું. તેમણે તો એકવાડમાંથી નીકળવાનું પુણ્ય કામ કર્યું છે. જે સરકાર મારફતે મીઠાના કર જેવી એટલી વસ્તુ થાય તેને વફાદાર થું રહેવું?

આપ્યાં વચન પાળજો

મુખીઓ પણ અહીંઆ છે. તેમને કહી દઉં કે મામલતદારના ધમકાવ્યા ડરી ન જાય અને રાજીનામાં પાછાં ખેંચી ન લે. રાજીનામાં આપીને પાછાં ખેંચી લે એ તો બહુજ નુકસાનની વાત છે. એથી તો સ્વરાજ્યની લડત પાછી પડે. મનથી ન થઈ શકે તેવું દરદ નથી, વચન ન આપો તેની શીકર નહિ, પણ એક વખત વચન આપ્યું તો પ્રાણાન્તે પણ પાળવું જ રહ્યું. જ્યારે હું દાંડી પહોંચું તે પકડાઉં ત્યારે ઘણા માણસો મીઠું પકવવા

નીકળવાના છે. તમને બધાને મારું નિમંત્રણ છે. બહેનોને પણ તેટલું જ નિમંત્રણ છે.

બહેનોને આશ્વાસન

તમે દાદાભાઈ નવરોજીનાં પુત્રી પુરશેદ બહેનને તો ઓળખતા હશે. તેનો આજે ધીગધીગનો પત્ર છે અને લખે છે કે તમે સ્ત્રીઓને રોકો છોજ શાને? અમદાવાદના અંબાલાલ સારાભાઈની પુત્રી મુદુલા પણ આ લડતમાં ઝંપટાવવા અધીરી બની ગઈ છે. બહેનો! સમય આવે તમારે પણ તૈયારી રાખવાની છે.

મુસલમાનોની દુઆ

મારી તરફથી તાર કે કાગળ છૂટતાં અગર ચંદુભાઈ કહે ત્યારે તમે બધા જ મીઠું બનાવવા મંડી જાઓ તેમ કરતાં સરકાર જેલમાં લઈ જાય તો જાઓ. જે કાંઈ સહન કરવું પડે તે સહજો. દરેક ઠેકાણે તમે મુસલમાનભાઈઓ નાનો મોટો ભાગ લીધેલોજ છે. મેં તેમની આંખમાંથી આ લડત માટે દુઆ જોઈ છે. હું જ્યાંથી આવું છું ત્યાં તો મુસલમાનોની વસ્તી થોડી છે પણ અહીં તો સારી પેઠે છે. કેટલાક તો મારા અસીલો છે. કાનમના મુસલમાનોને હું કેમ ન ઓળખુ? ચંદુભાઈ કહે છે કે એમના તરફથી સારી રીતે મદદ મળી છે તેને સારું તેમને મુખારકબાદી આવું છું.

બધાને ખટકતો વેરો

મુસલમાન, હિન્દુ પારસી બધાને સરખુંજ મીઠું ખાવું પડે છે. ગરીબ કે તવંગરને પણ મીઠું તો સરખુંજ જોઈએ. આવી વસ્તુ ઉપરનો કર અસહ્ય કહેવાય. શીજ કરો પણ છે. કપડાં ઉપર અમુક જકાત છે. પણ એ તો વધારે કપડાં પહેરનારને વધારે ને થોડા પહેરનારને થોડી. મને તો બીજાકુલે નહિં. કારણ

કે હું તો ખાદી પહેરું છું. ખાદી પહેરે તેને કરજ શાનો હોય ? મીઠું કાષ્ટ ગરીબ છોડી શકે ? મીઠાનો કર તો હિન્દુ મુસલમાન સ્ત્રી પૂરૂષ બાધાને લેળવે છે. સ્વરાજનો વખત આવે ત્યારે તમે બધા ભલે લડો પણ હમણાં તો ભેગા થઇ જાઓ.

બધી કેમોને ન્યાય નહિ મળશે

જાણે કોંગ્રેસને તો સરકારી નોકરી અપેજ નહિ. અને કોંગ્રેસે એક ઠરાવ કર્યો છે (જે તમારા લાભનો છે.) કે બધી કેમોને સંતોષ ન મળે ત્યાં સુધી કાંઈજ ફેંસલો ન થાય. જે કોંગ્રેસ દગાખોર ન નીકળે તો તો એ ઠરાવ ઢાલરૂપ છે. જે વખતે હિન્દુ દગો દે ત્યારે મુસલમાનો લડજો ને જે વખતે મુસલમાનો દગો દે ત્યારે હિન્દુઓ લડજો. મહારાજેવો અહિંસક રહ્યો એટલે મરી છટકો. પણ દગો તો સહન નહિજ કરે. દગાનો તો હિસાબ લેશે. જે કોંગ્રેસ એના ઠરાવ પ્રમાણે ચાલે તો તો સવાલજ નથી. કોંગ્રેસનું કામ લોકોમાં શક્તિ પેદા કરવી એ છે. ત્યારે લાગે છે કે ઠરાવ પ્રમાણે એ કામ નથી કરતી ત્યારે તેને રોકજો. મારો તો અત્યાર સુધીનો અનુભવ કહે છે કે મુસલમાનો સમજી ગયા છે. ગરીબની આંતરડી દુઆ દેશે ત્યારે કોઈનું જીવં થવાનું નથી. ઇશ્વર તમને આ બધું સમજાવીને કડવાની તાકાત આપો.

સવાસો રૂપીયાની ચુડી

સભામાં એક ચારપાંચ વર્ષની બાળાએ પોતાની લાથીદાંતની નાજુક ચુડીઓ મહાત્માજીને અર્પણ કરી હતી. તેની હરરાજી બોલાવવામાં આવી હતી. તે હરિભાઈ અમીને સવાસો રૂપીઆમાં રાખી લીધી હતી.

મંજિલ અઢારમી : આમોદ

તા. ૨૨ માર્ચ : સાંજ

આમોદ આવવા સંઘ સંજના ૬ વાગે જંજુસરથી ગામ સોંકોની હાર્દિક વિદાય લઈને નીકળ્યો હતો. રસ્તામાં જ પ્રાર્થના થઈ. આમોદ ત્રણએક માદલ હશે ત્યાં તે સામાં કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય, મી. મહેરઅલી અને મુંબઈ કુચલીગના બીજા ટેટલાક માણસો સામાં લેવા આવતાં જણાયાં. રસ્તામાં કમલાદેવીને અને મહેરઅલીને ગાંધીજી બોડે કુટલીક વાત થઈ. સંઘ સાથે સર્વ ૮-૩૦ વાગે મુકામ પર આવી પહોંચ્યાં હતા.

ગાંધીજીનું લાપણ

આ પછી બાર મુખીએ રાજનામાં આપ્યાં હતાં. રૂ. ૨૫૧) ની ભેટ ધરવામાં આવી હતી.

મારી સરભરા કરવા માટે તથા મુંબઇના મહેમાનોની વ્યવસ્થા કરવા માટે તમને ધન્યવાદ આપું છું. આ આખરી લડતમાં હિંદુ-મુસ્લીમ બન્ને જોડાઇ જશે. હવે તો લડતનું એવું સ્વરૂપ છે કે ગરીબ, તવંગર, વૃદ્ધ, બાળક સ્ત્રી-પુરુષ બધાંજ સરખો ભાગ લઇ શકે. હવે પાણીની માફક મીઠું કે જે સૌને સરખા પ્રમાણમાં જોઇએ તેની ઉપર સોએ ૧૪૦૦ રૂપીઆનો આકરો કર છે. આ તો ભયંકર કર. કોડી નથી, તેની પાસેથી લેવો એ તો ત્રાસ છે અને તેથી આ કર કાઢવાની લડતમાં બધાજ જોડાવાના છે. મીઠાનું થયા પછી સ્વરાજ્ય તો થોડુંજ દૂર રહેવાનું. સ્વરાજ્ય મળ્યા બાદ બધું નક્કી કરીશું. એમાં તો બધી જાહેનો સાથ લેવાનો છે. જે આવશે તે જીતશે ને નહિ આવે તે ખોશે. તેથી તમે બધાજ જોડાજો.

હજી મોહ જતો નથી ?

મેં સાંભળ્યું છે કે કેટલાક મુખીઓએ રાજીનામા આપ્યાં છે-પણ હજી ધણાનો એ મોહ જતો નથી. મુખીનું ૫૦ રૂપીઆમાં પેટ તો ન જ ભરાય ને ? તો પછી સરકાર શું કામ લાગી ! જે રાજ કરીને લૂંટે એ રાજ નહિં પણ રક્ષા કરે એ રાજ. જમીન સુધારી તો કહે કે વધારો મહેસુલ. રેલ્વે કરીને પણ ત્રાસ વર્તાવ્યો એવી નીતિ તો હિંદુસ્તાનમાં જ ચાલે આપણે એવા નાલાયક બન્યા છીએ કે સરકાર ઘાણીમાં ઘાલીને તેલ કાઢે તોયે સરકાર માખાપ કહીએ છીએ. વિચારો તો ખરું કે એક લાખ ત્રીસ કરોડ પર કેમ રાજ ચલાવે ? ૩૦ કરોડ માણસ ધારે તો ગમે તે કરી શકે.

નન્નો ભણવાનું શીખો.

આપણે તો તોફાન મારપીટ ન કરતાં એક નન્નો ભણવાનું

તમને શીખવવાનું છે. એક નન્નો સો દુઃખ હશે ! એ સાચુંજ છે. બધાજ સરકારી નોકરો એ બણે અને પછી જુઓ. હું દાંડી જઈને લખું કે નીકળો ત્યારે તમે બધા નિકળી પડો, તો તો ખીજે જ દિવસે સ્વરાજ્ય મળે.

આટલું તો કરો

પણ તમે આમાં ન જોડાઈ શકો તો ખીજું તો કરો. ખાદી પહેરીને ઉત્પન્ન કરીને હિન્દનું કલ્યાણ તો કરો. તમારો એ પ્રાચીન ઉદ્યોગ પાછો તો લો. પરદેશી કાપડને ફેંકી દો, ને દારૂ નિષેધનું કામ કરો. તમે મીઠું નહિં બનાવો તો આટલું કરીને ગરીબની સાથે બજો. વિદેશી વસ્ત્ર પહેરીને તો તમે મીઠું બનાવવાના ને ?

૪૪૨ તમને સમજવવાની શક્તિ આપો અને ગરીબની ગરીબી ટાળવા માટે શરૂ કરેલી આ લડતમાં સૌ બજો.

—

મનાઝલ ૧૯મી : પુઆ

તા. ૨૩ માર્ચ : સવાર

તા. ૨૩મીએ સવારના ૮-૩૦ આશરે મહાત્માજીનો કેમ્પ પુઆ આવી પહોંચ્યો. ઉતારો અને વ્યવસ્થા સારી હતી. મહા-દેવભાઈ, રાજગોપાલાચાર્ય અને રાધવજી દેશપાંડે અહિં આવ્યા હતા. સભા એક સુંદર ઘટાદાર વૃક્ષ નીચે ૩-૩૦ કલાકે રાખવામાં આવી હતી. સભામાં હાજરી કંઈક ઓછી હતી.

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો !

જીવન-વૃદ્ધનો ઝગડો

હું બીજા ગામોમાં ગયો છું તે પોકાની ઈચ્છાથી ગયો છું. જ્યારે તમારા ગામમાં કાંઈક ઉલટું થયું છે. મને એમ ખબર

પડી છે કે અહીંના મહાજન વડીલો ઇચ્છે છે કે હું ન આવું તો સાઈ અને જુવાન વર્ગ વધારે હોય વડીલ વર્ગને નમતું મૂકવું પડ્યું હશે. જુવાન વર્ગને મારી સલાહ છે કે વડીલોના વિરોધ કરી અને ન બોલાવવો એજ સાઈ છે. એ આ લડતને માટે સાઈ છે. જો હું રજીસંગ્રામે ચઢ્યો ન હોઉં તો તો એક પક્ષનો બોલાવ્યો જઈ અને બીજા પક્ષને પણ ખેંચુ. પણ અત્યારે રજીસંગ્રામે ચઢ્યો છું.

જુવાનોને તરછોડો નહિ

આટલું કહ્યું બાદ હું વડીલોને કાંઈક કહેવા ઇચ્છું છું. મને ૬૧ વર્ષ થયાં એટલે હું વડીલ પણ કહેવાઉં. મને ૬૧ વર્ષ થયાં તો પણ મારી અભિલાષા નવજુવાનના જેવીજ છે. હું તો કહું છું કે હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળવુંજ જોઈએ. કેમ ન મળે ? મને લાગે છે કે માઈ મન જુવાન છે. મને થાય છે કે થોડાં વર્ષ લડી લઈએ. હું કેમ કહું ? હિંદુ મને એવો સ્વભાવજ આપ્યો છે. જુદો તમે જુવાનને ન તરછોડો. તમે મને આશીર્વાદ આપો ને સત્યનો ને ધર્મનો માર્ગ ન છોડવાનું કહો. જુવાનીઆએ બગડશે એવો ડર ન રાખો. હમણાંજ ગાયું તેમ— “બગડી કોણ સુધારે, નાથ વીણ બગડી કોણ સુધારે” આપણે સુધારનાર કોણ ? એકને ધણી કરીને બેઠા તો ચિંતા શાની ? તમે જુવાનીઆને એમ સતાવો તો એ અકબાય અને સામા થાય; ને તે આપણને ઉદ્ધત લાગે. માટે તમે જુવાનીઆને રોકશો નહિ.

તમે મને આવતો તો ન રોક્યો પણ માઈ કામ સફળ થાય એવો આશીર્વાદ આપજો. માઈ એકલાનું કામ નથી થવાનું; માઈ ને તમારું સાનુંજ સાઈ થવાનું છે.

વીધાટી ઝોઝી માય, મામલતદાર વમેરે સરકારી અમલ-દારો તમને ન ડરાવે, રોડ ન મારે, એવું તમે ઇચ્છો કે નહીં ? રાવજીને તો દક્ષ માથાં હતાં પણ અક્ષ સરકારને તો દશ લાખ માથાં છે એ ખાઇ જશે એવો ડર છોડી દો. શું એમ ડરતા રહીશું કે ? જીવાનીઆને જે કામ કરવું હોય તે કરવા દો.

આજે આપણે ઢોર દીઠ એક મણુ મીઠું જોઈએ છીએ. સસ્તું મળે તો આપણે ઢોરને વધારે ખવરાવીએ, તેથી દુધ અને દહીં વધારે આપે. એ આને મણુ મીઠું મળે તે તમને કેમ ન સારું લાગે ?

માર-ગાળ મને વળગતાં નથી

જીવાનીઆને તો એમ કે છો આવી જાઉં, રંગ લાગે તેને લગાડી જાઉં. મીઠાના કર વિષે સમજાવી જાઉં. એ કાપને મરવા દે એવો નથી એમ તમને લાગતું હશે એથી મને આવવા દીધો. તેમને એમ લાગે કે એ ગાળ દે મારી લે એવો છે, તો હું આ રહ્યો મારી લો, અખતરો કરી લો. તમારી એકે ગાળ કે માર મને ચોંટાળ નહિ. છાપાંવાળાઓ કાં મરજીમાં આવે એવી ગાળો નથી દેતા ? હું તો તમારી પાસેથી લઉં પણ ખરો ને બે હઉં પણ ખરો.

સરકાર ધૂળમાં રોળાઈ જવાની છે

તમારે મન શું મુખી મતાદાર રાજીનામાં આપનાર ગાંડા છે ? એ એઠવાડને વળગી રહેનાર શું ડાહ્યા ? સરકારે બનાવ્યાં એટલે ? જો મુખી થવાનું જીવતા હશે તો જોશું કે સરકાર તો ધૂળમાં રોળાઈ જવાની છે. સરકાર તો ડરે છે. જો ડરતી ન હોય તો જીવોને મને પકડતી કેમ નથી ? સરદાર વલ્લભ-ભાઈને ત્રણ મહિનાની જેલ ને સેનશુપ્તાને ૧૦ દિવસની જેલ, એ શું બતાવે છે ?

જરા સાનમાં તો સમજો

પૃથ્વીમાં તો એણે લોહીની નદીઓ વહેરાવી હતી. એ મને કેમ પકડે ? એ જાણે છે કે હું તો એનું સારું કરું છું. તમને સરકાર સાનમાં કહી રહી છે એ તો સમજો. આ ૮૦૦ નથી પકડતી તેમાં તમે લાખી જવ તો તમનેયે નહિં પકડે. હું જે પોકારી રહ્યો છે કે આ રાજ્યનો નાશ થવો જ જોઈએ, એનો નાશ કરવો એ ધર્મ છે એને નથી પકડતી એ જોઈને તો સાનમાં સમજી લો. તમે મારો સાથ, મારી પાસે ઢેડ લાગી છે એથી ન કરવા હો તો...એ તો લોકોના સેવક છે. એ મારી સાથે રહે છે તો છો રહ્યા. તમારે મીઠાનો કર કઢાવવામાં મહેનત ન કરવી હોય તો ન કરશો.. હું તો તમારી ખીચડી ને દૂધ જે મારા સાથીઓને ખવડાવ્યાં છે તે નથી ભૂલવાનો. આ ૧૦૦ રૂપિયાની થેલી આપવામાં આવી છે તેમાં કાઢને આપવાના બાકી તો નથી ? અને બાકી હોય તે આપે. હજુ હું અહિં એ કલાક છું. એ કલાકમાં બધા ખુદ્દા આવી જાય. સવારે થોડાક આવ્યા હતા અને વાણીઆ જેવી વાત કરી નાશી ગયા. આ તો પાટીદારનું ગામ છે. વલ્લભભાઈ કોણ પાટીદાર કે ખીજા કોઈ ? આટલું તો વિચારો. અત્યારનો પવન મધુર છે, તો ધસડાઈએ. પવનની સામે થવામાં ક્ષય છે. આમાં ખુદાનો હાથ છે, આમાં પંચરંગી ભાવ છે. તમે બધા સમજી જાવ. ખહેનો ! તમે પણ ભાઈઓને સમજાવજો. અને જે આઠ જણે આમાં પૈસા નથી આપ્યા તેઓની પાસે અપાવજો, અને તમે રાજનામાં આપી જશો તો મને શેર લોહી ચડશે.

ભાઈઓ ને ખહેનોની પાસે આટલી વિનંતિ છે. સાનમાં હું શું માગું છું તે તમે સમજી લેજો.

મનઝિલ્લ ૨૦ મી : સમની

તા. ૨૩ માર્ચ : સાંજ

મહાત્માજી જીઆથી નીકળી રાતના આઠ વાગે સમની આવી
પહોંચ્યા હતા. પ્રજાએ સારો સત્કાર કર્યો હતો.

રાતના આઠ વાગે સભા હતી. તેમાં મહાત્માજીએ જીઆના
લાપણુને લગતું વિવેચન કર્યું હતું.

તા. ૨૪ માર્ચ : સોમવાર

આજે ગાંધીજીનો મૌનવાર હોવાથી જાણુવા લાયક બનાવ
બન્યો ન હતો. ગાંધીજીની છાવણીમાં ૧૮ સૈનિકો માંદા પડ્યા
હતા. તેઓને આગળથી જ બંદૂચ ખાતે મોકલી દેવામાં
આવ્યા હતા.

નેલોરના જમીનદાર ભુચી સુંદરમ રેડી આજે અહિં આવ્યા હતા. તેમણે ગાંધીજીને રૂ. ૧૦૦૦ ની થેલી અર્પણ કરી હતી તેઓ આશ્રમને દર વર્ષે રૂ. ૩૬૫ આપે છે.

આજે અહિંના મુખી ત્રીભોવનદાસ નાથાભાઈએ પોતાનું રાજીનામું નીચે મુજબ આપ્યું હતું.

“હું નીચે સહી કરનાર મોજે સમની તાલુકે આમોદના પા. ત્રીભોવનદાસ નાથાભાઈની નમ્રતા પૂર્વક અરજ જણાવવાની કે. સરકારની નીતિથી દિવસે દિવસે પ્રજામાં અને ખાસ કરીને ખેડુતોમાં ભુખમરો વધતો જાય છે એટલે સુધી કે મહાત્મા ગાંધીજી જેવા પવિત્ર અને સહિષ્ણુતાવાળા પુરૂષને પણ સરકાર સામે ચળવળ ચલાવવાની ફરજ પડી છે. આ ઉપરાંત સરદાર વલ્લભભાઈ જેવા સરકાર અને પ્રજા બન્નેનું હિત ચાહનાર લોકનેતાને સરકારે પરહેજ કર્યા છે તેવે વખતે લોકોને સાચ દેવામાં સાચી પટલાઈ સમાયલી છે તેમ સમજીને હું મારી પટલાઈનું રાજીખુશીથી રાજીનામું આપું છું; તો તે સ્વીકારી લેવા મહેરબાની કરશે.”

મનાઝલ ૨૧ મી : ત્રાલસા

તા. ૨૫ મી માર્ચ : સવાર

સમનીચી ગાંધીજી અને તેમના સૈન્યે સવારના ૬ વાગે પ્રયાણ આદ્યું. સૈન્ય આગળ જપતું ગયું તેમ તેમ લજનની ધૂન ઓર જામતી ગઈ. ત્રાલસા થોડું દૂર રહ્યું ત્યાં તો એક ખાડી ઓળંગવાની આવી. એ ઢીંગણ સુધીના પાણી ડહોળતા સૈન્યનું અને કર્મ-વીર ગાંધીજીનું દ્રબ્ય અલૌકિક હતું. ગામને પાદરે હિન્દુ-મુસલમાન ઉભય ઈરનાં અભિનંદન આપવા આવેલા. ૮-૩૦ કલાકે સૈન્ય ત્રાલસા પહોંચ્યું હતું. ઠાઠા કાલેલકર ને કસ્તુરબા આવ્યા હતા. ગાંધીજી સાથે થોડો વખત વાર્તાલાપ કરી ત્યાંથી તરત જ પાછા ફર્યા છે.

ખપોરના ૩-૪૦ કલાકે સવા ચપ્પ. લોકોની હા ઠીક જમી હતી. સરખાતમાં ખરેખે જનન અને રહુપતિ રાધવ રાજરા-મની ધૂન મચાવી હતી. જનન ભારતની પૂર્વની જ્વહોજ્વલાલી અને હાલની સ્થિતિનું દ્રશ્ય કરાવતું હતું.

ગાંધીજીનું ભાષણ

હિન્દુ મુસલમાન ભાઈઓ અને બહેનો !

અમારો ભર્ય જલ્લાની મુસાફરી એક બે દિવસમાં પૂરી થશે. ભર્ય જલ્લામાં મુસલમાન ભાઈઓની વસ્તી સારી પેઠે છે. મેં એવું સાંભળ્યું છે કે કેટલાક મુસલમાન ભાઈઓ કહે છે કે અમારા ગામમાંથી પસાર કેમ નથી થતા ? ત્હમે આમંત્રણ આપ્યું હોત તો જરૂર આવત. હું તો લિક્ષા લેતો લેતો પ્રવાસ કરી રહ્યો છું. હું કાંઈ બળજબરીથી તો ન જ આવું ? જો એમ આવું તો હું સરકાર કહેવાઈ. હું તો સરકારનો બેવફા છું. સરકાર સામે બહારવટે નીકળેલો છું સરકારનો બેવફા થવું એ હું ધર્મ માનું છું.

મુસલમાનો સાથે નાતો

મેં જો મુસલમાન ભાઈઓ પાસેથી ખૂબ ખાધેલું છે. મુસલમાન ભાઈઓનું તો પહેલું આમંત્રણ સ્વીકારું. કારણ હું એમનાં દિલમાં પ્રવેશી એમનાં સુખદુઃખની બે વાત જાણી શકું અને એમને હું ઓળખું એ મ્હને ઓળખે. આ કામમાં મુસલમાન ભાઈઓનો તો મ્હને ઘણો સારો અનુભવ છે. ત્હમને જાણીને આનંદ થશે કે દાંડીમાં હું એક મુસલમાન ભાઈને ત્યાં ઉતરવાનો છું. મ્હારી કાયદા તોડવાની લડતનું મુહૂર્ત મુસલમાન ભાઈના ઘરમાંથી થશે, એટલે તમે આમંત્રણ આપ્યું જ માનજો. તમારો દુઆ મળે એ આમંત્રણ આપ્યા બરાબર છે. દુઆ દરેક કેશલેથી આવેજ નવ્ય છે. શાં ન આવે ?

ભયંકર કર

હું તો મીઠું કે જે હિન્દુ મુસલમાન પારસી ને આપણા ઢોર દરેકને ખાવું પડે છે તે જેના ઉપર દર સો રૂપીયે ૧૪૦૦ જેટલો કર છે તે દુર કરવા માંગુ છું ને? એ અસહ્ય બોલ્યે કહાવ્યા વિના કેમ ચાલે? ગરીબની આંતરડી ઠરે એ કેાને ન ગમે? શું આપણે ગરિબની દુઆ નહિં લઈએ? અને આ કર ગયા પછી આપણામાં એટલી શક્તિ આવશે કે સ્વરાજ્ય સ્હેજે મળશે. પછી સરકારની શું મગદુર કે આપણી સલામી લે? સરકાર આપણને સલામી ભરશે. તમારી પ્રજાની સલામી અમલદારને કરવી પડશે.

અજબ લુંટ

આજે કહેવાય છે નોકરશાહી પણ એ તો બાદશાહીની બાદશાહી છે. મુખીથી વાઇસરોય સુધી ગમે તે આપણને ધમકાવે. આપણે એમનાથી તે શું ડરવાનું હોય? આ ત્રાસમાંથી નીકળવાનું કેાને ન ગમે? અને સરકાર મુખીને આપે છે શું કે તેઓ હજી એ મુખીપણાને વળગી રહે છે? સરકાર તો એમને ચવાણું આપે છે. અને ભોળાને સરકાર એની પાસેથી કામ કઢાવે છે. એની જીલ લાકડીથીયે વધારે. આપણાં કામ પડતા મુકાવી એ આપણી પાસે સાહેબની પહેરેગીરી કરાવે? આમાંથી નીકળવું કેાને ન ગમે? પછી ભલેને આપણને લડવું હોય તે લડી લઈશું પણ આપણે ત્રીજાને શું કરવા લુંટ ચલાવવા દઈએ? આજે જે મોટાં મોટાં પેન્શન અપાય છે તે પણ પરદેશ ચાલ્યા જાય છે. પહેલાં મોગલાઈ વિગેરે વંશો હતા પણ હિન્દમાંથી પૈસા લઈ નહોતા જતા. આ તે કેમ સહન ચાય? આવી લુંટ આપણે નથી ચલાવવા દેવી. આમાં મને તમારી બધાની-બહેનોની પણ મદદ જોઈએ. બહેનો જ્ઞાને મદદ ન આપે? અ

હાલમાં આપણે તલવાર નથી વાપરવાની. આપણી તલવારો બધે કટાઈ જાય. આપણે તો એક નન્નો લણવાનો છે. આજે ત્રીસ કરોડ ઉપર ત્રણસો માણસો રાજ્ય કરે છે. આ તો એને ને આપણને બન્ને શરમાવનારું. આ કેમ સહન થાય ? આપણે ત્રણસો માણસની શુભામગીરી કરીએ ને એનાથી કંપીએ એ કેટલું શરમાવનારું છે ?

શારદાબિલની મ્હોંકાણુ

અત્યારે શારદાબિલની શું મ્હોંકાણુ સમજવું ? આપણને કોઈ પણ કાચદો શું કરવાનો છે ? શારદાબિલ સમજ્યાં વિન જ લેક્ટા છોકરાંને પરણાવવા મંડી ગયાં છે. આમાં ઢીંગણા ઢીંગણીને પરણાવવામાં અજ્ઞાનની સીમા નથી. તમે છોકરા છોકરીઓને વેચતા આવો છો તે ન કરો. છોકરા છોકરી મોટાં થઈ તેમની ઇચ્છામાં આવે તેમ પરણે. ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવામાં શું ખોટું થાય છે ? આ સ્વતંત્રતાના જમાનામાં આ તો તમે ત્રાસ વર્તાવો છો. પણ આ બધું જ અધાર અજ્ઞાન ને પરાધી-તાનું પરિણામ છે. અજ્ઞાનને લઈને માણસ કેટલાંયે પાપો કર્યો જ જાય છે. એક જ ઇશ્વરની દુનિયામાં દુસ્મનાઈ જ્ઞાને હોઈ ? તમે બધા સંપીને ચાલો એ ઇશ્વરને મારી પ્રાર્થના છે. તમે બધા આ હાલમાં જોડાઈ જાવ એ એક જ મારી માંગણી છે.

મનઝિલ ૨૨ મી દેરોલ

તા. ૨૫ મી માર્ચ : સાંજ

ત્રાણસાથી સાંજે ૬ વાગે એ-૫ નીકળી ૮-૩૦ કલાકે દેરોલ
આવી પહોંચ્યું હતું. આવતાં વેંતજ તરણુયની ઉજળથી ડીક
ઉડી હતી. ઉતારો હરિભાષ અમીનના જીનમાં હતો. ૯ વાગે
સભા થઈ હતી. સભામાં હાજરી ૪૦૦ માણસથી વધુ ન હતી.
ભરૂચથી થોડાંક માણસો આવેલાં. સંગીત થયા બાદ પૂ. ગાંધી-
જીએ નીચે પ્રમાણે ભાષણ આપેલું.

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાષણો અને જ્ઞેનો,

હવે ભરૂચ જિલ્લાની મારી ફૂલ પૂરી થવા આવી છે. અને
હવે મારે નવું કહેવાપણું કાંઈજ રહેતું નથી. આ ધર્મયુદ્ધમાં

દરેક પોતાનો કાંઈ ને કાંઈ હિસ્સો આપશે એવી આશા રાખું છું. મીઠાનો અન્યાયી કર આપણે કાઢવાનો છે. કદાચ લાંબ વિના નીકળે તો તો આપણે કાંઈ લાંબ ન કરીએ. આ કર ન્યારથી નંખાયો ત્યારથી એની સામે આપણા વડીલોનો વિરોધ ચાલુ જ છે.

આપણું પૈસા પરદેશમાં

આ સરકાર એવી છે કે પૈસાની બાબતમાં કોઈનું કાંઈ જ ન ચાલવા દે. ખિતાબ આપે, નોકરી આપે, એવું એવું કરે પણ પૈસાની બાબતમાં પોતાનું જ કરે. અને આનું કારણ એ આપણું ચાલવા દે તો ખર્ચ લાવે ક્યાંથી? એમને આપણા ધર-આર પોષાક, ખોરાક પાણી કાંઈ જ માફક ન આવે. પાણી ખોરાક ને હવા બધું જ પરદેશથી લાવવાનું રહ્યું. આ તમને નવાઈ જેવું લાગશે. રાજ્યકર્તા સોડા લેમેન્ટ-ખીજ પાણી અને દારૂ પીએ છે એ બધું જ પરદેશથી આવે છે. એ ખર્ચ ક્યાંથી થાય? હવા માટે પણ સીમલા ને મહાબળેશ્વર જવું પડે છે. આ બધું કોને ખર્ચે? તમારે ને મારે ખર્ચે. સીગારેટ પીએ તો પૈસા વિલાયત જાય. એવી એકે વસ્તુ નથી કે જેથી તેમનો પૈસો અહિં રહે.

આ વિકરાળ રાજ્ય

પૈસા બહાર લઈ જાય એવું આ વિકરાળ રાજ્ય છે. ૬ કરોડ રૂપિયા મીઠામાંથી અને ૨૫ કરોડ દારૂમાંથી લે છે. જમીન મહેસુલ વિગેરે જુદા. આમાંથી ૩૧ કરોડ લઈ જાય છે. તે જો તમે બધા સીધા થાવ તો ન લઈ જવા દઈએ. આપણે આવો કર આપવો નથી ને એને લેવો છે. મીઠાનો કર તો મીઠાના વેચવાવાળા પાસેથી જ લઈ લે છે. એટલે ગરોબને અને ઠારને પણ આ કર આપવો પડે છે. આ જુલમની સામે હિન્દુ મુસલમાન પારસી દરેકને થવાનું છે. મીઠાનો કર ગયો એટલે ૬ કરોડ તો બચ્યા.

આપણે દારૂ પીનારાને અને પીઠાવાળાઓને સમજાવીએ એટલે રૂપ કરોડ બચ્યા જશે. આપણે તો કાષ્ટ પણ ઉપાયે મીઠાનો કર કાઢવો જ છે. આપણી સામે બળીઆ સરકાર છે, પણ જ્યાં આપણે નાજ પાડવી હોય તેમાં એ શું કરે? આપણી ૩૦ કરોડની હિંમત હોય ત્યાં એ શું કરે? કેટલાને જેલમાં નાખશે? કેટલાને મારપીટ કરશે? આમાં તમે જેટલી મદદ થાય એટલી કરજો. સૈન્યની ભરતીમાં નામ અપાય તે આપજો.

હાલમાં સીધા ન બળી શકે તો ખાદીનું કામ તો કરજો. પટેલ મુખી વિજેરે રાજનામાં તો આપી દે. આમાં બળાત્કાર નથી કરવાનો. જેનામાં હિંમત હોય તે આપે. આ હાલ બળાત્કારની છે જ નહિ. આપણે કંઈ વેઠીને આ યુદ્ધ હાલવાનું છે. ઇશ્વર તમને હાલવાની સમજ ને શક્તિ આપે.

મનઝિલ ૨૩ મી : ભરૂચ

તા. ૨૬ માર્ચ : સવાર

ભરૂચમાં બુધવારે સવારે આવ્યા. લોકોમાં પહેલી રાતથી જ પુષ્કળ ઉત્સાહ જણાતો હતો. કેટલાક રાતથી જ ભરૂચ આવ્યા હતા. આ છાના આસપાસના ગામ લોકો પણ તે સવારે આવી પહોંચ્યા હતા. પ્રથમ શહેરમાંથી ટુકડી પસાર થવાની હતી; તે અંધ રાખવાથી લોકો ધણુ નારાજ થયા હતા. પણ તે છતાં કેટલાંક તો ૪ માઇલ દૂર આવેલા મહમદપુરા સુધી દર્શન માટે ગયા હતા. સવારે ૯ વાગે ટુકડી ભરૂચ આવી પહોંચવા આખો રસ્તો હજારો સ્ત્રી પુરુષોથી ચિકાર થઇ ગયેલો હતો. ભરૂચથી કેટલાક બિમાર સૈનિકો પણ ટુકડીમાં જોડાઇ ગયા હતા. ફક્ત ૪ સૈનિકોની માંદગી ચાલુ હતી તેથી તેમને સુરત મોકલવાનું નક્કી થયું હતું. સાંધા-

રજુ માંછીવાળાઓને તો સાથેજ રાખવામાં આવ્યા હતા. ભરૂચમાં શ્રીમતી સરોજીની અને કસ્તુરબા પણ આવ્યાં હતાં. અને અખ્યાસ સાહેબ તેમના પુત્રી સાથે તથા સિંધ તરફથી ડો. ચોપથરામ પણ આવ્યા હતા. બપોરે સાડાત્રણ વાગે સભા હતી. બપોરના આકરા તાપમાં પણ છેક ૧૨ વાગ્યાથી લોકોની ઠંડ જમવા માંડી હતી. એક જગી મંડપ એ માટે સેવાશ્રમના કંપાઉન્ડમાં બાંધ્યો હતો. અને આશ્રમ તરફથી એટલે કે ચંદુભાઈ તરફથી પાણી વિગેરેની પણ ઠીકઠીક વ્યવસ્થા હતી. મહાત્માજીનો ઉતારો આશ્રમના મકાનમાંજ હતો અને ટુકડીનો ઉતારો ખાસ બાંધેલા મંડપમાં રાખ્યો હતો.

ત્રણ વાગે તો આખો મંડપ ભરાઈ ગયો અને હજારો લોકોને મંડપ ખૂદાર ઉભા રહેવું પડ્યું હતું. સભામાં આશરે ત્રણચાર હજાર તો સ્ત્રીઓ હતી. સખત તાપ વેડીને પણ બચ્યાં બાકાં સાથે નીતરતે પસીને લેકા મહાત્માજીની વાટ જોતાં હતાં. બરાબર સાડાત્રણે મહાત્માજી આવ્યા. પ્રથમ શ્રી. અખ્યાસ સાહેબનાં પુત્રીએ “ મુસાફર જગો ”નું ગીત ગાયું. જે પછી પંડિત ઓમકારનાથે એ પ્રસંગ માટે ખાસ રચેલું બિખમ પ્રતિ-શાનું ગીત અત્યંત મીઠા સ્વરે ગાયું. જે પછી ડો. ચંદુભાઈ ૪ પટેલોનાં રાજનામા રજુ કર્યાં અને વધુ હજી તૈયાર થાય છે એમ જણાવી ભરૂચ જીલ્લો આ લડતમાં કેાઈ જીલ્લાથી પાછો નહિ પડે એવી ખાત્રી આપી; અને સભાજનોને આ લડતમાં ટ્રેરણા થાય એવા આશીર્વાદ આપવાની મહાત્માજીને યાચના કરી. તે પછી મહાત્માજીએ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું.

મહાત્માજીનું ભાષણ

તમે બધા આ સખત તાપ સહન કરીને અહિં આવ્યા છો એ આ લડત પ્રત્યેની તમારી લાગણીનો પુરાવો છે. ભાઈ ચંદુભાઈ

મારી પાસે આશીર્વાદ માગે છે. પણ આશીર્વાદ આપનાર હું કાણ ? હું તો તમારા બધાના આશીર્વાદ લેવા નીકળ્યો છું અને તેમાં ઠામ ઠામ મને જે આશીર્વાદ મળે છે તે સાચા હૃદયના હોય તો દાંડી પહોંચતા પહેલાં એ આશીર્વાદનો પ્હાડ એટલો પ્રચંડ થઈ જાય કે ગમે તેવી રાક્ષસી સસ્તનત પણ એથી ટાઢી થઈ રહે.

મુસલમાન યુવકના પ્રશ્નો

મને હમણાંજ એક મુસલમાન યુવકનો કાગળ મળ્યો છે. આ યુવાને દસ વરસ પહેલાં મેટ્રીક છોડીને અસહકાર કરેલો એ તેણે સાફ ક્યું. એ કાગળમાં એ મને કેટલાક સવાલ પૂછે છે; તેમાંના એ સવાલ તો મને મ્હોંડે ચડી ગયા છે. તેમાંનો એક સવાલ તો આ:- તમે એમ માનો છો કે તમારા એકલાના કે હિંદુના બળથી તમે સ્વરાજ્ય લઈ લેશો ? હું આ સવાલનો અહિંજ જવાબ આપીશ. હું કહીશ કે હું મારા એકલાના બળથી સ્વરાજ્ય લઈશ એવી આશા મેં સ્વપ્નામાંયે નથી રાખી સત્યાગ્રહીને હિંદુની મદદ નેહએ, તેટલી મુસલમાનની, પારસીની અને ખ્રિસ્તીની તથા પ્રત્યેક હિંદીની નેહએ; પણ તે સાથે હું એ પણ કહું કે સત્યાગ્રહી તો કેવળ ઇશ્વરના બળ ઉપર લડે છે અને ઇશ્વરનું બળ જે તેની પાસે હોય તો તેને હિંદુની મદદ વિના ચાલશે અને મુસલમાનની કે પારસી ઇસાઈની કેાઈની મદદનો ખપ નહિ પડે. પણ જે મારી લડતમાં ઇશ્વરી બળ કે ખુદાઈ બળ નહિ હોય તો મારાં ગાત્ર ઢીલાં થઈ જાય. સત્યાગ્રહી ઇશ્વરનો નાદ સાંભળીને લડે છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે સત્યાગ્રહી ઉપર આખું જગત યુક્તું હોય તો પણ તેમાં તે ઇશ્વરનો નાદ જીએ છે. પણ આજે તો હું જે કરી રહ્યો છું તે કરવા આખું હિંદ એક પગે હટું. કેટલાક મને લાલ આંખ કરીને કહેતા કે સવિ-

નય લંગ રોકે છે. પણ હું દસ વરસથી એ લડત રોકતો હતો. કેમકે મને એ ઇશ્વરી નાદ સંભળાયા નહોતો. આ હૃદયમાં જે ધડીયાળ ચાલે છે તેના ટંકારા હું સંભળ્યા કરતો હતો.' લાહોર કોંગ્રેસ વખતે એક અંગ્રેજો મને પૂછ્યું કે તમને શું લાગે છે ? ત્યારે મેં તેને કહેલું કે આખા હિંદુસ્તાનમાં હું સવિનયલંગનું એકે ચિહ્ન નથી જોતો; પણ છતાં એ વખત આવી પડ્યો. ધડિયાળના ટંકારા સંભળાયા અને મેંજ આ લડત ઉપાડી. ધણા આ લડતનો વિરોધ કરે છે, પણ હું તેમને કહું છું કે આજ ખરેખરો લડતનો વખત છે અને જો આ વખત ન હોય તો આ સિવાય એ લડતનો બીજો એકે વખત નથી.

કુમારીકાની પણ મદદ માંગુ છું

અને તેથી મારી આ લડતમાં હું તો અહીં બેઠેલી કુમારીકાની પણ મદદ માંગુ છું અને અંગ્રેજોની પણ માંગુ છું. નાની નાની છોકરીઓ મને કહે છે કે અમને કેમ નથી લાઇ જતા ? મીઠું બનાવતાં તો અમનેયે આવડશે આ અમે તમારી લાકડીની ગરજ સાર્યું. આવા ઘણી છોકરીઓના કાગળો મારો પાસે પડેલા છે. નાની છોકરીઓ લાકડીઓ પણ અને છે. પણ એ વાત અત્યારે હું નહિં કરું. અત્યારે તો એ છોકરીઓની માગણીઓ મને શેર શેર લોહી ચડે છે, એટલે સત્યાગ્રહોને સૌની મદદની જરૂર સાથે ઇશ્વરના આશીર્વાદની જરૂર છે. એ આશીર્વાદ વિના બધું બુલું છે.

કુરબાની પણ શુદ્ધ જોઇએ

આ જગત કુરબાની ઉપર પીગળે છે, કેમકે કુરબાની જગતને ગમે છે. પણ કુરબાનીમાં પણ તફાવત છે, અને બધી કુરબાનીને ઇશ્વરની મદદ નથી હોતી. ઇશ્વર તો એ કુરબાનીનો બેદ

પારખે છે અને તે કહે છે કે તારી કુરઆનીમાં મેલ છે, એ શુદ્ધ નથી. હું આ વસ્તુ જાણનારો રહ્યો એટલે હું તો એથી થરથરું છું અને જેને આત્મશુદ્ધિ અને બલિદાન કહે છે, તેનો કિંમતનું સમજ્યો છું. પણ જગનારનેજ ફળ મળશે. “ જો ભગત હોવો પાવન હો ” એ ગિત તમે હમણાંજ સાંભળ્યું. હું પણ જાગતો હોયશ તો મેળવીશ. એમાં મારાથી કશું નથી થવાનું, પણ ઇશ્વરે મને એના મંત્ર રૂપે વાપરેલો હશે અને તેમાં મારે તો એકે વિના ચલાવવું નથી. મારે બધાની મદદ જોઈએ. મને તો પારસી ન હોય તોયે ન ચાલે અને મુસલમાન ન હોય તોયે ન ચાલે. પણ મુસલમાનનું બળ મારી પાસે નથી એમ માનવામાં ભૂલ છે. આજે મુસલમાનોનું બળ પણ મારી પાસે છે. મેં તો મુસલમાનોની આંખમાં પણ અમી જોઈ છે અને તેઓ અમી ભરી આંખે મને કહે છે કે તું જરૂર ફતેહ પામવાનો. આજે મોલાના શૌકતઅલી મારી પાસે નથી, એથી મને દુઃખ થાય છે. પણ મને એમને વિષે કશોજ રોષ નથી. હું માનું છું કે એ પણ આપોઆપ મારી સાથે આવશે, કેમકે મારું દિલ જેવું ને તેવું એમને વિષે સાફ છે. એ તો પહેલાં પણ મને સગાભાઈ જેવા હતા અને આજે પણ મારે મન તો તેવા જ છે. પહેલાં તેમણે મને ખીસ્સામાં મૂક્યો હતો, પણ હવે તો હું કહેવાનો દાવો કરું છું કે એમને મારા ખીસ્સામાં મૂકી ફરીશ.

અંગ્રેજને દૂત કેમ બનાવ્યો ?

આમ મને કોઈ પણ પૂછી શકે છે. મને કોઈની પણ મદદ વિના ન ચાલે. અને મને અંગ્રેજો પણ મદદ આપવાના છે. મેં વાઇસરોય સાહેબ ઉપર કાગળ લખ્યો તે એક અંગ્રેજ સાથે મોકલ્યો તેનું કારણ પણ એજ હતું કે મારે અંગ્રેજની મદદ પણ જોઈશે. તમે મને એવો મૂર્ખો ન માનશો કે અંગ્રેજ સાથે કાગળ મોકલવાથી

કંઈ વાઘસરોય પલળી જાય અને મને કહે કે લે ચાલ, આ કોરા કાગળ ઉપર સ્વરાજ્યનું મતુ મારીએ છીએ. મને શું રજીસ્ટર કાગળ લખતાં નહોતો આવડતો ? પણ મેં આ હેતુથી જ અંગ્રેજ દ્વારા આ કાગળ મોકલ્યો હતો. મને તો અંગ્રેજ સામે દ્વેષ નથી, કોઈ રાજકર્તા સામે પણ દ્વેષ નથી. પણ અંગ્રેજ રાજ્ય સામે જરૂર દ્વેષ છે. મને એમ લાગે છે કે અંગ્રેજી રાજ ભાંગવાનું જન્મેલો છું. પણ અંગ્રેજનો વાંકો વાળ થાય તો મારા સગા ભાઈના જેટલો ખેદ થાય. પણ હું અંગ્રેજોને કહું છું કે તમારી પ્રજાએ હિંદને પાયમાલ કર્યું છે અને તે સામે હું લડવાનો. પછી ભલે મને ઘાણીમાં નાખી પીલી નાંખે કે પંડિત એમકારનાથે ગાયું તેમ પહાડ પરથી ગચડાવે, કે નદીમાં કુબાડે કે ફાંસીએ લટકાવે.

હું વાઘસરોય હોઉં તો ?

એ મુસલમાન જીવાનનો ખીજો પ્રશ્ન એ છે કે સ્વરાજ્ય મળે તો તમે મુસલમાનોને કેટલી સીટ આપવાના છો ? હું વાઘસરોય થવાનો નથી. કેમકે મારે મહિને રૂ. ૨૧ હજાર લઈને શું કરવાના ? મારે તો અપરિગ્રહ વ્રત રહ્યું એટલે પૈસા તો નકામા પડે. મારા આ શરીરે ખાવાનું કેટલું જોઈએ ? જે હમણાં ખાઉં તેથી વધારે શી રીતે ખવાય ? વૈદો વધારે ખાવાની ના પાડે. છતાં જો હું વાઘસરોય થાઉં તો હું મુસલમાનોને કહું કે તમારે જેટલું જોઈએ તેટલું લઈ લો. પારસીને પણ તેમ કહું, ખ્રિસ્તીને પણ તેમ કહું અને આફ્રી જે રહે તે મારે માટે એટલે કે હિંદુઓ માટે રાખું. પણ સનાતનીઓ તો મારી ગરદન કાંપી લે એવા રહ્યા. પણ આ બધાનો નિર્ણય કોંગ્રેસે કરવાનો છે. અને કોંગ્રેસે તેથીજ ઠરાવ કરીને હિંદુ કે મુસલમાન કે પારસીના બેદ છોડીને હિંદુસ્તાની તરીકે ગણતરી રાખી છે.

હિંદુ-મુસલમાન સૌ નિમકહરામ છીએ !

આ વાત મીઠા વેરા સામે છે. બે કે ૪ આનાના મીઠા પર સરકાર સવાં રૂપીઓ કર લે છે. ગરીબ કે તવંગર સૌને મીઠું એક સરખું જોઈએ. છતાં એકજ જાતનો કર હોય છે, એટલે હું તો હિંદુ કે મુસલમાન સૌને નિમકહરામ કહું છું. ત્રીમંતો એ કર ભરી શકે. સરોજની અને આ દાઢીવાળા (અખ્યાસ) એ ભરી શકે, હું ભરી શકું, પણ ભુખે મરતો ગરીબ એ કર કેમ ભરી શકે ? એટલે આ તો અંધેરી નગરીના મંદુરાળ જેવું થયું અને છતાં આપણે ઠાવકું મ્હોં રાખીને ફરીએ છીએ. મીઠાનો કર કેને ગમે છે ? શું મુસલમાનોને એ કર માફ થાય તે નથી ગમતું ? પારસીઓને નથી ગમતું ? મેં તો ધણા કંગાલ પારસી જોયા છે. જો કે પારસી બહુ કંગાલ શોષવા મુશ્કેલ છે, પણ ધણા મુસલમાનો તો શેરીઓમાં રખડતા મેં જોયા છે કે જેમને મીઠાનો કર ભારે પડે છે.

આખી સભા તૈયાર થઈ જાઓ

આ લડાઈ તો ઇશ્વરના નામે ચાલે છે. અને તેમાં જોડાવું તમારો ધર્મ છે. એથી ફાણુ દૂર રહી રાખો. આ જીલ્લો સૌ કરતાં વધારે ફાળો લડાઈમાં આપરા. તેઓ જીલ્લાને માટે આ મગરૂરી તો લે છે, અને તેમણે તો પ્રાણ અર્પણ કરવાની સેવાનું વ્રત લીધું છે. એટલે તેમને એમ કહેવાનો અને તમારી પાસેથી એ આશા રાખવાનો હક છે. પણ જો અહીં આવેલાં બધા ભાઈ બહેનોની આખી સભા લડતમાં દાખલ થઈ જવા નામ નોંધાવે તો હું ખાત્રીથી કહું છું કે બીજા કોઈપણ જીલ્લા કરતાં તમારો ફાળો વધી જાય અને ડો. ચંદુલા છત્રું પેટ ભરાય અને મને આફરો ચડી જાય. અહીંની બહેનો પણ લડતમાં જોડાય. હું ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે તમારા

બધાના દિલમાં એ વસે અને તમને આ લડતનું મહત્વ સમજવાની શક્તિ આપે.

તે પછી શ્રી. ખરેજીએ અને પંડિત ઝોમકારનાથે વદેમાતરમનું ગિત ગાયા પછી સભા વિસર્જન થઇ હતી.

અંકલેશ્વરની કૂચ

તે પછી ટુકડી ભોજનવિધિથી પરવાર્યા પછી ખરાબર ૬ વાગે મહાત્માજીએ આશ્રમમાંથી કૂચ શરૂ કરી હતી. આ કૂચ માટે શહેરમાં થઇને નર્મદાકાંઠે જવાનો માર્ગ રાખેલો હોવાથી, શહેરના એ આખા ભાગમાં હજારો શહેરીઓ મકાનોમાં અને બંને બાજુએ ગોઠવાઇ ગયા હતાં. ઠામ ઠામ વાવટા તોરણો અને કમાનો બાંધી હતી. મહાત્માજી સાથે શ્રીમતી સરોજીની, કર્તુરબા, અબ્બાસ સાહેબ તથા એક અમેરિકન દંપતી પણ એ કૂચમાં સામેલ હતા. ઠેકઠેકાણે મકાનોમાંથી મહાત્માજી પર પુષ્પ-વૃષ્ટિ થતી હતી. અંકલેશ્વરથી કેટલાકો સામૈયુ લઇને ભરૂચ આવ્યા હતા. મહાત્માજી નદી કિનારે પહોંચતાં ત્યાં હોડીઓ તૈયાર રાખી હતી, અને તેમાં બધા સૈનિકોએ સ્થાન લીધા પછી રાષ્ટ્રધ્વજથી શણગારેલી હોડીમાં મહાત્માજી કર્તુરબા સાથે બેઠા. આશ્રમ છોડ્યા પછી બેસીને જવાનો આ પહેલોજ પ્રસંગ હતો. હોડીઓ ભરાતાં સહ ચડ્યા અને વદેમાતરમના ઘોષ વચ્ચે હોડીઓ ચાલી ! એ દૃષ્ય દેવોને દુર્લભ હતું. પુરજના કોટ ઉપર હજારોની ઠઠ જમી હતી. મહાત્માજી સૌને વંદન કરતા હોડીમાં જતા હતા. પશ્ચિમ તરફ સૂર્ય આથમી ગયો હતો, અને સંધ્યાના પનનની મંદમંદ લહરીઓ તથા પતિતપાવની નર્મદાના ગેલ કરતાં મોજા ઉપર મહાત્માજીની હોડી ધીમે ધીમે ચાલી ! ઇતિહાસમાં અપૂર્વ એવું એ દૃષ્ય હતું. “સ્પેનિશ આર્મેડા”થી પ્રખ્યાત થયેલા ઇંગ્લાંડ અને સ્પેનના યુદ્ધનો ખ્યાલ બધાને

આવતો, પણ આ હોડીઓમાં જતાં સત્યાગ્રહી યોદ્ધાઓની કૃત્ય ઝે કરતાં લક્ષ્યાવધિ ચઢીયાતી અને દૈવિ હતી. ઝેમાં સ્પેઈનના લશ્કરી દોરની મગજથી નહોતી, પણ આત્મર્પણની શુદ્ધ અને અજય ભાવના એકેએક યોદ્ધાના મુખ ઉપર બોલી ઉઠતી હતી. ધીમે ધીમે હોડી સામે પાર પહેંચી. ત્યાં દોઢેક હજાર માણસો મહાત્માજીને સત્કારવા સામે કિનારે આવ્યાં હતાં. અંકલેશ્વર જવાને રસ્તે દોઢેક માઇલ ચાલવું પડે તેમ હતું. એક નાના મછવામાં મહાત્માજી તથા કસ્તુરજીને બેસારીને કાંઠે કાંઠે એ મછવો ત્યાં સુધી લઇ જવામાં આવ્યો. સાક્ષાત્ દેવ અને દેવીશાં એ જોડાના દર્શન એ પ્રસંગે અલૌકિક હતાં. નાનકડો મછવો, અંખો પ્રકાશ અને ધવલ કીર્તિવડે તેજ પુષ્કલિત વદનવાળા મહાત્માજીની આ સફર જોનાર પ્રેક્ષકોએ પોતાને ભાગ્યશાળી માન્યા હોય તો નવાઇ નથી.

પ્રાર્થનાનો ટાઇમ થઈ જવાથી નર્મદાને કિનારેજ પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી. પૂજ્ય ગાંધીજી ને કસ્તુરજીની ફરતી પ્રાર્થનામાં લોકોની ઠઠ જામી હતી. સૌનાં હૃદયને અને સારીએ કુદરત પણ એ દેવ યુગલને નમતી હોય એમ લાગતું હતું. પ્રાર્થના પૂરી થતાં અંકલેશ્વર તરફ કૃત્ય શરૂ થઇ હતી.

મનઝિલ ૨૪ મી : અંકલેશ્વર

તા. ૨૬ માર્ચ : રાત

રાતના ૯ વાગે અંકલેશ્વરને ઉતારે આવી પહોંચ્યા. સભામાં રૂ. ૨૦૧)ની ભેટ આપવામાં આવી હતી. લગભગ છ હજાર માણસની ગંજવર મેદની સભામાં જામી હતી.

ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો,

આ તાલુકાની જે વિગત સાંભળી છે તે સંતોષકારક કહેવાય. સંતોષકારક છે કે નથી એ ખબર થોડા જ દિવસમાં પડશે. આપણા કામમાં દરેક માણસ સ્ત્રી-પૂરૂષ દરેકની કસોટી થશે. આ લડતમાં હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, કોઈ જ બાકી નથી રહેવાના. હિન્દુતાનની મુક્તિ કહો, આઝાદી કહો, જે કહો દરેકને જ્ઞાતી હોવી જ જોઈએ. એવો કોણ હોય કે હંમેશને

સારું ગુલામ રહેવા ઇચ્છે ? કેટલીક વખત એમ બને છે કે રાજ્ય પરદેશી કહેવાય ને કાંઈ દુઃખ ન હોય એમ પણ બને; અને રાજ્ય સ્વદેશી હોય ને દુઃખનો પાર ન હોય એમ બને. એવું જો રાજપીપળાને માટે હોય તો મારે મન પરદેશી રાજ્યમાં ને દેશી રાજ્યમાં કંઈજ ફેર નથી.

આપણે મીઠાના કરનો ભંગ કરી સ્વરાજ્ય મેળવવાની શક્તિનો સંગ્રહ કરવાનો છે. અને તે શક્તિ મીઠાના કરના ભંગમાં પેદા થવાની છે. મીઠું બધાને જોઈએ. પાણીને હવાની માફક મીઠું ભગભગ સરખું જોઈએ. ઘી ઉપર કર નાખે તો સમજાય; કારણ ઘી બધાજ ન ખાઈ શકે; તવંગર ખાય. દારૂ ઉપર કર નાખે તો ચાલે. આ સરકાર ચતુર છે, બહાદૂર છે, અને મારા જેવો કહે રાક્ષસી છે. એ ગરીબમાં ગરીબ પાસેથી કર લે છે. એટલું ભલું છે કે હવા પર કર નથી નાંખતી. [હસાહસ] પાણી પર તો કર છેજ. જ્યાં નહેરથી પાણી આપવામાં આવે છે, ત્યાં કર લે છે. સારા જમતમાં કાંઈ વસ્તુ ઉપર મીઠા જેટલો કર નથી. દર સો રૂપીએ ૧૪૦૦ ટકા કર લે તે કેમ ગણે ઉતરે ? આપણે નાદાન રહ્યા તેથી આજ સુધી વિચારજ નથી કર્યો કે ગરીબ પાસેથી પણ લેવામાં આવે છે ! ત્હેના બદલામાં તેને આપવામાં શું આવે છે ?

મીઠાની લડતમાં છુપી શક્તિ

આ સરકાર મીઠાના કરમાંથી ૬ કરોડ રૂપીઆ એકઠા કરે છે. આ કર કાઢવા બધાજ શાને મદદ ન આપે ? સ્ત્રીઓ પણ શાને મદદ ન આપે ? ગરીબની આંતરડી દુઃખા દે એ નથી ગમતું ? એ કર તો તમે બધા મદદ આપો તો આજે નીકળી જાય. અરે એ તે કેમ નીકળે ? બંડ કરવું પડે, અરે એને સારું બંડ વિગેરે કાંઈ ન કરવું પડે. જ્યાં મીઠું બનતું હોય ત્યાં જઈ

મીઠું બનાવીએ એટલે એ કર ગયોજ. મીઠાનો કર ગયે સંતોષ નહિં વળે. સ્વરાજ્ય પછી મેળવવાનું રહ્યુંજ. પણ આથી એ શક્તિ આવશે કે દુનિયામાં કોઈ આપણને સ્વરાજ્ય લેતાં નહિ અટકાવી શકે. એ કર દૂર કરવા હું કોશીશ કરી રહ્યો છું.

મીઠાના ૬ કરોડ ને દારૂમાં ૨૫ કરોડ ગરીબના ખીસ્સામાંથી જાય છે. દારૂ પીનાર લાન ભૂલે છે. જો તમે ઇચ્છો તો કાલે પીઠા બંધ કરાવી શકો. દારૂના વેપારીને અને દારૂ પીનારને સમજાવી શકો. મીઠાનો કર જાય કે એક કાયદો કરવાનો છે કે દારૂનાં પીઠાં ઉપડી જાય. અમેરિકામાં દારૂ સૌ લે છે ત્યાં દારૂ પીવો એ વિવેક ગણાય છે. એવા દેશમાં પણ દારૂનાં પીઠાની બંધી છે. આ દેશ તો સમજે છે કે દારૂ પીવો એ શેતાનનું કામ છે ત્યાં દારૂનાં પીઠાં રહીજ કેમ શકે ?

પહેલાં મીઠાનો કર કાઢવાનો હું પોકાર કરું છું એનાથી જે શક્તિ આવશે તેનાથી દારૂનાં પીઠાં બંધ થવાનાં જ છે.

હું ઇચ્છું છું કે મુખી મતાદારો રાજનામાં આપે. અને આ મારો પાસે તો આવે છે પણ કલેક્ટરને મેં કલાઓ કે કેમ અને બીજા કોઈ નીમાયા હોય તેમના દર્શન કરવાની મારી ઇચ્છા છે. (હસાહસ)

મુખીનું રાજનામું એટલે સરકારના વાવટાની થોડીક નિશાની ચાલી ગઈ. મુખીના રાજનામાં આપણને ગુજરાતમાં મળે છે કારણ કે લોકોની સેવા કરનાર જોણે આપણને ઉગાર્યા જોણે આપણી પાસે ખાવાનું નહોતું ત્યારે ખાવાનું આપ્યું તેને સરકારે જોશમાં પુર્યો છે. મુખીના રાજનામાં જો નાટકનાં ખેલ જ હોય તો તે મને કાગળના ચીથરા સમાન છે.

આપણે તો સત્યાગ્રહ કરવો છે. સત્ય ત્યાંજ પરમેશ્વર છે. જરાક ખોટું કરીએ તો ઇશ્વર આપણી પાસે નથી જ. આ સત્યની લડત છે. સત્ય ન થાય તો ઘેર બેઠા રહીએ. આ ન થાય તો રોજ કાંતી વણાવી ખાદી તો પહેરી શકે.

ખાદી ખુટી જાય ત્યારે ?

જ્યાં રૂ હોય ત્યાં ખાદી ખુટેજ નહિં. જેમ બાજરો હોય ત્યાં સુધી રોટલા ખુટેજ નહિં. હું આટલી બધી સીધીને સહેલી વાત કરવા નીકળ્યો છું. તમને આમાં મદદ કરવા ઇશ્વર પ્રેરે એવી મહારી પ્રાર્થના છે.

મનઝિલ રપમી : સન્નેડ

તા. ૨૭ માર્ચ : સવાર.

મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાની જીંદગી સાથે અંકલેશ્વરથી અહિં પડાવ નાંખ્યો હતો. બપોરે સભા મળી હતી.

મહાત્માજીનું ભાષણ

ભાઈઓ! અને બહેનો,

હું આવતી કાલે સવારે ભરૂચ જીલ્લાની મુસાફરી પુરી કરીશ. આથી ભરૂચ જીલ્લાની સ્થિતિની સમીક્ષા કરવી જોઈએ.

એકલા ભરૂચ જીલ્લા દ્વારાજ સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે ખરેખર ખૂબ વખત લાગે. તમે સભાઓમાં હાજર રહો કે સૈનિકો

તરીકે નામ નોંધાવે એટલું બસ નથી. તમારે બીજી શરતો પણ પાળવી જોઈએ. જેમકે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર, દારૂ નિષેધ રિગેરે. હું નવાઇ પામું છું કે આ જીલ્લામાં સારામાં સારું કે તમે ઉત્પન્ન કરો છો છતાં તમારું કે બહારગામ મોકલાય છે, અને તમે પરદેશી કાપડ વાપરો છો. ભરૂચમાં મેં વળી બીજું જોયું કે ત્યાંના લોકો દારૂ બહુ પીએ છે. આ બદીમાંથી છૂટવાની હું તમને અપીલ કરું છું. મીઠાના કર વિષેનો જગડો પતી જાય ત્યાર પછી હિંદમાં પરદેશી સુતરનો એક પણ તાંતણું ન રહે તે જોવાની આપણી ફરજ છે, અને પછી સાચી ઉત્કંઠાથી દારૂનિષેધના પ્રશ્ન પાછળ આપણે પડશું.

મનઝિલ ૨૬ મી : માંગરોળ

તા. ૨૭ માર્ચ : સાંજ

મહાત્માજીની ટુકડી સાંજના ૬ વાગે સન્નેડથી ઉપડી રસ્તામાં એક ગામ આવ્યું હતું ત્યાંજ પ્રાર્થના થઇ. ત્યાર બાદ માંગરોલ પહોંચ્યા હતા. ત્યાં સ્વાગત સારું થયું હતું. થોડીવાર આરામ લીધા બાદ સભા રાખવામાં આવી હતી.

ડૉ. ચંદુલાલે શરૂઆતમાં જણાવ્યું કે હવે મહાત્માજીનો એકજ મુકામ બાકી છે. ખેડા જિલ્લા પાસેથી અંગુરો આપીને લીધેલો આજે હવે સુરત જિલ્લાને આપવાનો છે. અમારું કામ બહુ હળવું છે એ અમે જાણીએ છીએ. ખરી લડત તો સુરત જિલ્લાને લડવાની છે. જુમ્મો સુરત જિલ્લાને માથે છે. ભરૂચ જિલ્લામાં ચાર મેદાન થાય એમ છે. ઇશ્વર કૃપા હશે તો ફડીએ અગર તમે પકડાઓ ત્યારે લડત શરૂ કરવામાં આવશે. અને

મેાડી દુકડીઓ મોકલવામાં આવશે. આપને પકડશે તો જામગી વધતી જશે અને ટેટા ફુટતા જશે.

મહાત્માજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો,

એ તો ચન્દુભાઈની ટેક છે. પણ હમણાંજ ભજન સાંભળ્યું કે અર્જુનની ટેક રાખનાર જગ નહિં પણ ઇશ્વર હતા. જ્યારે ઇશ્વર રૂંધ્યા ત્યારે એજ ધનુષ્ય અને એજ આણુ છતાં કામે એને લુટયો. હાથમાં કાંઈજ જોર ન રહ્યું. દ્રોપડીને પાંચ રક્ષા કરનારા હતા અને તે પાંડવો છતાં એની ટેક તો ભગવાને રાખી. આપણે આપણી નબળાઈનો સ્વીકાર કરીએ છીએ પણ અમારી ટેક રાખનાર ઇશ્વર છે એટલે રાતામાના થઈને ફરીએ છીએ. જ્યાં સુધી આપણું યુદ્ધ સાચે સાચું છે અને જ્યાં સુધી એમાં ઇશ્વરનો હાથ છે એમ માનીએ છીએ, ત્યાં સુધી આપણે કાં ન લડીએ ? મીઠા વેરો તો ગયો જ છે. રહેશે તો કદાચ એક બે મહીના; જુગ જુગ સુધી તો નથીજ ટકવાનો. અત્યાર સુધી કર વેરો છતાં નિમકહલાલ રહ્યા પણ હવે તો આપણે નિમકહરામ થવાના છીએ. મીઠું પકવવા દોડી જઈ સરકારના કાયદા તોડશું. પણ આપણે બીજી વસ્તુ પણ કરવાની છે. આપણે ૧૯૨૦થી વિદેશી કપડાં છોડી દેવાની વાત કરતાં આવ્યાં છીએ. ગુજરાતને પરજેજ કરવામાં આવે તો શું સ્થિતિ થાય ? આપણી પાસે કેટલી ખાદી છે ? કેટલી ઉત્પન્ન થાય છે ? આપણે કહેતા આવ્યા છીએ કે આપણે આત્મશુદ્ધિ કરવી છે. અને તોયે દારૂ પીતા આવ્યા છીએ. જે પીતા હોય તે તો વિચાર કરી જ ન શકે અને બીજા પીતા હોય ત્યાં સુધી આપણને વિચારવાનું કારણ નથી એમ માનતા આવ્યા છીએ.

આજે મીઠાવેરા જય તો સ્વરાજ્ય, દારૂ જય તો આજે સ્વરાજ્ય, વિદેશી કપડાં બળે તો તરત સ્વરાજ્ય મળે. દારૂ પીનારને આપણે સમજાવી શકીએ. મીઠુ તો બધા બનાવે. છોકરીઓ તો જીએ ને મજા કરે માતા. ખીજે દિવસે તેમના આગળ પેલું મીઠું મુકે તો કહે આ નહિં હું તો મારા હાથનું બનાવેલું મીઠું ખાઈશ. માતા કહે એ તો ચોરીનું છે તો છોકરા કહે કૃષ્ણ ભગવાન ચોરી કરી આવ્યા હતા. તે પણ માંખણ ચોરતા હતા ને ? દરીયો શું સરકારનો છે ? એ તો હિન્દનો છે. એ ક્યાં વિજાયતથી લાવ્યા હતા ? માતા ચુપ રહેવા કહેશે તો મોટા ધાંટા પાડીને કહેશે.

આ ગામના બધાજ પરદેશી કપડાં બાળી નાંખી ખાદી પહેરે અને દારૂ છોડવાનું સમજાવે તો રસ અને સુરાજ્ય જામે. જેમ પાણી ઉડતાં મીઠુ જામે તેમ આપણી નબળાઈ ઉડતા સ્વરાજ્ય જામે.

મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરવામાં બધા જ ન જોડાય એ સમજી શકાય એવી વાત છે. પણ બધા આટલું તો કરેજ એટલે સ્વરાજ્ય તો હુંકહું આવ્યું.

હિસાબ પછી કરજો

સ્વરાજ્ય હુંકહું આવતાં યે હિસાબ તો કરવાના રહેવાના. મુસલમાનો કહેશે અમને શું મળશે ? અને આમ તલવારો ખખડશે અને એવું એવું તો રહેશેજ. પણ સ્વરાજ્ય ભાગોળે લાવવા પુરતી શક્તિ લાવવા સારું આપણે દરેકે પોતાનો વખત રાષ્ટ્ર સારૂ આપવો જોઈએ. આપણે એકેએક મિનિટનો હિસાબ આપવાનો છે. આજે શું કર્યું ? કેટલાને દારૂ છોડાવ્યો ? એ હિસાબ દરેકે કરવો જોઈએ. દારૂ છોડાવ્યો એટલે ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ

વધી. આ બધું તમે સમજી જાવ તો—સરદાર જેલમાં બેઠા છે તેને પણ લાગે કે તેનું શિક્ષણ ઉચ્ચું.

હવે મીઠાના કાયદાનો લાગ તા. ફઠીએ કે ક્યારે, એ તો મારે બતાવવાનું છે. એના લેખ હોય તો ફઠી પહેલાં એ થાય. મને પકડ્યો એટલે ફઠી આવીજ. પછી મને આજે પકડે કે કાલે; અને મને પકડે કે તરત તમારે જ્યાં મીઠું બનાવી શકાય ત્યાં પહેાંચી જઈ મીઠું બનાવવું. હું જ્યારે પકડાઉં ત્યારે તમે બધા નિશ્ચય કરજો કે એક લંગોટી પર રહીશું, પણ ખાદીજ પહેરશું. હું તો કહેતો આવ્યો છું અને હજી પણ કહું છું કે સ્વરાજ્ય એ તો સુતરને તાંતણે છે. એ એટલો મજબુત છે કે તુટી જાય નહિ અને સ્વરાજ્ય જાય નહિં. પણ એ કાઢવો જોઈએ.

છશ્વર તમને આજે કહેલી બધીજ વસ્તુ સમજવાની અને કરવાની શક્તિ આપો.

મનઝિલ ૨૭ મી : રાયમા

તા. ૨૮ માર્ચ : સવાર

માંગરોક્ષથી સુવારના ૭ વાગે સૈનિકોએ કૂચ શરૂ કરી હતી. અને સાડા આઠ વાગે રાયમા આવી પહોંચ્યા હતા. આ ભરૂચ જીલ્લાનું છેલ્લું ગામ છે. લોકોમાં વિદ્યાયના વંદનના ભાવભર્યા ઉત્સાહ ઉછળતા. ૩-૩૦ વાગે સભા રાખવામાં આવી હતી. સભામાં સ્ત્રી પુરૂષોની મેદની ઠીક જામી હતી. શરૂઆતમાં સંગિત થયું અને ત્યાર બાદ શ્રી. ચન્દુલાલ નીચે પ્રમાણે મહાત્માજીને ઉદ્દેશીને બોલ્યા હતા.

આ રાયમા ભરૂચ જીલ્લાની આપની મુસાફરીનું છેલ્લું ગામ છે. આપ અમારા બધાના લગ્ના સારૂ યુદ્ધ લડી રહ્યા છો જે સારૂ અમારા અંતઃકરણ ગદ્ગદ થાય છે. જેના દિલમાં હું હિન્દુસ્તાનનો છું એમ થાય છે તે દરેક પ્રાર્થના કરે છે કે આપને ફત્તેહ મળે, ફત્તેહ મળે. એવો કોઇકજ કમનશીબ હશે કે જે એમ

નહિં ઇચ્છતો હોય. અમારા જીલ્લામાં ઘણી ત્રુટીઓ છે પણ ઇશ્વર અમારો ટેક રાખશે, એમ મહેને પૂરો વિશ્વાસ છે. આ જીલ્લો આપ હુકમ આપશો ત્યારે યુદ્ધમાં પડશે. જ્યારે બુદ્ધિગત વામશે ત્યારે આ જીલ્લો પાછળ નહિં પડે. ઇશ્વર આ જીલ્લાની આબરૂ રાખે. ઇશ્વર આપને યશ આપે.

કાંતવાની પ્રતિજ્ઞા

ત્યાર બાદ પૂ. ગાંધીજીએ ચન્દુલાઇએ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા લોકોને કહી સંભળાવા જણાવ્યું. ત્યાર બાદ ચન્દુલાઇએ જણાવ્યું: બાપુજી ધારે છે કે મરવા કરતાં પણ મારે માટે એક વસ્તુ કહ્યું છે. કાંતવું એઓ માને છે કે મરવા કરતાં પણ મારે સાડ અઘરું. હું પહેલાં કાંતતો હતો પણ કોઇ કારણસર કાંતવાનું નથી બન્યું. એમનો રેંટીઓ મેં માગી લીધો છે અને એમને વચન આપ્યું છે કે જ્યારે જ્યારે હું ભરૂચમાં હોઇશ ત્યારે એ રેંટીઆ ઉપર હું હંમેશ કાંતીશ. અને ભરૂચ બહાર તકલી પર યા તો અન્ય રેંટીઆ પર.

પૂજ્ય ગાંધીજીનું ભાષણ

ચન્દુલાઇ, ભાઇઓ અને બહેનો !

ગુજરાતનો કોઈ પણ જિલ્લો છોડવો એ મુશ્કેલ લાગે છે. દરેક જિલ્લામાં રહી જઇએ અને અહીંજ મીઠું પકવવાનું શરૂ કરી દઇએ એમ થાય છે. પણ એવું બને છે કે આપણને પ્રિય હોય તે હમેશાં આપણે નથી કરી શકતા. ક્રેયરકર હોય તે કરીએ છીએ, એટલે દાંડી પહોંચવું જોઈએ. રસ્તામાં આરમાની સુલતાની થાય અને દાંડી ન પહોંચાય એ વાત જુદી છે પણ આપણે તો ત્યાં જવું રહ્યુંજ. વસમું લાગે એ સહન કરીને જવું બહુ છે અને એથી આજે તમારી પાસે વિદાય લેવાની .

કામદારોના યુગ

રાયમા હિસાબ કરતાં માંગરોલ કરતાં ચઢે એમ છે. અહીં ૧૫ સ્વયંસેવકો છે. અને એમાં વાળંદ પણ છે. તેની પાસે આજે હજમત કરાવવાનું સુભાગ્ય સ્વયંસેવકોને ને મને પ્રાપ્ત થયું. આ યુગ કામદાર વર્ગનો છે. આજે છાપામાં વાંચીએ છીએ કે આસામમાં એક મોચીને વકીલ કરતાં ધારાસભામાં જવા માટે વધારે મત મળ્યાં એ પણ ઠીક થયું. ધારાસભામાં જવું એજ આપણે ખરાબ ગણીએ છીએ એટલે એને અભિનંદન તો ન મોકલાવી શકીએ પણ એ ઠીક છે કે વકીલ કરતાં એક કામદાર વધારે મત મેળવી શકે છે. આપણે સ્વરાજ્ય લેવા નીકળ્યા છીએ ત્યારે આપણે જોને તુચ્છાકાર્યા છે તેમને અપનાવવા જોઈએ. જે પોતાના શરીરને કસીને તેમની આજીવિકા કમાય છે, તેમને અપનાવવાજ જોઈએ. હું તો એવી દુકડી ઇચ્છું કે જેમાં ઢેડ, લંગી મોચી, લુહાર, સુતાર, કડીઆ બધાજ હોય.

આ લશ્કરમાં બધા આવે

આપણી સભાઓમાં હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, ચાહુદી બધાજ હોય. આપણે તો બધાજ ધર્મના અને બધીજ જાતના હોય એમ ઇચ્છીએ. આપણાં લશ્કરમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ હોય. કાં ન હોય ? આપણું લશ્કર થોડું હુંટવા-બ્યભિચાર કરવા જવાનું છે ? એવું હોય તો સ્ત્રીઓ ને બાળકોને બાદ રહેવુંજ જોઈએ. એવા લશ્કરમાં ન મળે બાળક, કુમારિકા કે વૃદ્ધવું નામ, પણ આપણા લશ્કરમાં તો અલ્લાહો અકબર કે રઘુપતિ રાઘવ રાજા રામના પોકાર. ઇશ્વર તો નનામો છે. આ લડતમાં તો બધાંજ આવી શકે.

બચ્ચાંને પણ સાથે લો

આપણા ગામની પાસે મીઠું નીકળતું હોય તો બાળબચ્ચાંને

લખને જમ્યે. છોકરાં પાસે એ ધંધો કરાવી શકીએ, કારણ એમાં કાંઈ ચોરી નથી. છોકરાંને સમજાવીએ કે આ તો સરકારે કર નાખેલો છે. છોકરાં કર વગરેની પુછપરછ કરે તે સમજાવીએ. આ રીતે છોકરાંને આપણે સ્વરાજ્યના પાઠ પઢાવી શકીએ. આપણે આ લડતમાં ગામડાં ને ગામડાં હોમી દબાવે પછી કેાની મગદુર છે કે મીઠાનો કર ન કાઢે? ૧૨ મીથી આ કુચ શરૂ થઈ અને હિંદુ મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યાહુદી બધાએ દુઆ આપી ત્યારથી એ કર તો ગયોજ છે. સરકારને દફતરે ભેલે હોય પણ એ ગયા જેવોજ છે, માટે આ લડતમાં તમે બધા લડાશુ લ્યો. છટ્ટી તારીખે હું જ્યારે ઢાંડી પહોંચ્યું ત્યારે અગર વચમાં જો હું પકડાઉં તો ત્યારે પેટ ભરીને લડતમાં તમે બધાજ ભાગ લેજો અને પેટ ભરીને મીઠું બનાવજો. પકડે તો પકડવા દેજો અને જે કરવું હોય તે કરવા દેજો. મીઠું તો આજે જેમ આપણે માટી લખએ છીએ તેમ લાવવાનું હોય. મીઠું લેવા વેપારીને ત્યાં શું જવાનું હોય? મીઠું તો જેમ આવળના દાતણ મળે છે તેમ મીઠું મળે.

ન્યાયનું અંધેર

અહીંનો ચાલ એવો છે કે જડાને ને પાતળાને એકજ શળા. અહીંઆ તો ભીખારી ને તવંગરને સરખોજ કર આપવાનો. આવો જુદા મેં જગતના ઇતિહાસમાં ક્યાંયે વાંચ્યો નથી. નીમક એ શબ્દમાંજ ચમત્કાર છે. દરેક ભાષામાં એ શબ્દનો ભાવ ઉંચો છે. હું ત્હમારું નીમક ખાઈ છું એમ કહેવાય છે. એના ઉપર જકાત? એ તો શેતાન મનુષ્યના મગજમાંથી નીકળેલી વસ્તુ છે. સાધુ પુરૂષના મગજમાંથી એ નીકળે જ નહિં. મીઠાનો કર કઢાવશું એટલે સ્વરાજ લેવાની તે વખતે શક્તિ આવશે. બીજું આપણે વિદેશી કપડાં કાઢી નાખવાનાં છે. વિદેશી કપડાં પહેરીને તમે અહીં આવ્યા છો તે મને ખુંચે છે. એમ.

બધાને કાંતતા જોઇ ચંદુભાઇને પણ થયું કે એણે કાંતવું જોઇએ અને એથી એણે મારી પાસેથી રેંટીઓ લઇ લીધો ને મેં એને બાંધી દીધો. નહિં તો એને રેંટીઆની શું મળ્યા હતી? મીઠાની લડતમાં દરેક માણસ ન જોડાઇ શકે તો દરેક માણસ સારું કાંતી તો શકે જ. અને બાળક મ્હારાથી ચઢી પણ જાય. આવી સુંદર રહેલી-સસ્તી વસ્તુ પ્રજા નથી કરતી એ તો આપણું આગસ-એમાં આપણી હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની બેવફાઇ છે. ૬૦ કરોડનું કાપડ આપણે જ બનાવી લઇએ.

જો આપણને ગરીબ માટે પ્રેમ હોય તો બદતી ખાદી નીકળવીજ જોઇએ. મીઠાનો કર તો હવે ગયોજ સમજજો. પણ બીજું ન કરીએ ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય ન મળે. દરેક ખાદી પહેરે ને કાંતે. અહીં તો આજે ખાદી વણવાની શાળાનો મધુર નાદ સંભળાતો હોવો જોઇએ. એ કેવી સુંદર વસ્તુ છે ?

સ્વતંત્ર હિંદમાં ઝંઘડા ન હોશે

બીજી પણ કેટલીક જરૂર પડશે. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી બધાને એક થવું પડશે પણ એ તો રહેલું છે. મીઠાના કરમાં કોઇ ધર્મ કે કોઇ જાત બાકી નથી મૂકી. એ તો બધાજ પર છે. પાછળથી આપણને લડવું હોય તો લડીએ. પણ મીઠા વેરો દુર કર્યા પછી જ્યારે એક બીજા સામું જોઇશું ત્યારે આપણને એમ થશે કે આપણે લડતા હતા તે મુર્ખા હતા. અત્યારે લડે છે શું કરવા, ધારાસભામાં જવાના હકને માટે-ત્યાંની જગ્યાઓ માટે. સ્વતંત્ર હિન્દમાં લડવાનું કેવું ?

અત્યારે તો આપણે ડરીએ છીએ, પડછાયાથી પણ ડરો છો. તમે બધા મીઠાની લડત લડવામાં સંપુર્ણ મદદ કરો. અને તે ન કરો તો બીજી બે વસ્તુ કરો. અને એ કરો એટલે એમ થયું કે આખો ભરૂચ જીલ્લો લડતમાં રોકાઇ ગયેલો છે.

મનઝિલ ૨૮ મી : ઉમરાયી

તા. ૨૮ માર્ચ : સાંજ

રાયમાથી સાંજના ૬ વાગે સૈન્યે કુચ શરૂ કરી. રસ્તામાં જ પ્રાર્થના થઈ. કીમ નદી ઓળંગવા વાંસના ત્રાપાનો સુંદર પુલ બનાવવામાં આવ્યો હતો. બાપુજી વાંસ ઝાલીને તે પુલ ઉતરતા હતા ત્યારે તું દ્રશ્ય અલૌકિક હતું. રામચંદ્રજી શેતબંધુ રામેશ્વર ઉતર્યા હતા તે દ્રશ્ય નયન આગળ આલેખાવા લાગતું હતું. સુરત જીલ્લામાં પ્રવેશ થતો હોવાથી સુમંત મહેતા તો સત્કાર કરવા નદી ઓળંગતા પહેલાં જ આવ્યા હતા. સભામાં પાંચ હજાર માણસોની મેદની જામી હતી. મીડુખેન પીટીટ પણ સભામાં હતાં. સુરતથી ધણી મોટરો આવી હતી. શ્રી. કનૈયાલાલ દેશામ્ચૈ ગામની હકીકત જણાવતાં હાર્દિક સ્વાગત કર્યું હતું.

શ્રી. કાનજીભાઈનું વિવેચન

ભાઈઓ અને બહેનો,

આજે આપણે પૂ. મહાત્માજી ને એમની સાથેના સૈન્યને આવકાર આપવા એકઠા થયા છીએ. આપ સૌ આ સંઘ શા માટે નીકળી પડ્યો છે તે જાણો છો. આપણું બધાનું કામ એક જ છે કે જે હડતને માટે મહાત્માજીએ આ કામ ઉપાડ્યું તે પુરું થતાં સુધી ભાઈઓ તેમ જ બહેનો હડતમાં જોડાઈ જાય. આ તાલુકામાં રજપુત બાઈએ સૈનિક તરીકે નામ નોંધાવ્યું ત્યારે મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. યુવાન ભાઈઓ હડતમાં સારો ભાગ લે એમ આશા રાખીએ છીએ. સુરત જીલ્લાને બારડોલીની હડતમાં ભાગ લેવાનો અવસર મળ્યો હતો, અને તેથી તેણે તો હડતની તાલીમ લીધેલી છે. તમે ભાઈઓ અને બહેનો માત્ર તમાશાને માટે એકઠાં થયાં નથી.

ગાંધીજીનું ભાષણ.

ભાઈઓ અને બહેનો,

અમદાવાદ જીલ્લો, ખેડા જીલ્લો, ભરૂચ જીલ્લો એ ત્રણે જીલ્લા પસાર કરીને આજે હું સરદારના બહાલા જીલ્લામાં આવ્યો છું. સરદારને એક જીલ્લો વધારે વઢાલો છે એમ કહેવામાં અભાવ થાય, પણ હું એ અમુક અર્થ વાપરું છું. સરદારે સુરત જીલ્લાની સેવા તાજેતર કરી છે એટલે તેમને અને અમોએ બારડોલી વિશેષ એટલે હું બહાલો જીલ્લો કહેવામાં તમારી લાગણીનું પ્રદર્શન કરું છું અને એ વાત સાચી હોય તો મારે સુરત જીલ્લામાં વધારેમાં વધારે આશા રાખવી જોઈએ. તમે સરદારની કરેલી સેવાની જુજ કરેલી છે પણ હવે તો એથી તમારે માથે વધારે જવાબદારી આવેલી છે. કારણ સરદારને ખેડા જીલ્લામાં પકડવાની

હિંમત અગર દુષ્ટતા સરકારે કરી એ સુરત જીલ્લો કેમ સહન કરે ? ઝોરપાડમાંથી ૫૦ ટકા રાજનામા આવ્યાં છે પણ હું તો ઇચ્છુ છું કે હું દાંડી પહોંચું તે પહેલાં એક પણ મુખી કે તલાટી બાકી ન રહે કે જેણે રાજનામું આપ્યું ન હોય. દાંડી હવે એકલા સુરત જિલ્લાનું ન ગણતાં આખા હિંદુસ્તાનનું ક્ષેત્ર ગણવું જોઈએ.

છસો હાથની સસ્તનત

મુખીને પગાર નથી મળતો. એ કાંઈ પગારમાંથી પેટ નથી ભરતા. લાંચ લાઇને, પ્રતિષ્ઠાને વટાવીને પૈસા એકઠા કરે છે. પણ તલાટીને પગાર મળે છે તેમાંથી એ નિર્વાહ કરે છે એમ કહેવાય છે. પણ તલાટીને પણ લોકો નજરાણું આપે એમ થાય. મુખીને સરકાર નજરાણું આપે. તલાટીને લોકો નજરાણું આપે. જેનું મુળ આવું છે ત્હેનું મુખ કેવું હશે ? સરકારનું મુળ એ પટેલને તલાટી અને મુખ એ વાઇસરોય સાહેબ, પણ મેં હમણાં જરા ફેરવેલું છે. વાઇસરોય સાહેબને ૩૦૦ હાથ છે અને તે પેલા કલેક્ટર અને તેમને બબ્બે હાથ એટલે ૩૦૦ મુખ અને ૬૦૦ હાથ કહો એથી સસ્તનત ચાલે છે. એ સસ્તનતમાંથી આપણે નીકળી જવું જોઈએ એનો આ પ્રયાસ છે. ૬૧ મે વર્ષે કૂચ શી ? ૬૧ મે વર્ષે તો હિમાલય જવાનું હોય. પણ હું તો ઉલટો ધર્મ શીખ્યો છું. મ્હારે તો આમ યાત્રા કરવી છે. ન્યાં લગી એક પણ દેશમાં રાક્ષસી રાજ્ય ચાલતું હોય તેને ઉથલ-પાથલ ન કરીએ તો એ માણસ ધવલગીરીની ટોચ પર પહોંચે તો એ પોતે ન મળે. પ્રભુનાં દર્શન તો દોલકાં છે. પરમેશ્વર જોવો હોય તો કાટીના હૃદયમાં જોઈ શકીએ છીએ. ન્યાં સુધી આ સસ્તનતનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી આટલાં વર્ષ પણ મને શાન્તિ ન મળે. અત્યાર સુધી હું શાન્તિ ખેતી રહ્યો હતો

તે વખતે મિત્રોની ગાળો અને ટાણાં ખાતો હતો. પણ એમાં હું ડર્યો હતો. મને લોકો ઉપર અવિશ્વાસ મૂકવાનો જરાયે હક્ક ન હતો. આરડોલીમાં લોકોએ અજબ શાન્તિ જાળવી. આરડોલીએ જૂલ નથી કરી એમ નથી કહેતો. જગતમાં દોષ ન હોય એવી કોઈ વસ્તુજ નથી. ગુણ અને દોષ બન્નેજ હોય. જ્યાં દોષ વધે ત્યાં થોડા ગુણ હોય તો તે છોડી દેવું; અને જે ઠેકાણે ગુણ વધે ત્યાં ગુણની સ્તુતિ કરવી. આરડોલીએ એકંદરે જગતને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી શાન્તિ જાળવી.

મુખી તલાટી રૂપી તંત્રના ટાંટીઆ ભાંગો

હું આંધ્ર કલકત્તા, લાહોર બધે ગયો, ત્યાં પણ શાન્તિ જોઈ. હિંસા જોઈ પણ સાથે સાથે અહિંસા પણ જોઈ. એટલે મહારી હિંમતનો પારો વધ્યો અને વિચાર્યું હવે તું ચુકશે તો દેશદ્રોહી થવાનો છે. પછી ગમે તે થાય પણ તેમાં તું નિમીત્ત નહિ થાય. આપણે તો સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ માટે આત્મશુદ્ધિ કરવાની છે. ઇશ્વરને નામે જો આરંભ કર્યો હોય ને જૂલ થાય તો પણ ઇશ્વર પર રેડવાનો છું. એ તો જેટલો બોલે મૂકે તે હું અને જગત સહન કરી શકે એમ છે. મારા ખલા તો લાકડી મારે તો કટકા થઈ જાય એવા છે. આ લડતમાં હું તમને નોતરવા આવ્યો છું. તમે સારી રીતે કામ કરો તો સરદાર ત્રણ મહિના પહેલાં છૂટે. હું મુખી ને તલાટી પાસે રાજનામા માંગુ છું. મુખી ને તલાટી એ બે ટાંટીઆ ઉપર આખું રાજ્ય ચાલે છે. એ તુટ્યા એટલે આખો માળો ખેંચી ગયો. પણ એ રાજનામા સાચાં હોવા જોઈએ. પછી આપણે કલેક્ટર કે વાઇસરોયના રાજનામાની જરૂર નહિ પડે. કલેક્ટર લાલ આંખ કરે, પુરી મુકે કે ગમે તે કરે તો પણ એ મુખીપણું ન ખપે. પણ આપણે રહ્યા ડરપોક કે બીજા નોકરી લેશે તો ? એ ડરજ

ખોટો છે. બહારનો મુખી આવે ને ડરાવે તો કહી દેવું કે અમે ફેટલી વીસે સો થાય એ જાણીએ છીએ. મારપીટ શું કરે ? તમે સમજી જાવ તો તમને જરા પણ શું રંજાડી શકે ? મારે તો સ્વરાજ્ય રામરાજ્ય યા તો ધર્મરાજ્ય જોઈએ છે. દીનરાજ્ય જોઈએ-કરોડપતિને સાડ મારે રાજ્ય જોઈએ એમ નથી. એ તો સુખી છે પણ દીનરાજ્ય લાવતાં રહેજે કરોડપતિની સેવા થાય છે. તેને મારી કે તમારી ગરજ નથી. થોડા વખતમાં મુંબઈમાં સ્વદેશી કહેવાતી મીલ પરદેશી બનશે. દશ કરોડ રૂ. એને સરકાર તરફથી મળશે. એનું કાપડ પહેરશે તો મૃર્ખ બનશે.

આપણા એક પણ કામમાં મેલ ન હોય એમ હું ઇચ્છું છું. ફટી તારીખે હું ચાર્જ છોડી દેવાનો. મહારાજ કામ તો થઈ ગયું પછી કોંગ્રેસના લાથમાં તેનો ચાર્જ આપવાનો. તેમાં ત્હમે પુરેપુરી મદદ કરો તો બસ છે. રાજનામાં તો ગુજરાતને માટે છે કારણ ગુજરાતમાં સરદારે કામ કર્યું છે.

વીરસદના પટેલના દગાથી મને ખંજર ભોંકાયું

જરા પણ તમારી કરેલી ચીજમાં મેલ હોય તો ન કરશો. પણ વીરસદના પટેલ જેવું કરો તો મારા કાળજમાં ખંજર ભોંકાયા જેવું થાય. વીરસદનો પટેલ તો ફૂટી બદામનો નીકળ્યો. સાપનો કરડ્યો અળશીયાથી ખીએ એટલે મને સુરત જીલ્લાનાં રાજનામાં ખરા છે કે ખોટાં એમ શંકા થાય છે. ભર્ય જીલ્લાના પણ ખરા છે કે ખોટાં એમ લય રહે છે. એ રાજનામાં ખોટાં હોય તો એને બાળી મુકો એના વિના લડત જતાશે. એક બે મહીનામાં પટલાઈ મળશે એમ પણ માનશો નહિ.

સત્યથી લડત છતાં

સરદાર વલ્લભભાઈ જય, મારા હાડકાં રાખ થઈ જાય તો પણ સ્વરાજ્ય ન મળે. આપણે તો બહારવટાં કરવાં છે, અને તેથી જેની ઉપર સૂર્ય નથી આથમતો તેવી સસ્તનત સામે એ કોઈ સહેલી વાત છે ? પણ જેમ સત્યની ફૂંક લાગતાં અસત્યનો પૂંજ ગળી જાય તેમ આ સસ્તનત ઊડી જશે.

તમે અમને ઢગો ન આપશો. અમને ઢગો એ ભારતમાતાને ઢગો દીધા બરોબર થશે છતાં વિશ્વાસ હોય તો દરબાર ગોપાલ-દાસની વાત માનજો કે ઢસા કોઈનું નથી થવાનું એ નહિ તો એના વારસો રાજ કરશે. એ તો છટ્ટીના લેખ છે કે રાજ્ય ગોપાલ-દાસનું. મહારી પેતાની વસ્તુનું કોણ છીનવી લે ? એટલી તકમકે શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. ભલેને અત્યારે ઢસાની ગાદી પર કોઈ બીજો બેઠો હોય. એ તો બુટારૂ છે. અને દરબારે શું ખોયું છે ? એ તો આખા ગુજરાતમાં દરબાર દરબાર થઈ રહ્યા છે. આ પટેલ બેઠો છે એમણે શું ખોયું છે ? એણે ગુલામીપણું ખોઈને ખરી પટેલાઈ લીધી છે. માટે દરબારના જેવી હિંમત હોય તો કરજો, પછી ભલેને સરકાર મુખી તલાટી પર જીત્તમ કરે. હું તો ઇચ્છું કે સરકાર જીત્તમી ન થાય. એને હાથે ડાયરશાહી કે નાદીરશાહી ચાલે એવું હું ઇચ્છતો નથી. એથી તો હું કુંડી કુંડીને પગલાં ભરું છું. હું તેનો મિત્ર છું. હું તો મિત્ર તરીકે કામ કરી રહ્યો છું. તેને એમ લાગે કે હું ઇચ્છીજનો અને તમારો મિત્ર હોઉં એ ન બને તો તમે મને દુર રાખજો. જો હું તેમનો મિત્ર ન હોઉં તો ઇચ્છીજને જાણ કરીને ન મોકલતે. મેં એની પાસે કાગળ વાંચાવ્યો તેને ગમ્યો ત્યાર પછી મોકલ્યો. તે છતાં હું જાણું છું કે તેઓનો પિત્તો જરાક જરાકમાં ઊછળે છે. તેઓ બૂલે એવા છે. અંગાળ

કે મુંબઈમાં કાંઈ ભૂલ થાય તેના પડ્યા વહોરી લેવા હું ઇચ્છું છું. હિંદનું સ્વરાજ્ય ગુજરાત મેળવી આખા હિંદની સેવા કરી લે એમ ઇચ્છું છું. મોતીલાલ નહેરૂ જંબુસરમાં એમજ કહી ગયા કે ગુજરાત પર તો બધા આશા રાખે છે. ગુજરાત ને ગાજરની પીપુડી વગાડશે તો તેની પર બધા થુંકશે. મુખ્ય કામ તો મીઠા પર ચઢાઈ કરવાનું છે. હું દાંડી પહોંચું કે બધાજ જ્યાં જ્યાં મીઠું બનાવાય ત્યાં બનાવે. ગામની નજીક હોય તો આખુંજે ગામ જાય, પછી ભલે તેને કેદ કરે. મીઠાનો કર તો બધાને માટે અન્યાયી છે, એટલે મીઠાનો કર તો ગયોજ એ હું તમને કહું છું. મુખી મતાદારને રાજનામા આપવા હોય તો આપે, નહિ તો ઘરમાં બેસી રહે. આપણને એ કર ન સમજાયો કારણ આપણે અંધારામાં રહ્યા. આપણે બધા તે વખતે નીમકદારામ દત્તા એ કર એ ટકા પાંચ ટકા સાત ટકા હોય. અહિંઆ તો ૧૪૦૦ ટકા કર. અને તે એ જે વસ્તુ વગર માણસ ન ચલાવી શકે તદેના ઉપર. આપણને કદાચ એ બોલ્લે ન જણાય પણ ગરીબને ફેટલો સાલતો હશે? ૮૦ માણસો મરશું પણ પાછા નહિ દહીએ એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને નીકળ્યા છીએ એટલે કર તો ગયોજ સમજો. પણ આપણે તો સ્વરાજ્ય લેવું છે. સ્વરાજ્ય લેવું સહેલ છે એમ બહેનોએ તો હમણાં ગાયું પણ તે સહેલું તો બતાવે. તદમે શરાબનું કામ ખુબ કર્યું તે સારું મુબારકબાદી, પણ ખાદીનું કામ નથી કર્યું તે સારું શું? ઇપકાની દરખાસ્ત કરશે? સ્વરાજ્ય સુતરને તાંતણું છે એમ બાણજો. એવું ન સહમજતા કે મીઠાના પ્લાડમાં છે. કરોડોને એ સિવાય ધંધો અપાય એમ છેજ નહિ. કરોડને સુખી રાખવાનું બીજું એકે સાધન નથી.

સ્વરાજ્ય સારું મીઠું બહેન તો ઘેલી થઈ છે. એણે ઘરબાર

બધું છોડ્યું છે એનો ઉપયોગ તમે બાટલીઓ ચઢાવવામાં કરો ! શરાબ પીનારને અને દારૂનાં પીઠાંવાળાને પ્રેમ પાસથી બાંધી દઈએ તો છોડી દેશે. મીઠું બહેન કાં ન જાય ?

આ બધું કરો એટલે સ્વરાજ્ય તો હાંગલી નાચે એમ નાચી રહ્યું છે. બધાજ સરદાર વલ્લભભાઈ પ્રત્યેનો ને ભારત માતા પ્રત્યેનો ધર્મ પાળે તો સ્વરાજ્ય તો સહેલ છે. પ્રજા આ શાંતિનો યજ્ઞ છે એ સહમજે. તમને ઇશ્વર આ બધું સમજવા ને તે પ્રમાણે કરવાની શક્તિ આપો.

મનઝિલ ૨૯ મા : ઓરથાણુ

તા. ૨૯ માર્ચ : સવાર

ઉમરાચીથી સવારના ૬ વાગે કુચ શરૂ થઈ અને ઓરથાણુ વાગે તો આ સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. ઓરથાણુમાં દળનો મુખ્ય એક સુંદર વૃક્ષની ઘટામાં રાખવામાં આવ્યો હતો. મહાત્માજીને માટે એક જુદા ઓરડા જેવું તાડછા અને શેતરંજીઓનું બનાવેલું હતું. વ્યવસ્થા સુંદર હતી. બપોરના ૩-૩૦ એ સભા રાખવામાં આવી હતી. સભામાં સ્ત્રી પુરૂષો અને બાળકોની મેદની હીક જમી હતી. સભાના સમય પહેલાં ઓરથાણુનાં કેટલાક અંત્યજ ભાઈ બહેનો પૂ. ગાંધીજીના દર્શને આવેલાં તેમાંના ૩૨ પુરૂષો અને સાત સ્ત્રીઓએ દારૂતાડી ન પીવાની અને એકે તો માંસ સુદ્ધાં ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી.

સલાની શરૂઆતમાં ગિતોની ધુન ઠીક જમી હતી ત્યાં તો ગાંધીજીની જયના પોકારો વચ્ચે ગાંધીજી આવી પહોંચ્યા. રઘુ-પતિ રાઘવ રાજરામ નામની ધુન મચી. “રઘુ કુલ રીતિ સદા ચલી આઘ, પ્રાણ જય અરૂ વચન ન જાઘ” નું પદ ગવાયું. શ્રી કાનજીભાઈએ પૂ. ગાંધીજીને ઉપદેશ આપવા વિનંતી કરી અને ૨૪ માણસે કાંતવાનું તથા દસ જણે ખાદી વેચવાનું પ્રત લીધેલું જાહેર કર્યું હતું.

પૂ. ગાંધીજીનું ભાષણ

ભાઈઓ અને બહેનો,

કાનજીભાઈએ તમારી વતી તમે લીધેલ જે પ્રતિજ્ઞા સાંભળાવી તે સાંઈ હું તમને ધન્યવાદ આપું છું. તમે હમણાં જ તુલસીદાસની ચોપાઈ સાંભળી કે

“રઘુકુળ રીતી સદા ચલી આઘ,
પ્રાણ જય અરૂ વચન ન જાઘ.”

અને એ શબ્દ ક્યારે ઉચ્ચાર્યા હતા ? જ્યારે રામચંદ્રજીને ધા વાગતો હતો ત્યારે એ બોલાયા હતા. રામના લોહીથી લખાયેલા એના હૃદયના ઉદ્ગારો હતા. જો રામ જય તો દશરથ પોતાનો દેહ લાગશે. દશરથનો રામ પર એટલો મોહ હતો યા રામની દશરથ પ્રત્યે એટલી ભક્તિ હતી કે દશરથ જીવી ન શકે. રામ ગયાના સમાચાર મળતાં દશરથે પ્રાણ છોડ્યા. આપણે બધાજ એ કુળના છીએ. પ્રતિજ્ઞા પાળીએ. પ્રતિજ્ઞા લેવી સહેલ છે. અંત્યજ ભાઈઓ તમે પણ રામના કુળના છો કારણ આપણે બધાજ રામના કુળના છીએ. વચન લેવું એ ઠીક છે પણ વચન લાઘવે તો પાળવું જ જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞા પાલન

રંગીઓ ક્ષીરો. ને ચાંદ્રો કયો એટલે હાથ ફુંકા થાય ત્યાં સુધી કાંતવું જ નોંધ્યો. કાંત્યા વગર ખાવાનું મળેજ ન ઉતરે. પેલા અંતજ ભાઈઓ અને બહેનોએ દારૂતાડી ન પીવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, ને એક તો માંસ નથી ખાવાતો. જેઓએ ખાદી પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે માટે તેમને હું ધન્યવાદ આપું છું. સૌ કોઈ જે શક્તિ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લે તો સ્વરાજ્ય અધિક નથી, નહિં તો દુરદુર જશે.

છટ્ટીના લેખ

પછી ખાસ તો મીઠાની વાત છે. મીઠું તો ફટ્ટી તારીએ બધાને પકાવવાનું છે. દરીઓ પાસે હોય અગર જ્યાંજ્યાં મીઠું બનાવવાનું નજીક હોય ત્યાં તો આખા ગામે જવાનું. દરીયામાંથી પાણી લઈ એને સૂર્યના તાપમાં સુકવી નાંખીએ એટલે મીઠું તૈયાર થશે. જેની પાસે ખાડી કે દરીઓ પડ્યો હોય તેઓ તો ઇચ્છા પ્રમાણે લીધાજ કરે. સરકાર કૃપાળું છે. આવું વધારે વખત ચાલવા દેશે નહિ, પકડશે. તે મીઠું કેમ શોષ્યું છે તે તો તમે સમજો છોને? મીઠું બધાને સરખા પ્રમાણમાં નોંધ્યો. રાય ને રંક પર સરખો કર એવું તે હોય? એવો કર કઢાવેજ છૂટકો. હજી તો હિંદુસ્તાનમાં કરોડો માણસ ભૂખે મરે છે. જે કેવળ હાડપીંજર છે, એને નામે આ કર કઢાવવાનો છે. મારી ઉમેદ એવી છે કે છટ્ટીના લેખ નહિં ફરે.

રાજનામા પછી વફાદારી કેવી ?

અહીંઆથી પણ મુખીએ રાજનામું આપ્યું છે તેને ધન્યવાદ આપું છું. રાજનામું આપો તે પછી મામલતદારની સરકાર કરો તો તે રાજનામું કશાએ કામનું નથી. પછી તો પટેલ રાજનામું આપ્યા છતાં મહેસુલે ઉધરાવે. આ તો પટેલે

પટલાઇ છોડી પણ સરકારી વફાદારી ઓછી છોડી છે ? મુખી-
પણું છોડ્યું એટલે સરકાર સામું બહારવટું કર્યું. તમે કહો
છો તો એમ કે સરદારને સ્વતંત્રા બહાલી છે માટે પકડાયા.
અમને બધાને પણ એ બહાલી છે માટે અમે બહારવટું લીધું
છે. સરકાર સામે આપણે બધા બહારવટીયા થયા ને મુખી તો
વધારે, મુખીનું રાજનામું એ સરકાર સામે બહારવટું થયું. જે
સરકારની ખીક હોય તો રાજનામાં ન આપશો. એવા રાજ-
નામા આપવાથી તો સરકાર હસશે એને તો પગાર પણ ન
આપવો પડે. એનો પારો ચઢ્યો અને આપણે ખોટનો હિસાબ
કર્યો. મુખી રાજનામું આપે એટલે એને તો લોકોની સ્તુતિ
મળે. મફતની સ્તુતિ નકામી છે. નકામી સ્તુતિ શીતળાની માફક
ઝુટી નીકળે. એથી માણસ ઝુટીને દરો થાય ને ફૂટી જાય.
મુખી મામલતદારને જણાવે કે તમે મારા જેવા થશો ત્યારે
મારે ઘેર રાખીશ.

બે વફાદારીના ધંધો

અત્યારે તો સરકારની બેવફાદારીનો ધંધો લીધો છે. અને
બેવફાદારી ધર્મને માન્યો છે. મુખીએ આ રીતે રાજનામું આપ્યું
છે અને તેથી તહેને હું ધન્યવાદ આપું છું. આવા મુખી નીકળે
તો રંગ રહે ને મૂને તો શેર લોહી ચઢે.

રેંટીયા ને તકમી

પછી તમારમાં તો મીઠું ખૂદેન રહે છે, તેનું શું કર્યું ?
અહીં તો એક પણ માણસ દારૂ પીનારો ન હોવો જોઈએ.
મીઠાનો કર તો ગયોજ સમજો. આટલા બધા એની પાછળ
પડ્યા છે એટલે એ તો ગયોજ. પણ સ્વરાજ્યની પાછળ લાગતાં
બાણીએ શરતોનું પાલન કરવાનું છે. ખાદી પહેરવી એ શું
રુસ્કેસ છે કે બારજ જણુ પ્રતિજ્ઞા લે ? રેંટીઓ તો આપણા

ઘરમાં જેમ ચુલો હોય એમ હોય, એને માટે પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાને લેવી પડે ? રેંટીઆ બારડોલીથી આવે ત્યારે કાંતીએ, કેટલી આશ્ચર્યની વાત ? હું તો અહીંની બહેનોના રેંટીઆ પર કાંતવા તૈયાર હતો. બારડોલીથી રેંટીઆ આવે તે પર કાંતીએ એના કરતાં વધારે તો ખર્ચ થાય. અને હું અહીંથી જઈ ત્યારે તમે મને વાધરી સારૂ ભેંસ મારે એવો માણસજ કહોને ? એટલે મેં તકલી ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. તકલી ગોકળગાય રહી એટલે ધીમે ધીમે પણ સ્થિર કામ આપે. જે ગામમાં ગયા અને કોઈ બહેન કહેશે કે આ મારોજ રેંટીઆ છે ચલાવિશ તો ચલાવીશું. રેંટીઆ ચલાવે ફૂલાર્ધ જવાનું નથી. આજે કહી શકો કે આ પરદેશી કપડાં ઉતાર્યા એની લઠી કરીશું ને ખાદી પહેરીશું. ખાદી નહિં મળે તો નાગા રહીશું. નાગા તો જેની જીભ નાગી છે; જેના હાથ નાગા છે તે છે. હિન્દુસ્તાનની આબોહવા માટે આટલાં બધાં કપડાંની જરૂરજ નથી. કપડાં સુંઘી તો જુઓ કેવાં ખાટાં પીમળે છે ?

તકલી તો સુંદર સેવવા લાયક ગોકળગાય છે એનું સેવન કરો એમ હું ઇચ્છું. જેટલા લાઇઓ દારૂ પીએ છે તેને બહેનો તમે દારૂ શરાબ છોડાવજો, ને તમે બધા લાઇઓ અને બહેનો કાંતતા થઈ જાવ.

આટલું કરો ને મને પુછજો કે સ્વરાજ્ય કેટલું દૂર છે ? ને પછી હું ટીપણું બતાવીને જોશીની માફક સ્વરાજ્ય કેટલું દૂર છે તે કહી દઇશ. આટલી શરતો બસ છે—એટલું હજમ કરો જો બસ છે.

ઈશ્વર તમને આ બધું કરવાની શક્તિ આપે એટલે આપણે ન્યાસ થયા. વદેમાતરમ.

મનઝિલ્લ ઉઝ્મી : ભટગામ

તા. ૨૭ માર્ચ : સવાર.

ઝોરથાણુથી ગાંધીજીની ટુકડી ભટગામ આવી. આ ગામે સભા થઇ જેમાં લગભગ બે હજાર માણસો હાજર હતા. શરૂઆતમાં શ્રી. કનૈયાલાલે તાલુકામાં મઘતિષેધની પ્રવૃત્તિ ખૂબ ચાલે છે એવો નિર્દેશ કરી ગાંધીજીને ઉપદેશ આપવા વિનંતિ કરી હતી. ભટગામમાં ગાંધીજીએ સુરત જીલ્લાના કાર્યકર્તાઓને ભારે ચાખખા માર્યા છે. તેમાં ગાંધીજીના આત્માનો તીવ્ર કકળાટ જણાયો હતો. સંઘના સ્વયંસેવકોની ચૂકો અને કાર્યકર્તાઓની ખર્ચાળ નીતિથી તેમનો આત્મા દુઃખાયો હતો. તેમાં વળી એક તાવથી પીડાતા બત્તીવાળાને ગોંચ પરાણા કરી બત્તી સાથે

દોડાવતો હતો, એથી ગાંધીજીનો આત્મા રહી ઉઠ્યો અને એમણે લડત કે બીજા કોઈ પણ પ્રશ્નની વાત ન છેડતાં માત્ર દિલનાં દુઃખ એ સલામાં રડ્યાં. કાર્યકર્તાઓની દશા તેલમાં ડૂબેલી માખ જેવી હતી.

ગાંધીજીનું લાપણુ

કહાનજીલાઇ ઉપદેશ આપવા કહે છે. ઉપદેશ શબ્દ વાપરવો સહેલો છે, પણ ઉપદેશ આપવો એ મુશ્કેલ વાત છે. એ માટે તો લાયકાત જોઈએ. મારામાં એવી લાયકાત કેટલે અંશે છે તે હું નથી જાણતો. હું તો આજે તમારી પાસે કેટલીક બાબતોની કબુલાત લેવાનો છું. એને તમે ઉપદેશ ગણજો કે જે યોગ્ય લાગે તે માનજો.

આત્મશુદ્ધિની લડત

મારો સ્વભાવ સાઈ હિંદ સમજી ગયું છે અને ગુજરાત તો ખાસ કરીને. આ જીલ્લામાં તો મારા પરિચયમાં આવેલા નિકટના સાથીઓ પડેલા છે. અને હું તો આખાખોભો રહ્યો. સરકારના દોષ મને પહાડ જેવા લાગે તે સાથે આપણા તણખલા જેવડા દોષોને હું પહાડ જેવા કરી બતાવનારો રહ્યો. પોતાના દોષ ન જોવાની અને તેને છુપાવવાની સામાન્ય વૃત્તિ બધામાં હોય છે. મેં તો વર્ષોથી એ વૃત્તિનો ત્યાગ કર્યો છે. એને પરિણામે કેટલાઓને દુઃખ પણ થયું છે, તેમ જુદા જુદા પ્રકારની અસર થઈ છે. સરકાર સામે જંગ ખેલતાં મને આવડે છે, તેમ મારા નિકટસ્થ સાથીઓ અને સગાંઓ સાથે પણ હું એવી જંગ ખેલી જમ્યું છું. અને તે ઘણીજ સહેલાઈથી. કુંગર દરથી રળીખામણા દેખાય તેવું ધણા મારે વિષે માને છે. મારા સંબંધી યાત્રાનું આ જીલ્લામાં અંતિમ સંપાદ છે. શનિવારે તો અમે

યાત્રાના ધામે પહોંચી જવાના. ત્યારે ખીજો કાર્યક્રમ શરૂ થવાનો છે. આ જીક્ષામાં જ્યાં મારા અંગના સાથીઓ વસે છે ત્યાં તો પૂરી આત્મશુદ્ધિ કરવી રહી, અને તેટલો મેલ ધોવો એમ મને લાગે છે. ઇશ્વરની મારા પર કૃપા છે. હું દોષો એક પછી એક જોતો આવ્યો છું અને તે માટે કડવા વચનોયે કહેવાં પડ્યાં છે. જતાં મારો ઉકળાટ હજી શાંત નથી થયો; એ તો હિંદો વખેજી જાય છે. એમાં મારી સાથેના સંબંધો દોષ પશુ હું જોઈ રહ્યો છું. જો આવીજ પરિસ્થિતિ ચાલી રહી તો વાઇસરોયને કાગળ લખનારો હું કાણુ ? તેને તમે ૫૦૦૦ ગણો પગાર લો છો એમ કહેવાનો મારો અધિકાર શો ? વાઇસરોય સાહેબ પોતાનો પગાર પરોપકારમાં વાપરે છે એમ મેં એ પત્રમાં કહેલું છે, એમ હોય તોયે એ સ્થિતિ હું નથી ઇચ્છતો. હું તો એ ૨૧૦૦ ચે ન લે એમ કહું. પણ એ તો મારો અગત અભિપ્રાય રહ્યો. ગરીબોને નામે કૂચ કરનારો હું હોવો જોઈએ તેના કરતાં ૫૦ ગણો ખર્ચ કરતો હોઉં તો વાઇસરોયને તમે ૫૦૦૦ ગણું લો છો એમ હું ક્યે મોઢે કહી શકું ?

એમ લડત નહિ જીતાય

આપણા લોકની સરાસરી દૈનિક આવક સાત પૈસાની છે. એ રીતે સાત પૈસાથી ૫૦ ગણું આપણે લઈ લઈએ એ સ્વાભાવિક છે. તમે મારી આગળ દ્રાક્ષ, નારંગી, જમરૂખ મૂકો અને બે નારંગીને બદલે ૧૧૨ મૂકો અને ખીજું ચે મૂકો ને પછી હું ટાઢે પેટે સુંદર ફાઉન્ટ પેઇન્ટથી વાઇસરોયને એવું લખું એ કેમ શોભે ? આમ લડત નહિ જીતાય. હું એવી લડત કરવા નથી નીકળ્યો. માફ જીવન તો જગજગલેર છે. હું તો મેલ ધોવા નીકળ્યો છું. કહું છું તે સાનમાં સમજી જજો. નહિ તો ખચીત માનજો કે સ્વરાજ્ય આણું રહેવાનું છે.

આપસની લુટ

હું તો તમારી સાથે હિસાબ કરી લેવા માંગુ છું. અમે ૮૦ માણસો તો દીન, હીન અને મલિન છીએ. અહીંના બીજા કાર્યકર્તાઓ પણ બગડેલા છે, તો હવે એને વધારે મલિન કાં કરેા છો ? આ ઝગઝગાટ બત્તીઓ અહીં આપણને ન શોભે. એમ તો ગામડીઆઓને આપણે લુટવાના છીએ. આમ આપણે માંહોમાંહે જે લુટ માંડીશું તો આપણાં હાડકાં કુતરાં ચાટવાના છે, ઉલ્કાપાત થવાનો છે અને આપણું કશુંજ વળવાનું નથી એ યાદ રાખજો. સત્યાગ્રહી હોવાનો દાવો કરનારાને આવા ખર્ચા કેમ શોભે ? અને આ બત્તીઓ શા માટે ? માંડ મોહું જેવા ? અરે એમાં જેવા જેવું છેજ શું ? ૬૧ વર્ષના બોખા ડોસાને વળી જેવાનો શું હોય ? મને તો સાવ અંધાઈ હશે તોયે ચાલશે.

કોડી કોડીનો હિસાબ લાવો

અને આ બત્તીનો તો મેં એક દાખલો આપ્યો. એમ બધીજ વાતમાં તમે સમજ લો એમ ઇચ્છું છું. તમે ખર્ચ કરો તેનો કોડી કોડીનો હિસાબ મારી આગળ મૂકવો પડશે, નહિ તો યાદ રાખજો કે તમારું જીવતર ધૂળધાણી થઇ જવાનું છે. સામાન્ય સામે સત્યાગ્રહ કરવા નીકળેલો હું સાથીઓ સામે પણ સત્યાગ્રહ કરતાં શીખેલો છું એ ભૂલતા ના.

હાલમાં મદદ કરનારા સ્વયંસેવકો જાણી લે કે તેઓ કંજુસ થઇનેજ મદદ આપી શકે. એવી કંજુસાઇ સામે જરાયે ફરીયાદ ન હોય અને જે તેમ થાય તો તમે મને દ્વંધને બદલે સોમલ આપો છો એમ હું માનવાનો છું. આ રીતે હું કે મારા ૮૦ સાથીઓ જીવવા નથી ઇચ્છતા.

છેલ્લખટાઉ ન થતા

અને સુરતથી દુધ અને શાક તે વળી લાવવાના હોય ? અમે તો બધા બળી જવા નીકળેલા છીએ, અને ઇન્કરનું નામ લેતાં લેતાં મરી શીટશું. એટલે અમારામાં કાંઈ જાતનો રોષ રહેશે તો અમે મોતને પાત્રજ હતા, એમ કહેવાનું છે. એટલે તમે ખર્ચ કરતાં પહેલાં પૂરો વિચાર કરજો, એનો બરાબર હિસાબ રાખજો. પગે ચાલી શકો તો ગાડાંમાં ન બેસજો; ગાડાંમાં બેસી શકો તો ઘોડા પર ન બેસજો, ઘોડા પર બેસી શકો તો મોટરમાં ન બેસજો. મને નાણાંની પડી નથી. હું તો ભૂખે પેટે ચે લડત લડી કાઢું એમ છું. મારી જવાબદારીનું મને ભાન છે. મારે તો કરોડોની પાસે કામ લેવાનું છે. એટલે એમાં તો ત્યાગ અને શાંતિ સંપૂર્ણ રીતે જોઈએ, છેલ્લખટાઉ-પણને એમાં સ્થાનજ ન હોય. અને એમ સીધેસીધું ચાલશે તોજ કંઈ કામ થઈ શકવાનું છે.

આ જીલમ શા માટે ?

જે ચાર માણસની સલાખો પણ આપણે કરી શકીએ અને મેં તો એવી સલાખો પણ કરી છે. જાપાંઓથી આપણે જાહેરાત નથી કરવી, આપણે તો ઇન્કર પાસે જાહેરાત કરવાની છે. આપણે કાંઈ ચીજની જરૂર નથી. બત્તી કે બીજા કશાની જરૂર નથી. હું તમને દીનભાવે વિનવીને કહું છું કે તમે કાંઈ પણ રીતે પૈસાનો દુર્વ્યય ન કરતાં. ત્રણ દિવસથી હું ખૂબ અકળાઈ રહ્યો છું, છતાં હું દીન, હીન, નીચ એ વાત સહી રહ્યો છું. આજે રસ્તે એક બત્તીવાળા ભાઈ પર ઘોંચ પરોણા ચાલતા હતા. યુરોપ-અમેરીકામાં એમ ન ચાલે. એવું તો આ દેશમાંજ બને. શા માટે એ બત્તીવાળા પર એટલો જીલમ કરો ? અને કનૈયાલાલ, કલ્યાણજી, ચીમનલાલ કે મીકુબેન એ બત્તી

કાં નથી ઉપાડતા ? બત્તીવાળા પર શામાટે આટલો બુદ્ધિમંદ ?
એ તો સ્વરાજ્યમાં કલેક્ટર કે કમીશ્નર થવાના છે.

સ્વરાજ્યની ઝંખના કરતો મરી જઈશ

આ બધું મારું દુઃખ હું કોની આગળ રહું ? સ્વરાજ્યમાં
બ થવાના કે કલેક્ટર થવાના ફેટલાક વિચાર કરી રહ્યા હશે
એ રીતે સ્વરાજ્ય નથી આવવાનું. હું તો છેવટની હડત
હાડીજ લેવાનો છું. મેં તો પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે સ્વરાજ્ય વિના
હું આશ્રમનું મોહું જોવાનો નથી. સ્વરાજ્યની ઝંખના કરતો
કરતો હું તો મરી જઈશ.

આમ આપણો વેપાર ચાલે તો સ્વરાજ્ય નથી મળવાનું.
માટે આવી નાની નાની વેઠ લેવાની બંધ કરો. બીજું બધું
છોડો, બત્તી પણ છોડો. દુકાનમાં કહું છું કે સાનમાં સમજ
જાજો. હડત માટે પૈસા તો વણમાગ્યા ચાલ્યા જ આવે છે,
પણ તેનો દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે એમ મારે શરમ સાથે કબૂલ
કરવું પડે છે, અને એમ તો હું ચે પેલી કવિતામાં ગવાયું
તેમ ચંડાળની કોટિનો ગણાયો ને ?

મનજિલ્લ ૩૧મી : સાંધીઝેર

તા. ૩૦ માર્ચ : સવાર.

ગાંધીજી સવારે સાંધીઝેર આવ્યા, ત્યારે આખું ગામ જાણે ઉલટયું હતું: લોકો માઇલેક સુધી સામા લેવા આવ્યા હતા અને આખે રસ્તે લોકો દર્શન માટે ખડા હતા. રસ્તે પૂજ્ય ઠક્કર બાપા સામા જઈ ગાંધીજીને મળ્યા, તેમજ મુંબઈથી આવેલા કાપડના વેપારીઓ પણ મળ્યા.

ગામ સરસ રીતે સાફ કરવામાં આવ્યું હતું અને નવાજ અંધાયલા પાઠશાળાના મકાનને મેડે તેમને ઉતારે આપ્યો હતો. પાસેજ મોટો મંડપ બનાવી સૈનિકો માટે રહેવાનું બનાવ્યું હતું. આખો વખત લોકોના ટોળાં જાવણી પર ઉલટયાં હતાં. ખાદીની દુકાન પર પણ ખૂબ દરોડો હતો. બપોરે એક વાગ્યાથી લોકો

પાદરે આવેલી પીરની ટેકરી પર જઈ બેસવા લાગ્યા હતાં. સર્જનામાં કુલ બેથી ત્રણ હજાર માણસ હશે. મહાત્માજી સાડા ત્રણને સુમારે આવ્યા હતા. શ્રી. ઉમેદરામે ગિતોની ઝડી વરસાવ્યા પછી શ્રી. ખરેએ રામધુન જમાવી અને “ જા કે પ્રિય ન રામ વેદેહી” એ ગિત બાવભરી રીતે ગાયું હતું.

ગાંધીજીનું બાપણ

બાપણે અને બહેનો,

જે તલાટી બાપણે રાજનામું આપ્યું છે, એટલે બાપ પ્રેમ-શંકરે રાજનામું આપ્યું છે તે માટે તેમને અને તમને બધાને હું એ રાજનામાં સારું ધન્યવાદ આપું છું. પટેલોના રાજનામાં આપણી પાસે ઠીક સંખ્યામાં આવેલાં છે. તલાટીનાં રાજનામાં નથી આવ્યાં. આ બીજું રાજનામું છે. મારી ઉમેદ તો એવી છે કે જેમ જેમ આ લડતનું રહસ્ય આપણે સમજતા જઈશું, જેમ જેમ બીકને છોડતા જઈશું અને જેમ જેમ ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખતા શીખતા જઈશું, એટલે કે બધાને રજત દેનારો માત્ર એક ઇશ્વર છે, સૌનો બેલી એજ એક છે, એનું આપ્યું આપણે બાપણે છીએ, એ રૂંદે તો છપ્પન ભોમ ભર્યા પડ્યા હોય છતાં આપણે બાપ શક્તિ નથી, એમ જેમ જેમ સમજતા જઈશું તેમ તેમ આપણા મનમાંથી સરકારની ધાસ્તીને છોડી દઈએ તો આજેજ સ્વતંત્રતા આપણી પાસે પડેલી છે એટલે કે પૂર્ણ સ્વરાજ્ય આવી ગયું છે. જે માણસે બીક છોડી છે, જે માણસે ઇન્સાનીયત મેળવી લીધી છે, તેની ઉપર બીજી કોઈ સત્તા રાજ ન કરી શકે, કારણ કે તે સત્તાને સહનજ નથી કરવાનો. તે એમ કહેશે કે મારી અને મારા ખુદા વચ્ચે બીજો કોઈ હોયજ ન શકે. મારા પર સત્તા ચલાવનાર-રાજ કરનાર એજ એક ઇશ્વર છે.

રાજનામાંની કિંમત

આ તલાટી બાંધને મેં પૂછ્યું કે તમને પગાર મળતો બધે
અશે ત્યારે તમે શું કરશો ? તેણે કહ્યું એ નોકરી વિના કેમ ન
ચાલે ? હાથ પગ સાબુત છે તો રોટી કમાઈ લઈશ. એટલે હું
એ ઉપરથી સમજ્યો છું કે આ બાંધએ રાજનામું આપ્યું છે તે
નિલાવી શકશે. એણે જે ધંધા આપ્યું તે જે હૃદયનું હશે અને
માત્ર કાંઈનું શીખવ્યું કે પોપટીઆ બોલ જેવું નહિં હોય અને
ધણી લેકો જેમ કહે છે તેમ માત્ર કહેવા પૂરતું નહિં હોય તોજ
તેની કિંમત છે. અને એમ જે પ્રેમશાંકરે ન કર્યું હોય તો એ
રાજનામાંની કશી કિંમત નથી. એમને મામલતદાર ધમકાવે,
કદાચ આ લડત વધુ લંબાય, એમને પૈસાની તંગી પડે, અને
ઝટ ખીજ નોકરી નહિ મળી જાય; અને તલાટી એટલે હાથ
પગ ચલાવ્યા હોય નહિં, એ ખોટા થઈ ગયા હોય એટલે કામ
કરવાનું તેને ગમે નહિં; અને તલાટી શું કામ કરે છે ? એ તો
હુકમ કરવાનું શીખેલો. પસીનો પાડી કામ કરવાનું એને ન
ગમે એટલે એ મુંઝાય અને મામલતદાર પાસે જાય અને માંડી
માંડે. અને મામલતદાર તો અત્યારે માંડીઓમાં જોલીને
બેઠોજ છે. નામ નોંધીને એને તરત નોકરીમાં દાખલ કરી લે.

ગાળા ખાવી પડશે

અને કદાચ આપણી લડતનો પારો ઉતરે, સરકારની નાદિર-
સાહી અથવા કાયરશાહી ચાલે, અને ઘોળી ટોપીની બધી કાળી
ટોપી થઈ જાય, ત્યારે તો જુદી વાત. ત્યારે તો એ ગાળો
દેવાના છે. કહેશે કે જ તારા ગાંધી પાસે. એના કહેવાથી નોકરી
છોડી હતી ને ? અથવા તો સરદાર છુટા હોય તો તેમની પાસે
જવાનું કહે. અને સરદારને ત્યારે આપણે છોડાવ્યા ન હોય,

કરવાનું ન કર્યું હોય, અને જ્યાંના ત્યાં હોયએ અને બધી
ધોળી ટોપીને બદલે કાળી ટોપી થઇ ગઇ હોય તો તો પર્યું.
ત્યારે તો તલાટીને મામલતદારની ગાળ ખાવી પડશે.

યુવાનો ને વકીલો

અને એ કંઇ નવી વાત નથી. આપણા ઇતિહાસમાં એમ
બન્યું છે. પંજબના જુવાન જોઇ એમ માફી માંગવા ગયા હતા.
તેમને ત્યારે આમ સાંભળવું પડ્યું હતું, ગાળો ખાવી પડી હતી.
પણ મને તો ગાળો ચોંટતીજ નથી. ચોંટી હોય તો ઉમેડી
જળે પણ મને તો એ ગાળો જુવાનો સાંભળી રહ્યા તેનું
દુઃખ છે. તેઓ માફી માંગી નિશાળમાં દાખલ થયા. હું આમ
કહી જુવાનોની નિંદા નથી કરતો. કારણ કે વકીલોએ પણ
તેમજ કર્યું હતું. તેઓ પણ હતા તેવા થઇ રહ્યા.

કાળું મુખ ન કરતાં

તેથી આ તલાટી મારફત ખીજ જે તલાટીઓ-પટેલો રાજ-
નામાં આપવા ઇચ્છતા હોય, તેમને હું અત્રેથી નોટીસ આપું
છું કે તેમણે તે સાવધાનીથી આપવાં અને આપ્યા પછી પાછી
પાની કરવી નહિ. કાળું મુખ કરવું નહિ. જે હિંમત ન હોય
તો નમ્રતાથી તેમ પહેલેથી કબૂલ કરી લેવું. એવું હોય તો
અત્યારેજ રાજનામાં પાછા ખેંચી લેવાં એ સાફ છે.

તૈયાર હોય તે મેદાનમાં આવે

પણ હું અત્યારે રાજનામાંની બિલ્લા માંગવા નથી નીકળ્યો.
હું તો મીકાના કાચદા તોડવા માટે મદદ દેનારાઓની બિલ્લા
માંગવા નીકળ્યો છું. તૈયાર હોય તે મેદાનમાં આવે. અને ગુજ-
રાતનો તો વિશેષ ધર્મ છે. તમે સરદારના ગિતો ગાવ, બજનેદ
ગાવ અને ગુજરાતને માથે મહેણું હતું કે ગુજરાતને સંગિત.

નથી આવડતું, પણ હવે સંગિત અને ભજનો સાંભળતા મને લાગે છે કે ગુજરાતે એ કાલ ધોયો છે. તમે ધણું મધુર સૂરે ગાવ છો એમ મારે કબુલ કરવું જોઈએ. અને સરદારની સ્તુતિ કરો પણ કામ નહિં કરો તો એ સ્તુતિ નકામી જવાની છે. એ તો પછી ભાટ ચારણવાળી વાતજ થાયને ? ભાટચારણો તો કહે અમે ધોડે બેસીએ, ગાઇ આપીએ અમે બીજું ન કરી શકીએ. એમ કહી ખસી જાય. તેમ જો આ ભજન મંડળીઓ કરવાની હોય તો હું મારી સ્તુતિ પાછી ખેંચી લઉં છું.

વિશેષ ધર્મ

અને સરદારને શું જોવામાં લાઇ જાય ? લાઇ જાય તો અહીં સરકારની આજુ નહિં ફરતી હોય, પણ સરદારની આજુ ફરતી હોય એમ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. અને સરદારને તો મારી પાછળ જવાનું હતું. એમને તો કોઇ જોષીએ કહેલું કે તમારી રેખામાં જોલ નથી, પણ જાજો જોષીઓએ ક્યાં સાચા હોય છે ? એટલે તો સરદાર જોલમહેલમાં બેસી ગયા અને તેથીજ આપણો ધર્મ વિશેષ છે:

ગંદી નોકરીઓ ફેંકી દો

જે પટેલ તલાટીઓમાં હિંચત હોય, તેમણે નોકરીઓ ફેંકી દેવી. એ ગંદી, ઝોઝી વસ્તુ છે એમ સુમલ ફેંકી દેવી, પછી શું થવાનું છે તેનો વિચાર કરવાનો હોય નહિં, એ તો જે થવલું હોય તે થાય. અમે કોઇ જુએ મરશું, કોઇ કેદમાં જઇશું, કોઇ પાટું ખાશું, કોઇ ફાંસીએ જઇશું, કરોડોને આ દેશમાં રાટલો નથી મળતો એ પછી ચિંતા શી કરવાની ? એમ વિચારી પટેલ તલાટીઓ ધર્મપાલન કરે એમ હું ઇચ્છુ છું.

વડાજી પટેલની હવાઈ વાતો

આ તાલુકાના કેટલાક પટેલોએ રાજનામાં નથી આપ્યાં

તેમાં અહીંના પટેલ તો ખાસ વફાદાર જણાય છે. એ કહે છે કે “ વળી સરદાર કોણુ ને મહાત્મા કોણુ ? એની તે વળી સત્તા શી ? સરકાર ફૂંક મારે ને એ બેસી જવાના છે. સરકારના જીવાડ્યા તો એ જીવે છે. સરકાર પાસે દારૂગોળા, વિમાન, વહાણુ ને એવી એવી સામગ્રી પડેલી છે. ” આવી હવાઇ વાતો અહિંના પટેલ કરે છે. આમ કહેવામાં માફી જૂલ થતી હોય એ હું એ પટેલની માફી માગવાનો છું અને તેમ નહિં હોય તો એ પટેલને હું દીનજીવે વિનંતી કરું છું કે એ રાજનામું ન આપે તેની હરકત નહિં. પણ એણે લોકોને આડે માર્ગે ન ચડાવવા, લોકોને ખોટી બીક ન બતાવવી. બીક બતાવવાના જમાના તો હવે ગયા.

બહિષ્કારનો ધર્મ

અને એ પટેલ પ્રત્યે તમારો ધર્મ શો છે ? ‘ નવજીવન ’ માં મેં બહિષ્કારની મર્યાદા બરાબર સમજાવી છે, તે બરાબર પઢી લઈ તેનો અર્થ સમજી લેજો. એમાં ત્રણ પ્રકારના બહિષ્કાર કહેલા છે. પટેલ, તથાટી, મામલતદાર એમ નોકર માત્ર પ્રત્યે બહિષ્કાર થવો જોઈએ. એ બધું ‘ નવજીવન ’ માં છે એટલે હું અહીં નહિં સમજાવું. એ બહિષ્કાર રાજનામું લેવા માટે નથી, પણ સરકાર સાથે બહિષ્કાર—સરકાર સાથે અસહયોગ કરવાને કારણે એ બહિષ્કાર ચોખ્ખો છે. એમાં હિંસાને ત્યાજ્ય મણેશી છે અને તે કેવી રીતે એ બધી વાતનું પૃથક્કરણ ‘ નવજીવન ’ માં આપેલું છે, તે વાંચી જવા તમને બધાને બધામજૂ કરીને હું પટેલ-તથાટી મામલતદાર પ્રકરણ પૂરું કરું છું.

માર્ચ ૩૬૧

ગઈ કાલે મેં મારા મનનો જે ઉજાડ રાત્રે ઠાલ્યો તે અહીં બેઠેલા ધણીયે સાંભળ્યો

સાંભળો. એ હશે એમાં મેં મારું રૂઠ, મારું હૃદયમાં મન રજુ કર્યું છે. એ મારા હૃદયના ઉદ્ધારો હતા; એ રૂઠમાં શું હતું તે બધા વાંચી લે, અને જેમાં ન વાંચી શકે, તેઓ સાંભળી લે એમ હું ઇચ્છું છું. એ વાત રસિક છે. કારણ કે એમાં હાસ્ય કે વીરરસ નથી પણ કર્ણુરસની ઝમાવટ થયેલી છે તેથી એ વાત તમને રસિક લાગશે. મ્હા કાલે મેં એ વાત કરી હતી એ મા હજી આવ રૂઝાયા નથી. એ વાત પાછી ખેંચવાનો વિચાર કરતાં અને લાગ્યું કે એમાંનો એક અક્ષર પણ પાછો ન ખેંચી શકાય. એ ભાષણ ધીરદાપૂર્વક થયું નહોતું, મારા મનમાં મેં કશી નોંધ પણ રાખી નહોતી. અને એવાં તો કેટલાંયે ભાષણો મેં કરેલાં છે. અને જ્યારે હૃદયને એવાં ભાષણો પહેલાં કડવાં ઝેર જેવા અનુભવો થયા હોય, તેમાંથી મનમાં કંઈ ઘોળાયા કરતું હોય, ત્યારે બાણમાંથી તીર છૂટે તેમ તીર માફક વાક્યો છૂટે. એમ કાલે બન્યું હતું. એ વાક્યો ઉતાવળાં કે અવિચારી હોય તો તે હું ખેંચી લઉં. પણ એમાંનો એક પણ શબ્દ કે વાક્ય હું ખેંચી લેતો નથી, કારણ કે જે વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા; તેને પરિણામે વાક્યો ઝપાઝપ નીકળ્યાં કર્યાં.

ઉમેદવારી કરતાં વિચાર કરજો

અને મારે તો તમારી પાસે કામ લેવું છે. નિકટના સાથીઓ હોય તેને તો પેટ જરીને હું સંભળાવતો આવ્યો છું. ખીજાને સંભળાવવાનું તો પછી. જેનામાં એ સંભળવાની શક્તિ ન હોય તે સાથી થવાની ઉમેદવારી નહિં કરે. અને જે ઉમેદવારી કરે તે બહુ સંભાળીને કરે. સંભળવાની શક્તિ હોય, સહન કરવાની તૈયારી હોય તોજ ઉમેદવારી કરજો; નહિં તો મારાથી દૂર દૂર ભાગજો.

મને ભલે અસ્પૃશ્ય ગણુને

મને અસ્પૃશ્ય ગણુશો તો હરકત નહિ. અંત્યજ્ઞેને અસ્પૃશ્ય ગણીને રોજ પાપ કરો છો, કરોડોને વગર વાંકે અસ્પૃશ્ય ગણુ-વામાં રોજ બહુ પાપ કરો છો, પણ મારા જેવાને અસ્પૃશ્ય ગણીને દૂર રાખશો તો કંઈ પાપ લાગવાનું નથી. મને દૂર રાખવાથી તમને કંઈ લાભ ન મળે, તમને સ્વરાજ્યશક્તિ ન મળે, એ વાત તો બુદ્ધી પણ તમને પાપ તો નથીજ લાગવાનું. તમે બેલાશક મને અસ્પૃશ્ય ગણી શકો છો.

મારી શરતેજ કામ થઈ શકશે

મારી શરતેજ કામ કરનારા સાથીઓ આ સ્વરાજ્ય યજ્ઞમાં રહી શકશે. તેમ નહિં થાય તો પછી તમારા-વિવેકની ભાષામાં કહું તો આપણા દોષો હું ઉઘાડા પાડવાનો છું, રજ જેવા દોષોને ગજ જેવડા-પહાડ જેવડા કરી મૂકવાનો છું. મારી તો એ આદત છે. અને શાસ્ત્ર એજ વાત શીખવે છે : પોતાના દોષોનો ગુણાકાર કરી અને ત્યાં સુધી તેને લંબાવ્યે જવો અને મોટામાં મોટો કરી બતાવવો. એમ કરો ત્યારે જગતને માંડ માંડ તમે ન્યાય આપી શકશો. બધા પોતાના દોષો પ્રત્યે ઉદાર રહે છે, તે ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે છે અને આમ હતું માટે આમ કર્યું એમ દલીલો આપી પોતાનાં દોષો નથી એમ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

દોષોનું પ્રદર્શન કરો

જો દોષથી બચવું હોય તો નાના મોટા દોષોને નગારાં વગાડી કીર્તન કરી જગતને બતાવી આપવા ને કહેવું કે એ દોષો માટે જેટલી સજા કરવી હોય તેટલી કરી લો, એમ નહિં કરીએ તો આપણે પ્રજાના નાલાયક સેવકો ઠરવાના છીએ.

શરતોના પાલનથી સ્વરાજ્ય

અને બીજી વાત-સ્વયંસેવકો આ સૂચનાઓનો અમલ કરે અને તેમના પ્રસંગમાં આવનારા પણ તેમ કરે. એ સૂચનાઓનો

તાત્કાલિક અમલ થવો જોઈએ. મારે કબુલ કરવું જોઈએ કે ગાંધી કાલે મેં જે કહ્યું તેનો ઝીણો ઝીણો અમલ થઈ રહ્યો છે. મારી પાસે તે પછી કોઈ ફરકયું નથી કે કોઈએ તે માટે પોતાના દુઃખનું પ્રદર્શન કર્યું નથી. અને સૂચનાઓનો અમલ કરી તેમણે સાચો ખરખરો કર્યો છે. આજે બત્તી હવે નથી. એ તો નાની વાત. એ પરથી ઝીણું અમલ કરવા જેવી બાબતો પણ સમજી જાશે. અને મારી કાલની એ શરતોનો અમલ કરશે તો ઘોડા વેગે પંજાબ એક્સપ્રેસની ઝડપે-વિમાનની ગતિએ આપણે સ્વરાજ્ય પાસે જવાના છીએ. અરે એની ગતિની તો હું કલ્પનાજ નથી કરી શકતો. આપણે જે ગાંધીએ છીએ તે વિચારીએ છીએ તેનો અમલ કરતા થઈ જઈએ તો એ સ્વરાજ્ય તો હાથ વેંતમાં પડેલું છે.

રાક્ષસી કર

મીઠાની બાબત તો તમે સમજી ગયા હશે. એ કર તો કઢાવવોજ છે એવો નિશ્ચય કરો તો ગયોજ છે એમ સમજો. એટલે આપણી શક્તિ સરકાર સામે પ્રદર્શિત કરશું કે એ કર તો એને કાઢ્યેજ છૂટકો છે. એ કરમાં એટલી દુષ્ટતા રહેલી છે, એ એટલો રાક્ષસી છે કે એ પોતાના જોજથીજ મટી જવાનો છે. આજ સુધી એ જોજ કોઈએ જોયો નહતો. હવે જોયો ત્યારે એ એટલો ગદો, ખરાબ લાગે છે કે એ માટે તો લડત માંડતાં એક દિવસ પડવો નહોતો જોઈતો એમ લાગે છે. એ કરનો ઇતિહાસ તો સૌથી વધારે વર્ષ જૂનો છે, એ ઇતિહાસ ગદો છે. સરકાર પાસે એને માટે માત્ર કોઈ બચાવ હોય તો તે પૈસા જોઈએ એટલેજ છે-ખાતે કોઈ બચાવ નથી. સરકાર એમ નથી કહી શકતી કે એ સારો છે; એમાં નીતિ છે, અને એ કર ન નાંખીએ તો તેમાં અનીતિ છે. દારૂ પર કર ન નાંખવામાં કદાચ અનીતિ ગણાય. પણ દારૂ પર તે કર શાને હોય? દારૂને તો બાળી નાંખવો જોઈએ. સંકલ્પ કરો ને મીઠા પરનો કર ગયો છે એમ જાણીને-પણ ગાંધીએ કહ્યું એટલે એ

કર નીકળી ગયો એમ ન માનશો, હું તો તમારી શક્તિ પર ઝૂમવાનો છું. તમે કહો છો તે પ્રમાણે કામ કરશો તો આ કરને આપણે ખેંચી કાઢવાના છીએ. પણ એ કર ગયો તેથી કંઈ સ્વરાજ્ય આવી જવાનું નથી. જે શરતોનું પાલન ન થયું તો એને આવતા વાર લાગવાની છે.

ગામડાંની પ્રતિરૂપે શહેરો

આજે અહિં મુંબઈથી શેઠીયાઓ આવ્યા છે. એ બધા કાપડના વેપારીઓ છે. હિંદુસ્થાનમાં મોટામાં મોટો વેપાર તો કાપડનો છે. કેવળ ૬૦ કરોડની તો ઈંગ્લેન્ડ કાપડની ઉત્પાદન થાય છે. આવા મોટા વેપાર માટે કેટલા માણસો જોઈએ? હજારો જોઈએ. હજારો હોય. તેમની સાથે વાત કરતાં સાર એ નીકળ્યો કે ૧૯૨૧ માં જે તૈયારી હતી તે બદિલકાર માટે જોટલે અંશે સમજ હતી, તેમાં આજે વધારો થયો છે. વેપારીઓ આ વસ્તુમાં વધારે રસ લેતા થયા છે. હું મુંબઈનો, શહેરોનો કે બધા વેપારીનો દુશ્મન છું એમ કોઈ ન માને. હા, શહેરોએ ગામડાઓનો નાશ કર્યો છે એટલે દરજ્જે હું શહેરોનો દુશ્મન છું. આ સત્તતતનો જેમ પ્રતિક્ષણ હું નાશ ઇચ્છી રહ્યો છું તેમ આજના શહેરોનો પણ નાશ માગું છું. શહેરો ગામડાંની પ્રતિરૂપે, ગામડાંની માર્કેટ રૂપે જ રહી શકે. પહેલાં ગામડાં અને શહેરો વચ્ચે જે સહકાર હતો તે આજે મટી ગયો છે.

કાપડનો આજનો આસુરી ધંધો

મુંબઈના વેપારીઓ ૧૯૨૧માં સમજ્યા તેથી આજે વધારે સમજ્યા છે. ઘણી સંખ્યાના વેપારીઓ સમજ્યા છે તે તેઓ માનતા થયા છે કે આ લડત ગરીબો માટે-દરિદ્રનારાયણો માટે છે, તે સાથે કાપડના વેપારીઓનો પણ છે ત્યારે એમણે શું કરવાનું? હિંદને કપડા તો જોઈશે. સ્વરાજ્યમાંયે તેઓ કાપડ ઉત્પન્ન કરવામાં કે વેચવામાં રોકાયેલા હશે. એમણે ધધો તો

એજ કરવાનો. પણ તે પ્રમાણિક હોવો જોઈશે. હિંદને પોષક હોવો જોઈએ, આજે તો એ નાશક છે. આવતી કાલના સ્વરાજ્યમાં એ ધંધો દેવી હશે, આજે એ ધંધો આસુરી છે એમ મને લાગે છે.

પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર

પણ હજી તેમનાં દિલમાં એક ભેદ રહી ગયલો છે અને તે એ કે બહિષ્કાર તે પરદેશી કાપડનો કે અંગ્રેજી કાપડનો? કેટલાક કહે છે કે બીજા બધા દેશના કાપડનો બહિષ્કાર કરવો, પણ જાપાનનો નહિં આમ કરી અંગ્રેજી વેપારને પહોંચી વળવામાં આ વિચાર કરનારાઓએ ટુંકી ભુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો છે. એનો શો અર્થ થાય તેનો એમણે પૂરો વિચાર કર્યો નથી. એમાં બે મોટા દોષ છે. એક તો એ કે પરદેશી કાપડના બહિષ્કારમાં ઇંગ્લાંડ પ્રત્યે વેરલાવનું કારણ નથી. મારા મનમાં તો તમામ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર એ આપણો દરિદ્રનારાયણો પ્રત્યેનો ધર્મ છે. જે લોકો જાપાનની વાતો કરે છે, તેઓ આ કરોડો દરિદ્રનારાયણોને ઝાળખતા નથી. એમ જાપાનની વાત કરનારા તો ૬૦ કરોડ રૂપિયા પશ્ચિમને છેડેથી લાવી પૂર્વ તરફ મોકલવા માંગે છે. પણ હિંદના ગરીબોના ઘરમાં આ ૬૦ કરોડ નહિં રહે તો આ બધા પ્રયત્ન વ્યર્થ છે; અને એમાંથી તો ઝેર જ પેદા થાય. આ વસ્તુનું આ આધ્યાત્મિક અને મોટું અંગ છે અને પરદેશી એટલે અંગ્રેજી એવો મને સ્વપનામાંયે ખ્યાલ આવ્યો નથી.

અંગ્રેજોની ચતુરાઈ ન શીખ્યા

જાપાન, ઇટાલી, અમેરીકાથીયે એમ તો કાપડ આવી શકે. પણ એ બધું મફત મળતું હોય તો પણ ત્યાજ્ય છે. આપણે અંગ્રેજ પ્રજા સાથે આટલો વેપાર કર્યો, આટલાં વર્ષો શુદ્ધામી ભોગવી, પણ અંગ્રેજ લોકોની ચતુરાઈ આપણે ન શીખ્યા. અંગ્રેજ લોકો જરા છિદ્ર જોયું કે તેમાં પેસી જવાની શક્તિ ધરાવે છે. એ શક્તિનો અનાદર કે ઇન્કાર કરનારા મર્ખ દરવાના છે.

પોણું જાયું કે પેઠા

અંગ્રેજોએ દિલ્હી કેમ સર કર્યું તે જાણો છો ? દિલ્હીના કિલ્લાને કાશ્મીરી ગેમટ કહે છે તે જૂન મજબુત છે. એની દિવાલ એટલી ચોડી-પહોળીને મજબુત છે કે એમાં કેમ પેસાય એનો તેમને વિચાર થઈ પડ્યો. પણ ત્યાં રહેતા ગામટસ-ભોમીયા તમને એ આજે બતાવશે, કે કૂચાણે ઠેકાણે પહેલું છીડું પડ્યું ને પછી તો તરતજ સોલ્જરોની ટુકડીઓ ઉછળી ને દિલ્હી સર કર્યું. બધા ગઢ લાગવાનું શું કામ ? એક પડ્યો કે પછી બહા-દુરીથી લડાઈ કરી દળરો માથાં આપી શક એવા તેમનામાં પડેલા છે. જ્યાં તેમણે દિલ્હી સર કર્યું અને પરિણામે આ દેશમાં સન્નજડ થયા. એ પહેલાં આ દેશમાં કંપની બહાદુર હતી એનો ઇતિહાસ તો સ્વયંજનક-દયાજનક છે એમાં હું અત્યારે ક્યાં ઉતરું ?

પરંતુ દાખલ તસુ ન જોઈએ

એટલે હું રહેતા હોય તેમ એક છિદ્ર પણ રાખશે તો દળરો ગાંધી પાદેશી કાપડ આ દેશમાં આવી પડવાનું છે. અને અંગ્રેજ દાખલ સુદમાં આવી રહ્યા જાપાનમાંથી અંગ્રેજ માલ ઉપર જાપાનની છાપ મારી કાપડ પેકલતાં અંગ્રેજોને ક્યાં નથી આવડતું ? અને તમે એ ક્યાં નથી જાણતાં ? ખાદી છાપ અને રેંટીયા છાપ મારી પરદેશી કાપડને વેચનારા આપણે ત્યાં ક્યાં ન હતા ? અને જાપાનના લોકો કયા નયન છે. તમે એમને ઓળખતા નથી ? એને શું ? કમીશન મળતું હોય તો એ દુનિયાનું કાપડ વેચે. અંગ્રેજો એમને કમીશન આપે તો ગાડું સીધું ચાલ્યાજ કરે અત્યારે એક મોટા ને પ્રસિદ્ધ વેપારી છે. જેમને જુલાનીમાં હું પ્રમાણિક માનતો, અને તેઓ સ્ટેશનરી વેચતા. તે સ્વદેશી હશે એમ પણ માનતો. પણ પછી તપાસ કરતાં ખબર પડી કે એ નો ઓબ્સીયાથી આવે છે. એટલે એમ કરતાં જાપાનને કાં વાર લાગવાની હતી ? “ મેઇડ ઇન જાપાન ” નો સીક્રેટ ડોકાઇને બધું કાપડ વિલાયતથી આવે, એટલે કામ પણ પાદેશી કાપડનું એક તસુ કાપડ દાખલ થવા

દીધું તો પરદેશી માલની ગાંસડીઓના ઢગના ઢગ આ દેશમાં આવી પડવાના છે.

વેપારીઓને ચેતવણી

કેટલાક વેપારીઓએ હવે આ લડત તે કેટલો વખત નીલ-વાની છે એમ માનીને ઓર્ડર આપ્યા છે. હિંદના વેપારીઓ એમ કરતા જ આવ્યા છે. પણ હું તો વાણીયો-વેપારી રહ્યો એટલે વેપારની વાત કરું છું. હું વેપારની રીત જાણું છું. જો આર્ડર આપ્યા હોય તે કંઈ થવાનું નથી એમ માનતા હોય તે જાણે કે જે પ્રજામાં બહાદુરી અને ત્યાગવૃત્તિ હશે તો તમારા પરદેશી કાપડના થોથા પડી રહેવાના છે. આમ હિંદના વેપારીઓ પરદેશી માલ મંગાવ્યાજ કરે, હિંદનો દ્રોહ કર્યાજ કરે અને પ્રતિજ્ઞા ભંગ પણ કર્યાજ કરે. એ જે આપણે બધા સાચા હૃદયથી તો હવે વધુ વખત ચાલવાનું નથી.

એક અબજનો બચાવ

આ ભજનમંડળીઓ, સરદારનો ત્યાગ અને બધાનો ત્યાગ વૃથા નહિં જાય. ઓલપાડ તાલુકો પોતાનો ભોગ બન્યો છે. શરાબની બાબતમાં ભારે કામ કરવાનું છે. તમે બધા ને જે બહેનો આ કામ ઉપાડો તો ઓલપાડ થું પણ હિંદમાંથી દારૂને કાઢી શકાય અને એને કાઢ્યો એટલે શુદ્ધ થયા. આ કામ કરીએ તો આપણે રૂપ કરોડ શરાબના બચાવી લઈએ, ને તેમાં ૬૦ કરોડ કાપડના ને મીઠાના ૬ કરોડ ઉમેરીએ તો એક અબજ બચાવી લઈએ. એ કામ આપણી શક્તિ વાપરી પાર પાડીએ તો પેલા જાડ જેટલું હુંકરું સ્વરાજ્ય આવીને ઉભું રહેવાનું છે, એમ માનજો.

ધૃત્તિશક્તિ જોઈએ

અને એ કેમ થાય? એમાં લાકડી કે પથ્થર ન જોઈએ. એમાં તો સંમતશક્તિ, ત્યાગશક્તિ, બુદ્ધિશક્તિ ને ધૃત્તિશક્તિ જોઈએ. ધૃત્તિશક્તિ વિના તો કંઈ જ નહિં થાય. અને ધૃત્તિ-શક્તિ એ તો ધૃત્વરક્ત વસ્તુ છે. એ દુર્બળ, નકામા, આળસુ-

જાને ક્યાંથી સાંપડે ? હિંદુ, પારસી, મુસલમાન સૌ ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખતા થાય. અને ઇશ્વરનું નામ સાચી રીતે લેતા રહીએ તો એ પ્રાપ્ત થાય એમ છે.

એક દાખલો.

હવે આજનો એક અનુભવ કહું. કાલે મારી સાથેના સ્વયં-સેવકાના કડવા અનુભવો મેં બતાવ્યા. મારામાં ને મારી દુક-ડીમાં ચાંડાળના ગુણો છે તે બતાવ્યું. સાથે કેટલાક સાથી ઉડાઉ રીતે પૈસા ખર્ચે છે તે કહેલું પણ તેઓ ઇરાદાપૂર્વક તેમ નથી કરતા. અસાવધાનતાનું એ પરિણામ છે. તેઓ હવે સાવધાન થઈ જાય. આજે તો તેમને સ્વયંસેવકાનો હું અનુભવ કહેવાનો છું. તેમને જુઓ છો કે ચાર પાંચ બહેનો અમદાવાદથી આવી છે. તેમાંનાં એક દાદાભાઈ નવરોજજીની પૌત્રી ખુરશીદબહેન છે પણ નામ ગમે તે હોય, આપણે તો નામ સાથે કામ નથી, કામ સાથે કામ છે. એ સાચણ આવ્યાં, કોઈ એમને ન ઓળખે. એમણે ઝાડુ માંગ્યું; દાદાને સ્વચ્છતા બહુ પસંદ હતી, અને સ્વરાજ્ય એટલે સાફ હિંદ. એટલે ઝાડુ લઈ લતાઓ સાફ કર્યાં, લોકોએ જાણ્યું કે કોઈ સારા માણસ છે, એટલે એમની સાથે ભળ્યા ને મદદ કરી.

સ્વયંસેવકાનો ધર્મ

આ દાખલો કંઈ મેં જાહેર ખખર કરવા નથી મૂક્યો. એક તો એ વાત દાદાભાઈના સ્મરણ માટે કહી, તે સાથે સ્વયંસેવકાને દાખલો બેસાડવા પણ એ રજુ કરી છે. ખરા સ્વયંસેવકા થવું હોય તે આ સ્ત્રીઓની નકલ કરે. અખણ્યા પ્રદેશમાં આમ કરતાં સ્વરાજ્ય એક ધંધા તેમણે દુકડે આણ્યું. એમ બધા કરે. એમાં વખતનો સદુપયોગ થયો ને તે પણ સ્વરાજ્યને અંગે. અને ગામડા સુધાર્યા વિના સ્વરાજ્ય નથી. આજે ગામડાંઓની કેવી અસહ્ય સ્થિતિ છે. ગંદકીનો તો પાર નહિં એટલે ગામડામાં આ પાઠ આપવાની પહેલી જરૂર છે. અને આ પરથી બહેનો વિના સ્વરાજ્ય નથી એ પણ શીખવાનું છે. એ બહેનો અધીરી બની છે તેમને હું ધીરજ રાખવા કહું છું. આ યજ્ઞમાં તેમને

હોમી ઈવાનો મારો સંકલ્પ તો છે જ. આટલું મેં સ્વયંસેવકોને તેમના ધર્મ વિષે જાગૃત કરવા કહ્યું.

બધાં અંગોની ખોલવટ

મીઠાંનો કર કાઢવા સાથે આપણે સ્વરાજ્ય માટેની શક્તિ પણ મેળવવાની છે. તે માટે મેં આ બાલ્ય શુદ્ધિનો દાખલો આપ્યો છે. પણ આત્મશુદ્ધિની વિશેષ અગત્ય છે. આપણે આપણાં હૃદયને પણ ઝાડુથી સાફ કરીએ. ગામડાં સાફ જોઈ મને ખડુ ઠીક લાગ્યું છે. એમ હંમેશા થાય તો સહકાર વધે, ને ગામડા બચાવ કરતા રાંધ. એક બાળુ સવિનયલંગ અને બીજી બાળુ સ્વરાજ્યના બધાં અંગો તૈયારી નહિં હોય તો સ્વરાજ્ય મુશ્કેલ છે એટલુંજ નહિં પણ અશક્ય છે. ત્રીસ કરોડની પ્રજા બીજી રીતે સ્વરાજ્ય ન લઈ શકે. ઇશ્વર તમને એ સમજવાની અને આચરવાની શક્તિ આપે.

મહાત્માજી બરાબર ૬ ને ૧૫ મિનિટે પોતાની ટુકડી સાથે સાંધીએરથી ઉપડ્યા. એ વખતે માછલો સુધીનો રસ્તો ખાદી ધારીએથી ચિકાર થઈ ગયો હતો. સુરત તેમજ બાળુ બાળુના બજા લોકો આવ્યાં હતાં. મુસ્લીમોની પણ હાજરી રસ્તામાં જણાતી હતી. ધનાઢ્ય વહોરાઓ પણ મોટરમાં ઉતરી પડ્યા હતા.

પરીયાતું સ્વાગત

રસ્તામાં પરીયા ગામ આવ્યું ગામને પાદર સડક ઉપર કેળો અને તોરણોથી શણગાર કરી જાણે લીલી કુંજોરવાડી બનાવી હતી અને લકિતબીન સ્ત્રી પુરૂષોની મેદિની ઝામી હતી. પારસી બહેનો પણ હાજર હતી. સડક પર આ શણગાર કરવામાં આવ્યો હતો અને ગામની બન્ને બાજુની સડક ઉપર પાણીનો છંટકાવ કરવામાં આવ્યો હતો. સડક ઉપર સંખ્યાબંધ બાળકો ઠંડા પાણીના લોટા પ્યાલાં લઈને સૈનિકાની તરસ છીપાવવા ઉભાં હતાં. મહાત્માજી આવતાં એક બહેને કુંકુમ અક્ષતથી તેમને વધાવ્યા. ગામ તરફથી ભેટ અપાઈ અને કૂચ આગળ ચાલી.

‘સોરાષ્ટ્રમિત્ર’

- રાજસ્થાનોના, દેશપરદેશના અને કાઠિયાવાડના ગામગામના વિશ્વાસપાત્ર અને પુષ્કળ સમાચાર આપે છે.
  - હિન્દ એક અને અબેદ રહે, અને રાજસ્થાનોમાં પ્રગ્નને જવાબદાર રાજ-તંત્ર સ્થપાય એના દરેક પ્રયાસમાં તે મોખરે રહે છે.
  - કોઈ પણ રજવાડામાં કે કોઈ પણ જાતિ કે સમાજમાં થતી પ્રત્યેક આંતર-પ્રવૃત્તિનું તે સહાયક છે.
  - રાજસ્થાનોની પ્રગ્નના જીવનને સગતા સર્વ પ્રશ્નો ઉપર તે ચર્ચા કરે છે.
  - પ્રતિ વર્ષ મળતી બેટ પ્રગ્નના જૂત કાગળના, મધ્યયુગના અને વર્તમાન સમયના આદર્શો મૂર્તિમંત કરે છે.
  - એના પ્રકાશન વિભાગ તરફથી પ્રગટ થનારાં પુસ્તકો-વાર્તાઓ, કથાઓ, અને ચરિત્રોદ્ધાન-મોઝી પ્રગ્નનો સાચો હતિહાસ રજુ કરશે.
- સવાજમ રૂ. ચાર બેટ પ્રાથે.
- મેનેજર—‘સોરાષ્ટ્રમિત્ર’ રાણપુર.

